

अक्टोबर 2003

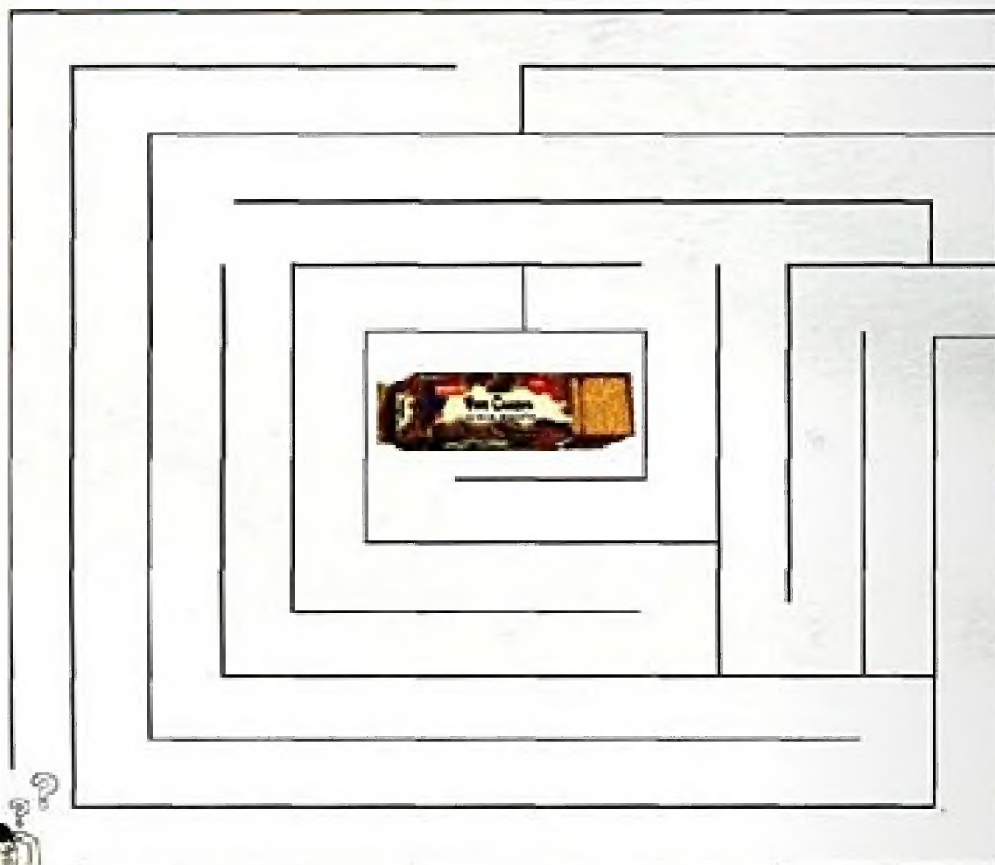

Rs. 10/-

संस्कृत

चन्दमामा

Help Rohan find his **Fun Centre**.

Chocolate

Lemon

Pineapple

Elaichi

Fun Centre™
Cream Biscuits

The Fun is in the Centre

LET'S CELEBRATE
NOVEMBER

OUR SPECIAL MONTH

WATCH OUT FOR THE

**CHILDREN'S
SPECIAL ISSUE**

OF CHANDAMAMA IN NOVEMBER 2003

Living stories from child-writers!

Illustrations from child-artists!
Jokes, riddles, games - all from children!

Your favourite comics, contributed by a child!

This
special
issue with
more pages
of fun for
Rs.12/-

**FROM KIDS, FOR KIDS
DON'T MISS CHANDAMAMA'S
CHILDREN'S SPECIAL ISSUE!**

**A SPARKLER
TO LIGHT UP
YOUR DIWALI!**

पुराणकथावली

२६

नाणकफलकः वृद्धिवृक्षः
(चेनालकथा)

१९

मायासरोवरः - १९

१३

विघ्नेश्वरः - २२

४५

अन्तरङ्गम्

- ★ योग्यं प्रतिवचनम् ...६ ★ लोकनायकस्य संस्मरणम् ...८
- ★ दानगुणः ...९ ★ मायासरोवरः - १९ ...१३
- ★ नाणकफलकः वृद्धिवृक्षः...१९ ★ भारतदर्शनम् ...२५
- ★ प्रवाहविरुद्धं गमनम् ...२६ ★ वार्ताविशेषः ...२९
- ★ सर्वं मार्जारकारणतः ...३० ★ सकृद्विध्यायाचकः ...३५
- ★ नमस्कारशीलः नरेशः ...४० ★ भारतम् अवगम्यताम् ...४४
- ★ विघ्नेश्वरः - २२ ...४५ ★ वरद्वयम् ...५१
- ★ मूर्खः कः ? ...५५ ★ जगन्निर्माणं कथम् अभूत् ? ...५८
- ★ आर्यः - २ (चित्रकथा) ...६०
- ★ कालोऽयं विनोदस्य ...६४
- ★ चित्रशीर्षिकास्पर्धा ...६६

For booking space
in this magazine
please contact :

DELHI

Mona Bhatia :

Ph: 011-26515111 /

26565513 / 26565516

Mobile: 98110-29032

MUMBAI

Sonia Desai :

Ph: 022-56942407 / 2408

Mobile: 98209-03124

CHENNAI

Shivaji :

Ph: 044-22313637 / 22347399

Fax: 044-22312447

Mobile: 98412-77347

email : advertisements

@chandamama.org

SUBSCRIPTION

For USA and Canada

Single copy \$2

Annual subscription \$20

Remittances in favour of

Chandmama India Ltd.

to

Subscription Division

CHANDAMAMA INDIA LIMITED

No. 82, Defence Officers Colony

Ekkatuthangal, Chennai - 600 097

E-mail : subscription@chandamama.org

उपायनीविन्यताम्

वायुणनेन भारतेतरदेशान् प्रति

वार्षिकं (१२ सञ्चिकाः) - रु. ९००/-

भारते रु. १२०/- (बुक्पोस्ट् द्वारा)

भवदीयं धनं D.D.द्वारा धनादेश(M.O.)द्वारा वा

'Chandamama India Limited'

नाम्ना प्रेषणीयम् ।

संस्थापकौ -

चक्रपाणिः नागिरेड्डी च

सिद्धाहारसेवनं देशस्य शापः भवेत्

एषु दिनेषु अस्माकं समयस्य सञ्चयाय विविधानि आधुनिकसाधनानि आगतानि सन्ति ! दूरवाणी, जङ्गमदूरवाणी, फेक्स, ई-मेल् इत्यादीनि सम्पर्कसाधनानि त्वरितगत्या सन्देशं प्रापयन्ति । तस्मात् वयम् अधिकाधिकं विरामसुखम् अनुभवन्तः स्मः ।

एषः विरामसुखानुभवाय प्रयासः सिद्धाहारसंस्कृतेः जनकः अस्ति । किन्तु एषा संस्कृतिः किम् अस्माकं लाभाय ? किं सा अस्माकं समयमात्रं सञ्चिनोति, उत जीवितकालम् अपि हस्वीकरोति ? एषु दिनेषु प्रवृत्तम् एकम् अध्ययनं ज्ञापयति यत् एते सिद्धाहारपदार्थाः न केवलं महार्घाः, अपि तु स्वास्थ्यनाशकाः अपि इति । 'आहाराभासः' इति, 'कु-आहारः' इति वा निर्देशम् अपि अर्हति सः । पाश्चात्यदेशतः स्वीकृता एषा आचारपद्धतिः एतावता एव बह्वीः समस्याः उद्भावितवती अस्ति । एतद्विषये स्यान्फ्रान्सिस्कोनगरीयः मैकेल् मेस्कान्हस् वदति - "अमेरिकादेशे या समस्या दृश्यते सा समग्रे प्रपञ्चे अपि दृश्यते इति वचनं श्रूयते लोके । सिद्धाहारः, मांसं, सोडायुक्तं जलम् इत्यादीनां रूपेण अमेकिरादेशीया आहारपद्धतिः भारतं प्रति यत् प्रेष्यते तस्मात् किं भारते सामाजिकस्वास्थ्यक्षेत्रे नूतना समस्या न उद्भवेत् ? बुभुक्षातः मरणम्, स्थौल्यहेतुकः आहारः - अनयोः अन्यतरस्य चयनाय किं भारतं बलात् न प्रवर्त्यते एतस्मात् ? सांस्कृतिकपरम्पराणां, कृषिक्षेत्राणां च वैविध्यतः भारते आरोग्यकराः बहवः आहारसेवनक्रमाः प्रवृद्धाः सन्ति । किं तेषां नाशनाय प्रयासः उचितः ?" इति ।

एतस्य निन्द्यस्य आहारसेवनक्रमस्य प्रथमबलिः भवितुम् अर्हन्ति बालाः । अतः मातापितृभिः एतद्विषये विशेषतः अवधातव्यम् । एषः देशस्य शापः यथा न भवेत् तथा जागरूकता आश्रयणीया इदानीम् एव ।

सम्पादकः - विश्वम्

Visit us at : <http://www.chandamama.org>

योग्यं प्रतिवचनम्

प्रकाशः कस्यचित् अनाथालयस्य निमित्तं धनसङ्ग्रहं कुर्वन् आसीत् । कश्चित् तम् अवदत् - " भवता किमर्थं गोपीनाथश्रेष्ठी न दृश्येत ? सः तु महाधनिकः । प्रभूतं धनं दद्यात् अपि सः " इति । एतत् युक्तम् इति अमन्यत प्रकाशः । अतः सः विश्रान्तिसङ्घे तम् अपश्यत् ।

वस्तुतः श्रेष्ठी महाकृपणः । समाजसेवाकार्यार्थं धनदानं व्यर्थम् एव इति चिन्तनम् आसीत् तस्य । किन्तु प्रकाशः मित्राणां पुरतः एव धनयाचनां कृतवान् आसीत् इत्यतः झटिति निराकृतिं दर्शयितुं न शक्नोति स्म सः । तस्मात् सः प्रकाशम् अवदत् - "पुनः कदाचित् आगत्य मिलतु" इति ।

अनन्तरदिने प्रातः एव प्रकाशः श्रेष्ठिनः गृहं गतवान् । गृहस्य अद्वे स्थितः श्रेष्ठी वातायनात् एव तदीयम् आगमनम् अपश्यत् दूरात् एव । 'अहो, अयम् आगतः एव । अस्तु, कथमपि उपायेन एतं निवारयिष्यामि' इति विचिन्त्य श्रेष्ठी सेवकम् आहूय अवदत् - "स्वामी गृहे नास्ति इति तं वदतु" इति ।

प्रकाशः द्वारशब्दम् अकरोत् । सेवकः द्वारम् उद्घाटितवान् । प्रकाशः तम् अवदत् - "अहं भवतः स्वामिना मेलितुम् इच्छामि" इति ।

"क्षन्तव्यः श्रीमन् ! मम स्वामी बहिः गतः अस्ति । सः कदा आगमिष्यति इति न ज्ञायते" इति अवदत् सेवकः ।

प्रकाशः क्षणकालं विचिन्त्य तम् अवदत् - "भवतु, किं भवान् तस्मै मम एकं सन्देशं दद्यात् ?" इति । सेवकः अङ्गीकारपूर्वकं शिरः चालितवान् ।

"पुनः कदाचित् यदा एवं गम्यते तदा आत्मना सह शिरः अपि नेतव्यं, वातायने एव न त्यक्तव्यम् इति स्वामिनं वदतु" इति उक्त्वा पृष्ठतः अपश्यन् ततः वेगेन निर्गतवान् ।

सोपानानाम् उपरि स्थित्वा एतत् सम्भाषणं श्रुतवान् श्रेष्ठी अप्रतिभः जातः । सः अवगतवान् यत् एषः प्रकाशः वातायनात् पश्यन्तं मां दृष्टवान् आसीत् इति ।

JUNIOR

CHANDAMAMA

RESERVE YOUR
COPY NOW!

Do you want your children
to sharpen their faculties by
working on puzzles?

Come to Junior Chandamama
for loads of puzzles and games.

Are you looking out for interesting
new stories to be read out
to the kiddies?

Pick up a copy of
Junior Chandamama,
and you'll find them there.

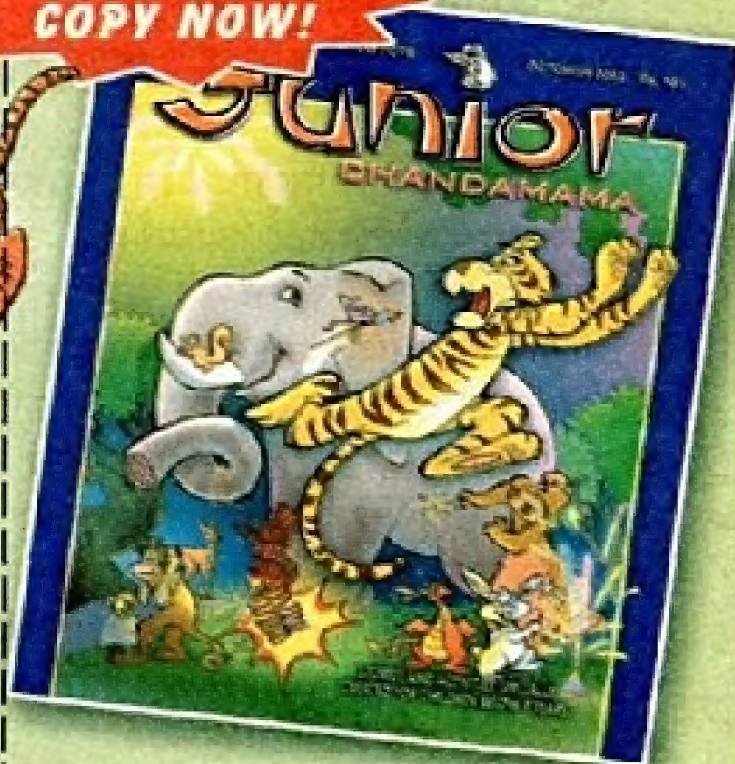
Does your child have a taste
for colouring and you want
to develop the habit?

Junior Chandamama is what
you must get for your child.

Want your kid to learn
all about the culture
and heritage of India?

Only Junior Chandamama
can help you.

SUBSCRIPTION FORM

Please enrol me as a subscriber of
Junior Chandamama. I give below
the required particulars:

Name :

Address :

PIN Code :

I am remitting the amount of Rs. 120/-
for 12 issues by Money Order/Demand
Draft/Cheque No.
on Bank
..... branch
drawn in favour of Chandamama India
Ltd., encashable at Chennai (outstation
cheque to include Rs.25/- towards Bank
Commission).

Place :

Date :

Signature

PAGE AFTER PAGE WILL KINDLE
YOUR CHILD'S IMAGINATION
ISSUE AFTER ISSUE, MONTH AFTER MONTH

जन्मशताब्दं निमित्तीकृत्य

लोकनायकस्य संस्मरणम्

एतास्मिन् वर्षे लोकनायकस्य जयप्रकाश-
नारायणवर्यस्य जन्मशताब्दः आचर्यमाणः अस्ति ।

एतस्य जन्म १९०२ तमे वर्षे अक्टोबर्मासस्य
११ दिनाङ्के बिहारराज्यस्य सितबदियाराग्रामे जातम् ।
यदा सः पटनानगरे महाविद्यालये पठति स्म तदा
स्वातन्त्र्यान्दोलनसम्बद्धासु गुप्तसभासु भागं वहति
स्म । तत्र छात्रनेतृणां भाषणानां श्रवणतः तेन
राष्ट्रभक्तिप्रेरणया प्राप्ता । महाविद्यालयीयाध्ययनस्य
समाप्तेः अनन्तरं सः उच्चाध्ययनाय अमेरिकादेशं
गन्तुम् ऐच्छत् । अध्ययनकाले अर्थोपार्जनाय तेन
उपाहारगृहद्राक्षोद्यानयन्त्रागारादिषु कार्यं
कृतम् । पशुवैद्यशालायाम् अपि तेन
कार्यं कृतम् । एवं विविधान् उद्योगान्
कुर्वन् श्रमजीवनस्य महत्त्वम् अवगतवान्,
श्रमिकजनानां दुःखकष्टादीनि अपि
ज्ञातवान् सः । समाजसेवाक्षेत्रीयस्य
अध्ययनस्य अनन्तरं सः 'समाजसेवा
करणीया' इति स्वप्नं वहन् १९२९
तमे वर्षे भारतं प्रत्यागतवान् ।

भारतं प्रत्यागतः सः गान्धि-
नेतृत्वयुक्तं काङ्ग्रेस्पक्षं प्रविष्टवान् । यत्र
जन्म अवलम्ब्य भेदभावः न स्यात्, यत्र उच्चनीचभावः
न भवेत्, राष्ट्रियसम्पत्तिविषये सर्वेषां समानः
अधिकारः यत्र स्यात् तादृशस्य समाजस्य निर्माणं
करणीयम् इति तस्य सङ्कल्पः आसीत् । अल्पे एव
काले सः राष्ट्रियनायकः जातः । समाजवादस्य
नूतनविचारधारायाः नायकत्वेन सः समाजस्य पुरतः
अतिष्ठत् ।

भारतं यदा स्वतन्त्रं जातं तदा समाजवादि-
विचारधारीयाः नायकाः काङ्ग्रेस्तः पृथग्भूय स्वतन्त्रं

पक्षं राखतवन्तः । किन्तु १९५२ तमे वर्षे प्रवृत्त
निर्वाचने ते शासनाधिकारग्रहणे असमर्थाः जाताः ।
तथापि नेहरूवर्यः केन्द्रसर्वकारे भागग्रहणाय जय-
प्रकाशनारायणवर्यं निमन्त्रितवान् । किन्तु जयप्रकाश-
वर्यः एतत् निमन्त्रणं तिरस्कृतवान् । १९५४ तमे
वर्षे विनोबाभावेवर्येण आरब्धे सर्वोदयान्दोलने सः
भागम् अवहत् । स्वतन्त्रतासमानतासिद्धान्तम्
अवलम्ब्य स्थिताय सर्वोदय-आन्दोलनाय सः आत्मानं
समर्पितवान् ।

दिने दिने विषमतां यान्तीं देशस्य अवस्थां दृष्ट्वा
खिन्नः जयप्रकाशवर्यः १९७१ तमे
वर्षे सामाजिकपरिवर्तनस्य आनयनाय
'पूर्णक्रान्ति' कल्पनां साकारीकर्तुं
प्रयासम् आरब्धवान् । इन्दिरा-
गान्धिवर्यायाः तत्कालीनः सर्वकारः
स्वसत्तां सङ्कटग्रस्तां भावयन् 'आपत्-
स्थितिम्' अधोषयत् । जयप्रकाशवर्यः
च बन्दी जातः । आपत्कालसमाप्तेः
अनन्तरं निर्वाचने भागं वहन् काङ्ग्रेस्-
सर्वकारः जयप्रकाशवर्यं प्रार्थयत् यत्
सर्वकारे सहभागितां स्वीकृत्य देशस्य

मार्गदर्शनं करणीयम् इति । किन्तु जयप्रकाशवर्यः
एतदवसरे अपि काङ्ग्रेस्मन्त्रिमण्डले भागग्रहणं
निराकृतवान् । लोकशक्तेः विजयतः सः नितरां सन्तुष्टः
आसीत् ।

देशस्य समस्ता जनता तस्य त्यागभावनायाः
प्रशंसाम् अकरोत्, तं 'लोकनायक'विरुदेन निरदिशत्
च ।

जयप्रकाशवर्यः १९७९ तमवर्षस्य अक्टोबर्-
मासस्य अष्टमे दिनाङ्के भौतिकदेहम् अत्यजत् ।

दानगुणः

राजनगरे रामभद्रः नाम कश्चन धनाढ्यः
वसति स्म । भगवान् तस्मै धनेन सह
दानगुणम् अपि दत्तवान् आसीत् । अन्यस्य
दुःखस्य दर्शनात् तस्मिन् करुणा उत्पद्यते स्म ।
विपत्तिग्रस्तानां साहाय्यम् औदार्येण करोति
स्म सः । एतस्मात् तदीया सम्पत्तिः क्रमशः
क्षीणा जाता ।

तस्य पत्नी चन्द्रिका अपि पत्यनुकूला एव ।
प्रतिवेशिन्यः तां बोधयन्ति स्म यत् भवती
पत्युः दानप्रवृत्तिं निवारयतु इति । 'यदि एवमेव
दानं क्रियेत तर्हि अल्पे एव काले रिक्तहस्तता
भवेत्, कठिना समस्या च सम्मुखीकरणीया
स्यात्' इति तां वदन्ति स्म ते ।

एतानि वचनानि श्रुत्वा हासं प्रदर्शयन्ती
चन्द्रिका वदति स्म - 'मेघाः जनवसतौ यथा
तथैव अरण्ये अपि वर्षन्ति । वर्षणविषये
पक्षपातं न आचरन्ति ते । वर्षणं तेषां
स्वभावः । अरण्ये किमर्थम् अस्माभिः वर्षणं

करणीयम् इति विचिन्त्य यदि मेघाः वर्षणं
स्थगयेयुः तर्हि नदीषु जलं कथं भवेत् ?
लोके किमपि व्यर्थं न । सर्वं भगवतः
सङ्कल्पस्य अनुगुणं प्रवर्तते । दानगुणस्य
कारणतः अस्माभिः कष्टं प्राप्तव्यम् इति यदि
भगवतः सङ्कल्पः स्यात् तर्हि तं निवारयितुं
को वा शक्नुयात् ? सर्वं भगवतः इच्छायाः
अनुगुणं प्रवर्तते' इति ।

कालः क्रमशः गतः । रामभद्रस्य पुत्रौ
षड्वर्षीयाष्टवर्षीयो जातौ । ग्रामस्य सर्वे जनाः
रामभद्रस्य शास्त्रपाण्डित्यं विशेषतः श्लाघन्ते
स्म ।

कदाचित् चन्द्रिका पतिम् उक्तवती -
'सर्वेभ्यः अर्थिभ्यः भवान् ददाति । 'न'
इति कदाचिदपि न उच्यते भवता । मया
अपि एतद्विषये आक्षेपः न कृतः । इदानीम्
आवयोः पुत्रौ प्रवृद्धौ स्तः खलु ? तयोः
विद्याभ्यासाय उत्तमा व्यवस्था करणीया

आवाभ्याम् । एतद्विषये भवता किं चिन्तितम्
इति न ज्ञायते मया । भवान् शास्त्रपण्डितः
इति सर्वे जानन्ति । अतः मम अपेक्षा यत्
भवान् राज्ञः पाठशालायाम् अध्यापकः भवेत्
इति । दानात् धनं क्षीयते । विद्या तु तथा न
क्षीयते । बालयोः कृते धनसम्पत्तिः कदाचित्
न दीयेत, किन्तु विद्यासम्पत्तिः तु अवश्यं
दातव्या । अतः नगरे भवतः वासः वरम्”
इति ।

पत्न्या उक्तं युक्तम् इति अमन्यत रामभद्रः ।
अतः सः नगरं प्रति प्रस्थितवान् तस्मिन् एव
दिने ।

मध्येमार्गं तेन इच्छापुरं नाम ग्रामः प्राप्तः ।
तत्र तस्मिन् दिने शिवालयस्य ध्वजस्तम्भस्य
प्रतिष्ठापनकार्यक्रमः आसीत् । पूर्वतने वर्षे
झञ्झावातस्य कारणतः तत्रत्यः ध्वजस्तम्भः
ध्वस्तः जातः आसीत् । रामभद्रः नगर-

गमनविचारं परित्यज्य शिवालयं प्रविष्टवान् ।
सः दानशीलः धनिकः अस्ति इति जानन्तः
जनाः तं महता आदरेण स्वागतीकृत्य अन्तः
नीतवन्तः ।

शिवालयस्य धर्माधिकारी भूस्वामी अपि
तत्र उपस्थितः आसीत् । तेन रामभद्रस्य
परिचयः प्राप्तः । रामभद्रः तस्यैव भूस्वामिनः
अधिकारक्षेत्रे निवसति स्म । यस्याः पाठ-
शालायाः निमित्तं रामभद्रः गच्छन् आसीत्
तस्याः प्रमुखः आसीत् एषः भूस्वामी एव ।
परस्परवार्तालापात् एतत्सर्वम् उभाभ्याम् अपि
ज्ञातम् ।

सन्तुष्टः भूस्वामी रामभद्रम् अवदत् -
“भवता त्वरया नगरं प्रति गन्तव्यं नास्ति ।
यथानुकूल्यम् उद्योगाय आगच्छतु भवान् ।
भवतः नियुक्तिः तु मया अनुमन्यते एव”
इति ।

एतत् श्रुत्वा रामभद्रः नितरां सन्तुष्टः । सः
शिवस्य अभिषेकम् अकारयत् । अर्चकाय
प्रभूतां दक्षिणाम् अपि अयच्छत् । ततः गृहं
प्रत्यागत्य सः पत्नीं मार्गे प्रवृत्तं समग्रं विस्तरेण
अवदत् ।

ग्रामं त्यक्त्वा नगरं प्रति गमनाय रामभद्रस्य
मनः वस्तुतः न इच्छति स्म । तथापि सर्वेषाम्
इच्छायाः पूरकः सः पत्नीं कथं निराशां
कुर्यात् ? तस्य मनसि द्वैधीभावः भवति स्म ।
अतः कदाचित् सः मनश्शान्त्यै नदीतीरम्
आगत्य उपविष्टवान् ।

नद्याः तीरे दुर्गामन्दिरम् आसीत् । यदा
एषः तत्र गतः तदा अन्यस्मात् ग्रामात् आगतः
कश्चन युवकः मन्दिरस्य पुरतः स्थित्वा

प्रार्थयमानः आसीत् - "हे देवि ! अहं विद्यावान् अस्मि । किन्तु मूल्यं नास्ति मम । उद्योगं प्राप्तुं मम प्रयत्नः आसीत् । किन्तु तत्र महती स्पर्धा । स्पर्धामयं जातम् अस्ति एतत् जगत् । यत्र मया उद्योगप्राप्त्यै प्रयासः कृतः तस्मिन् स्थाने एतस्य ग्रामस्य रामभद्रनामकः जनः नियुक्तः भविष्यति इति श्रूयते । तस्य तत्र गमनं कथमपि निवारयतु अम्ब ! तम् एतं विषयं वक्तुम् एव अहम् एतं ग्रामम् आगतः अस्मि । भवतीं प्रार्थये चेत् मम इष्टसिद्धिः भवेत् इति तस्य गृहं प्रति गमनात् पूर्वम् अहमत्र आगतः" इति ।

ततः अनतिदूरे स्थितः रामभद्रः एतत् सर्वं श्रुतवान् । सः तत्समीपं गत्वा तदीयं विवरणं प्राप्तवान् ।

तस्य युवकस्य नाम देवीदासः इति । तेन सम्यक् शास्त्राध्ययनं कृतम् आसीत् । नगरे तेन पाठशालायाम् उद्योगार्थं प्रयासः कृतः आसीत् । सः प्राप्येत इति आशा आसीत् अपि । तावता तेन वार्ता श्रुता यत् सः उद्योगः दास्यते इति भूस्वामी रामभद्राय वचनं दत्तवान् अस्ति इति । अतः प्रधानाध्यापकः तम् उक्तवान् यत् अर्हतायां सत्याम् अपि भवते इदानीम् एषः उद्योगः न दीयते, यदि रामभद्रः षण्मासाभ्यन्तरे अपि अत्र अध्यापनाय न आगच्छेत् तर्हि एतत् स्थानं भवते दीयेत कदाचित् इति ।

देवीदासस्य कथनं श्रुत्वा नितरां खिन्नः रामभद्रः अचिन्तयत् यत् मया एतस्य साहाय्यं करणीयम् एव इति ।

अतः सः तेन सह नगरं गत्वा -

'षण्मासानन्तरम् अपि मम आगमनम् अत्र सर्वथा न सम्भाव्यते' इति उक्त्वा तत्रत्यम् अध्यापकोद्योगं देवीदासाय दापयित्वा ग्रामं प्रत्यागतवान् ।

गृहं गतः सः पत्नीं देवीदासस्य मेलन-वृत्तान्तम् उक्त्वा आत्मना कृतम् अपि अवदत् ।

दाम्पत्यजीवने ऐदम्प्राथम्येन पतिं दोषिणं भावयन्ती सा अवदत् - "शक्तिम् अतिक्रम्य दानाय प्रवृत्तिः न श्रेयसे । अग्रे जीवने किं किं परिवर्तनं भवेत् इति को वा जानाति ? सर्वं भगवदधीनम् इति चिन्तनं न युक्तम्" इति ।

ग्रामीणाः एतां वार्तां ज्ञातवन्तः । रामभद्रस्य ग्रामत्यागं ते अपि न इच्छन्ति स्म । अतः ते रामभद्रं सानुरोधं सूचितवन्तः यत् भवान् अस्मद्ग्रामे एव कस्याश्चित् पाठशालायाः

आरम्भं करोतु इति ।

रामभद्रः एतत् अङ्गीकुर्वन् स्वस्य भूमौ एव योग्यं भवनं निर्माप्य द्वित्रान् सहायकान् अध्यापकान् नियुज्य पाठशालाम् आरब्धवान् एव ।

ततः रामभद्रेण आरब्धायाः एतस्याः नूतनपाठशालायाः वार्ता मासाभ्यन्तरे भूस्वामिना श्रुता ।

सः असन्तुष्टः सन् स्वस्य आप्तसहायकम् अवदत् - “रामभद्रः सज्जनः दानशीलः च इति अस्माभिः श्रुतम् आसीत् । अतः अस्मत्पाठशालायाः कृते सः चितः । किन्तु एतदभ्यन्तरे तेन स्वयं पाठशाला आरब्धा इति श्रूयते । भवान् एतद्विषये सर्वं विवरणम् आनयतु” इति ।

आप्तसहायकः अविलम्बेन एव राजनगरं गतवान् । आदौ सः ग्रामप्रमुखात् पाठशालाविषये विषयसङ्ग्रहम् अकरोत् । पाठशाला भूस्वामिनः नाम्ना एव आरब्धा इति तेन ज्ञातम् । तस्य व्ययं सर्वं रामभद्रः स्वयं निर्वहति स्म ।

आप्तसहायकः रामभद्रं दृष्ट्वा तदीयां

विद्यादानप्रवृत्तिं बहुधा श्लाघित्वा प्रतिगत्य भूस्वामिनं प्रवृत्तं सर्वं निवेदितवान् ।

तत् श्रुत्वा भूस्वामी अवदत् - “अस्मत्प्रतिस्पर्धिरूपेण रामभद्रः स्वक्षेत्रे पाठशालाम् आरब्धवान् यत् तत् तु सर्वथा अनुचितं खलु ?” इति ।

तदा आप्तसहायकः अवदत् - “प्रतिस्पर्धिता का अस्ति अत्र ? पाठशाला प्रचलति अस्मन्नाम्ना एव । व्ययः तु कोऽपि नास्ति अस्माकम् । अतः अहं तु चिन्तयामि यत् रामभद्रः अस्माकं कीर्तिम् एव वर्धयन् अस्ति इति । अतः वस्तुतः रामभद्रः प्रोत्साहनीयः अस्माभिः” इति ।

एतस्मात् सन्तुष्टः भूस्वामी अवदत् - “भवदुक्तं सत्यम् एव । वस्तुतः अस्मत्क्षेत्रे रामभद्रः अस्ति यत् तत् अस्मासु अभिमानं जागरयति” इति ।

ततः सः पाठशालाव्ययस्य निर्वहणाय पञ्चाशदेकरमितां भूमिं रामभद्राय अर्पितवान् । रामभद्रस्य पुत्रयोः अध्ययनाय अपि उत्तमां व्यवस्थां कृतवान् सः । नगरे वसन्तौ तौ बालौ योग्ये अध्ययने उद्युक्तौ जातौ ।

मायासरोवरः

१९

[मायासरोवेश्वरः वञ्चनाव्यवहारं कुर्वन् जयशीलस्य कण्ठे पाशं स्थापितवान् । जयशीलः तं पाशं छेतुम् ऐच्छत् । किन्तु मायासरोवेश्वरः मधुरैः वचनैः वशीकृत्य काञ्चनमालां जयशीलं च मायासरोवरं प्रति नीतवान् । एषा वार्ता नरभक्षकाणां द्वारा सिद्धसाधकः ज्ञातवान् । तदनन्तरम्]

नरभक्षकः प्रवृत्तं सर्वं श्रावयित्वा विचित्र-
गजस्य उपरि उपविष्टवतः बन्दीकृतवतः
वर्णनं यदा कृतवान् तदा सिद्धसाधकः
अवगतवान् यत् सः अन्यः न, अपि तु जय-
शीलः एव इति । शत्रुभिः सह स्थिता सा
सुन्दरी का स्यात् इति तेन न ज्ञातम् ।

राजा कनकाक्षः नरभक्षकाणां वचनं
श्रुत्वा आश्चर्यचकितः । तदा सिद्धसाधकः
राजानम् अवदत् - "महाराज ! अहम्

अनुज्ञया अनुग्रहणीयः । मम मित्रं जयशीलं
मायासरोवेश्वरस्य जनाः नीतवन्तः सन्ति ।
महान्तम् अपि शूरं तं ते कथं बन्दीकृतवन्तः
इति न ज्ञायते मया । तस्य रक्षणं मम आद्यं
कर्तव्यम् । अतः एषोऽहं प्रस्थितः" इति ।

एतावत् उक्त्वा सः नरवानरस्य स्कन्धम्
आरूढवान् । राजा कनकाक्षः तस्य गमनं
निवारयन् अवदत् - "सिद्धसाधक ! जय-
शीलस्य रक्षणं ममापि दायित्वम् । अहं

कैश्चित् पदातिभिः अश्वरोहिभिः च सह भवन्तम् अनुसरिष्यामि । अस्माभिः विना विलम्बं मायासरोवरस्य अन्वेषणं करणीयम् । अतः भवान् जलवृकराक्षसं तद्विषये किमर्थं न पृच्छेत् ?" इति ।

सिद्धसाधकः अङ्गीकारपूर्वकं शिरः चालयित्वा शूलम् उन्नीय जलवृकसमीपं गत्वा तदीयम् उरः लक्ष्यीकृत्य गृहीत्वा अवदत् - "अये ! सत्यं वदतु । भवान् वस्तुतः अपि मम सेवकः, उत मायासरोवरेश्वरस्य गुप्तचरः कश्चित् ?" इति ।

एतत् श्रुत्वा सः जलवृकराक्षसः सिद्धसाधकस्य पादयोः पुरतः गदां स्थापयित्वा अवदत् - "स्वामिन् ! जलवृककुले जातः कदापि असत्यं वक्तुं न अर्हति । भवतः कृते प्राणान् अपि समर्पयितुम् अर्हः स्वामिभक्तः सेवकः अस्मि अहम्" इति ।

"यदि भवतः वचनं सत्यं तर्हि मायासरोवरः कुत्र अस्ति इति वदतु तावत्" इति अवदत् सिद्धसाधकः ।

"आर्य ! इतः पूर्वम् अपि मया उक्तम् आसीत् यत् मायासरोवरः कुत्र अस्ति इति कथनात् मम शिरः सशब्दं भग्नं भविष्यति इति । सरोवरराजः अस्मज्जातीयानां कृते एवं शापं दत्तवान् अस्ति" इति दैन्येन अवदत् जलवृकराक्षसः ।

"वृकभट ! भवतः प्राणानां कोऽपि अपायः न भविष्यति । अहं महाकालस्य उपासकः अस्मि । यदि भवान् प्राणैः वियुक्तः भवेत् तर्हि अहं क्षणाभ्यन्तरे भवन्तं कैलासं प्रति प्रेषयित्वा स्वर्गसुखं दापयिष्यामि । कापि चिन्ता मास्तु भवतः" इति अवदत् सिद्धसाधकः शूलेन आकाशं दर्शयन् ।

तदा जलवृकः - "अस्तु । अहं सङ्केतेन सूचयितुं प्रयत्नं करिष्यामि" इति उक्त्वा एकया शुष्कशलाकया भूमौ रेखां लिखन् उच्चैः आक्रोशनम् अकरोत् - "अहो, मम शिरः भग्नं भवत् अस्ति" इति ।

सिद्धसाधकः जलवृकराक्षसेन लिखिताः रेखाः परिशीलयन् अपृच्छत् - "अये जलवृक ! काः एताः रेखाः ? एतासु एवं वक्रता किमर्थम् ?" इति ।

जलवृकः शिरः अनुन्नीय एव आपादमस्तकं कम्यमानः - "श्रीमन् ! एषः अस्ति निकटस्थः पर्वतः । एते पर्वतस्थाः वृक्षाः । एतेषु सर्वोन्नतः वृक्षः एकस्य मृदाशोः उपरि अस्ति । एतं वृक्षम् आरुह्य उपरितनशाखायां

स्थित्वा पूर्वस्यां दिशि एकवारं, पश्चिमायां दिशि एकवारं च दृष्टिः प्रसारिता चेत् अनन्तरम् उत्तरस्यां दिशि दृश्यते माया-सरोवरः" इति उक्त्वा हस्ताभ्यां शिरः गृहीत्वा - "श्रीमन् ! मया रहस्यं प्रकटितम् अस्ति । मम शिरः छिन्नं भविष्यति । एषोऽहं मृतः" इति उक्त्वा भूमौ अपतत् ।

सिद्धसाधकः अवनम्य जलवृकराक्षसस्य नासिकायाः समीपे हस्तं स्थापयित्वा परीक्ष्य - "महाराज ! अन्धविश्वासः कथम् अपाय-करः स्यात् इति एतस्य जलवृकस्य दर्शनात् अवगन्तव्यम् अस्माभिः । एषः शापभीत्या अधः पतितः अस्ति । किन्तु नायं मृतः" इति राजानम् उक्त्वा नरभक्षकान् सः आदिष्टवान् - "भोः, झटिति गत्वा त्रिचतुरधटमितं जलम् आनयन्तु अविलम्बेन" इति ।

नरभक्षकाः जलवृकं पश्यन्तः मौनेन स्थितवन्तः आसन् । तदा सिद्धसाधकः शूलम् उन्नीय गर्जितवान् - "अयि दुष्टाः ! किं भवद्भिः न श्रुता मम आज्ञा ?" इति ।

नरभक्षकाणां नेतुः नेत्रसङ्केतं प्राप्य गणाचार्यः अग्रे आगत्य कनकाक्षमहाराजं साष्टाङ्गं नमस्कृत्य - "महाराज ! एतस्य भूतनाथस्य इतः प्रेषणात् अस्मान् अनु-गृह्णातु । एतं जलवृकराक्षसम् अस्मभ्यं दापयतु । भवतः नाम कृतज्ञतापूर्वकं स्मरन्तः एतं खादिष्यामः वयम्" इति उक्तवान् ।

यावत् गणाचार्यस्य कथनं न समाप्तं तावता सिद्धसाधकः तस्य कर्णं गृहीत्वा अतर्जयत् - "अये दुष्ट, नरभक्षक ! शूलेन

विद्ध्वा भवन्तम् इदानीं महाकालाय बलि-रूपेण अर्पयिष्यामि" इति ।

सिद्धसाधकः गणाचार्यं शूलेन मारयितुं यावत् उद्युक्तः तावता जलाश्वम् आरुह्य वेगेन तत्र आगतः सर्पणखः उच्चस्वरेण अवदत् - "सिद्धसाधक ! अलं त्वरया । मायासरोवरीयैः जलवृकराक्षसैः सह युद्धं करणीयम् अस्ति अस्माभिः । तस्मिन् प्रयत्ने एतेषां नरभक्षकाणां साहाय्यं कियत् प्राप्येत इति ज्ञातव्यम् अस्ति अस्माभिः" इति ।

एतं ध्वनिं श्रुत्वा सिद्धसाधकः मुखं परिवर्त्य अपश्यत् । तावता गणाचार्यः ततः पलाय्य गणीयैः अमिलत् ।

सर्पणखः सिद्धसाधकसमीपं गत्वा अश्वात् अवतीर्य भूमौ मृतः इव पतितं जलवृकं पश्यन् अवदत् - "सिद्धसाधक ! किं भवता एषः परलोकं प्रति प्रेषितः ? एषः

भवान् । भवन्तम् अहम् उज्जीवितवान्
अस्मि । उत्तिष्ठतु तावत्" इति ।

एतत् श्रुत्वा जलवृकः उत्थितवान् ।
स्वपार्श्वे सर्पणखं कनकाक्षमहाराजं, तदीय-
सैनिकान् च दृष्ट्वा सः अवदत् - "एषः
हिरण्यपुरस्य राजा खलु ? हंसरथे उपविश्य
यदा प्रयाणं क्रियते स्म तदा एतस्य लक्षणं
वर्णितवान् आसीत् वैद्यदेवः" इति ।

राजा कनकाक्षः सर्पणखस्य विलक्षणं
वेषं, तदीयं वाहनं जलाश्वं च दृष्ट्वा आश्चर्य-
चकितः । सः वैद्यदेवप्रस्तावम् अपि न
जानाति स्म । तदर्थम् आश्चर्येण अपृच्छत् सः
- "कोऽयं वैद्यदेवो नाम ? किं सः
अस्मद्राज्यस्य जनः ?" इति ।

"महाराज ! सः कस्य देशस्य जनः इति
अहं न जानामि । सिद्धसाधकवर्यः
जानीयात्" इति अवदत् सर्पणखः ।

"सिद्धसाधक ! वैद्यदेवः किं भवता
ज्ञायते ?" इति अपृच्छत् राजा कनकाक्षः ।

वैद्यदेवविषयकं रहस्यं प्रकाशनीयम् उत
न इति क्षणं विचिन्त्य सिद्धसाधकः अवदत् -
"महाराज ! वैद्यराजसम्बद्धं किञ्चन रहस्यम्
अस्ति, यच्च मायासरोवरेश्वरेण न ज्ञायते,
तदीयशत्रुभिः जलवृकराक्षसैः अपि न
ज्ञायते । सः अपि जयशीलः इव अमरावती-
नगरस्यैव निवासी" इति ।

"किम् उक्तं भवता ? जयशीलः
अमरावतीनगरस्य निवासी इति ? यस्य
राजधानी अमरावती अस्ति, तस्य देशस्य
राजा रुद्रसेनः अस्माकं शत्रुः । गुप्तचराणां
द्वारा मया ज्ञातम् अस्ति यत् मां विपत्तिग्रस्तं

विश्वासपात्रं सेवकः आसीत्" इति ।

"एषः विश्वासपात्रम् अस्ति इति तु
सत्यम् । स्वस्य राज्ञि यथा तथैव माया-
सरोवरेश्वरस्य शक्तौ अपि अपारविश्वासः
अस्ति एतस्य । किमपि शापवचनं स्मरन्
एषः मायासरोवरं प्रति गमनाय मार्गं
रेखाभिः सूचयन् एव भूमौ पतितः । मम तु
विश्वासः अस्ति यत् एषः न मृतः इति" इति
अवदत् सिद्धसाधकः ।

अत्रान्तरे कनकाक्षमहाराजस्य सेवकाः
केचन घटैः जलम् आनीय जलवृकस्य उपरि
पातितवन्तः । जलस्पर्शात् इतस्ततः लुठन्
जलवृकः नेत्रे अनुद्धाट्य एव उच्चस्वरेण
अपृच्छत् - "अहं कुत्र अस्मि ? नरके उत
मायासरोवरे ?" इति ।

सिद्धसाधकः जलवृकं पृष्ठे प्रहरन् -
"अये जलवृक ! शापात् मुक्तः अस्ति

ज्ञात्वा सः आक्रमणं चिन्तयन् अस्ति इति”
इति क्रोधेन अवदत् राजा कनकाक्षः ।

“महाराज ! भवान् जयशीलस्य
निष्कपटताविषये सन्देहं मा करोतु । सः
यस्यकस्यचित् वा देशस्य नागरिकः
स्यान्नाम । तथापि युवराज्ञी युवराजश्च
आनीय दास्यते इति यत् वचनं तेन भवते
दत्तम् अस्ति तत्र सः निश्चयेन अस्ति
बद्धादरः । एतद्विषये सन्देहलेशोऽपि नास्तु
भवतः” इति अवदत् सिद्धसाधकः ।

सिद्धसाधकः यदा एवं वदन् आसीत् तदा
नरभक्षकाणां गणे कोलाहलः आरब्धः ।
एतस्य कारणं ज्ञातुं सिद्धसाधकः तस्यां दिशि
दृष्टिं प्रसारितवान् । तावता शूरसिंहः
गणाचार्यः च धावन्तौ आगत्य उक्तवन्तौ -
“श्रीमन् ! भवादृशाः चत्वारः दशाधिकैः
जलवृकराक्षसैः युद्धं कुर्वन्तः सन्ति । किं वयं
तेषां साहाय्यं कर्तुम् अर्हम ? तेन अस्माभिः
आहारः प्राप्तः भवेत्” इति ।

एतच्छ्रवणसमनन्तरम् एव अश्वम् आरुह्य
उपविश्य - “सिद्धसाधक ! प्रायः ते वैद्य-
देवादयः एव । तत्र वैद्यदेवः, मम अनुजः,
हंसरथस्य सारथिः, राज्ञः अङ्गरक्षकः च
स्युः” इति उक्त्वा ततः निर्गतवान्
सर्पणखः ।

‘जय महाकाल !’ इति सकृत् उद्धोष्य
सिद्धसाधकः नरवानरम् आरुढवान् । सः
कनकाक्षराजम् उद्दिश्य - “महाराज ! आदौ
अस्माभिः तेभ्यः राक्षसेभ्यः अस्मदीयाः
रक्षणीयाः” इति उक्त्वा सर्पणखम् अनु-
सृतवान् ।

“हे अरण्यदेव ! अस्माकं बुभुक्षां
निवारयितुं भवान् एव समर्थः” इति वदन्तः
नरभक्षिणः तम् अनुसृतवन्तः ।

सर्पणखः सिद्धसाधकः च यदा तत्र गतौ
तदा सर्पसखः अश्वम् आरुह्य स्वखड्गेन
जलवृकाणां संहाराय प्रयतमानः आसीत् ।
किन्तु जलवृकाः ततः आत्मानं रक्षन्तः
वैद्यदेवं, सारथिं, मङ्गलवर्माणं च सजीवं
ग्रहीतुं प्रयतमानाः आसन् । यदा ते समीपम्
आगताः तदा वैद्यदेवापराभिधानः देवशर्मा
तान् दण्डेन निवारयन् अवदत् - “अयि
मूर्खाः, सावधानाः भवन्तु । एतस्य दण्डस्य
अग्रभागे विषलिप्तं कण्टकम् अस्ति । तेन
विद्धः क्षणाभ्यन्तरे मरणं प्राप्स्यति” इति ।

अत्रान्तरे सिद्धसाधकः सर्पणखः च
तत्समीपम् आगतौ । राज्ञः कनकाक्षस्य
सैनिकाः जयकारं कुर्वन्तः तस्याम् एव दिशि

आगच्छन्तः आसन् । एतत् दृष्ट्वा भीताः जलवृकराक्षसाः पलायनाय उद्युक्ताः । तदा तेषां नायकः उच्चस्वरेण - “मित्राणि ! अलं पलायनेन । अस्माकं राज्ञः आदेशः अस्ति यत् एतान् सजीवं ग्रहीतुं न शक्तं चेत् मारयित्वा वा प्रत्यागन्तव्यम् इति । अतः मारयन्तु एतान्” इति आदिश्य शिलागदाम् उन्नीय देवशर्मणः संहाराय अग्रे गतवान् ।

देवशर्मा एकं पदं पृष्ठतः स्थापयित्वा अवदत् - “भोः, भवतः मरणं सन्निहितम् अस्ति । तत् निवारयितुं कः समर्थः ?” इति । ततः सः दण्डस्थेन कण्टकेन तं विद्धवान् । अपरस्मिन् क्षणे सः जलवृकराक्षसनायकः उच्चैः आक्रन्दनं कुर्वन् भूमौ अपतत् ।

ततः देवशर्मा दण्डम् उन्नीय उच्चस्वरेण - “भो भोः, प्राणाः प्रियाः चेत् इतः धावन्तु । मया अन्तिमा सूचना दीयते । मायासरोवरेश्वरस्य पुत्र्याः पद्ममुख्याः, राजकुमारस्य काञ्चनवर्मणः च कोऽपि अपायः यदि भवद्भिः क्रियते तर्हि एषोऽहं भवतां राजानं मारयिष्यामि । भवतः सर्वान् च

यमसदनं प्रति प्रेषयिष्यामि । स्मरन्तु एतत् । एतत् वचनं भवतां राजानं वदन्तु” इति अधोषयत् ।

एतत् श्रुत्वा हाहाकारं कुर्वन्तः जलवृकराक्षसाः प्रतिनिवृत्य ततः धावितवन्तः ।

“सर्पणखः मायासरोवरेश्वरः, काञ्चनमाला, जयशीलः च च जलवृकराक्षसेभ्यः प्राप्यमाणाम् आपदम् अजानानाः मायासरोवरं प्रति गच्छन्तः सन्ति । किं ते अपायं न स्मारणीयाः ?” इति अपृच्छत् सर्पसखः ।

“अवश्यं स्मारणीयाः ते । भवन्तौ सहोदरौ, हंसरथस्य सारथिः अङ्गरक्षकः च एतत् कार्यं कुर्युः । अविलम्बेन भवन्तः तत् कुर्वन्तु” इति आदिष्टवान् देवशर्मा ।

एतम् आदेशं प्राप्य सर्पणखः सर्पसखः च जलाश्वम् आरुह्य ततः वेगेन निर्गतवन्तौ । अङ्गरक्षकः सारथिः च वृक्षाणां मध्ये गत्वा हंसरथम् आरुह्य आकाशमार्गेण गतवन्तौ । नरभक्षकाः उत्साहेन कोलाहलं कुर्वन्तः जलवृकराक्षसान् अनुसृतवन्तः ।

- (अनुवर्तते)

वेताल- कथा

नाणकफलकः वृद्धिवृक्षः

त्रिविक्रमः स्वीकृतं कार्यं त्यक्तुम्
अनिच्छन् पुनरपि वृक्षस्य
समीपं गतवान् । वृक्षम् आरुह्य शवं
स्कन्धे आरोप्य अथः आगत्य
यथापूर्वं मौनेन श्मशानं प्रति
प्रस्थितः । तदा शवान्तर्गतः वेतालः
अवदत् - "राजन् ! किं भवता
कदाचित् वा सफलता प्राप्ता ?
लक्ष्यसाधनविषये भवतः श्रद्धा
निश्चयेन प्रशंसार्हा । किन्तु किं तेन ?
लोके केषाञ्चित् व्यवहारः विलक्षणः
भवति । ते परोपकारव्याजं दर्शयन्तः
द्वेष-भावनाम् उत्पादयन्ति । तादृशः
एव कश्चित् भवन्तं प्रेरितवान् स्यात्
इति अहं चिन्तयामि । भवति
विवेकस्य जागरणाय
जहनाथनामकस्य कथां श्रावयामि,

येन मार्गायासपरिहारः अपि भवेत् । तां कथां श्रद्धया शृणोतु तावत्" इति ।

अनन्तरं वेतालेन कथा आरब्धा -

भद्रपुरे मणिदीपः नाम कश्चन धनिकः निवसति स्म । तस्य पत्नी वेदवती अपि सम्पन्नपरिवारे एव जाता । तौ उभौ अपि दानशीलौ । यः साहाय्यं याचति तं 'न' इति कदाचिदपि न वदति स्म मणिदीपः । यः गृहम् आगच्छति तं मातृवात्सल्येन सत्करोति स्म वेदवती ।

उपभुज्यमाना सम्पत् दिने दिने क्षीणतां याति इति वचनं श्रूयते खलु ? यावत् मणिदीपस्य पुत्रः गुणदीपः प्राप्तवयस्कः जातः तावता तत्कुटुम्बस्य सम्पत्तिः गृह-मात्ररूपा जाता आसीत् ।

गुणदीपः तु न जानाति स्म एव यत् गृहस्य सम्पत्तिः कियती इति । तस्यैव नगरस्य

जडनाथनामकेन मित्रेण सह सः वैद्यकीय-शिक्षणं प्राप्तुं सुदूरप्रदेशं गतवान् । तयोः उभयोः अपि अध्ययनाय यत् धनम् आवश्यकं तत् प्रेषयति स्म मणिदीपः नियत-तया । विद्याभ्यासं समाप्य गुणदीपः गृहं प्रत्यागतवान् । तदा तेन ज्ञातं यत् गृहस्य वास्तविकी साम्पत्तिकी स्थितिः का इति ।

"पूर्वजैः या सम्पत्तिः सङ्गृहीता आसीत् सा विना विवेचनं व्ययिता भवता । इदानीं मम हस्ते भिक्षापात्रम् आगतम् । एतदृश्यां स्थितौ किं करणीयम् इति न ज्ञायते" इति क्रोधेन पितरम् अवदत् गुणनाथः ।

"पुत्र ! सम्पत्तिः न स्थिरा । अस्माकं सद्गुणाः एव अस्मान् रक्षन्ति, न तु सम्पत्ति-मात्रम् । भवतः पित्रा यत् कृतं तत्र ममापि सहमतिः आसीत् । पित्रा कृतम् अनुचितम् इति यदि भवान् चिन्तयति तर्हि चिन्तयतु यत् आवाम् उभौ अपि दोषिणौ इति । इदानीम् अपि परावलम्बनं तु न प्राप्तम् अस्माभिः । वासाय गृहम् अस्ति एव । भवान् वैद्यवृत्तेः आरम्भं यदि करोति तर्हि भवता उत्तमः आयः प्राप्येत" इति उक्तवती माता वेदवती ।

गुणदीपः वृत्तिजीवनम् आरब्धवान् । ततः यः आयः प्राप्यते तावता सन्तुष्टः न आसीत् सः । अत्र कारणं जडनाथः । सः तु वृत्तेः आरम्भस्य अनन्तरं वर्षाभ्यन्तरे प्रभूतं धनं सम्पादितवान् आसीत् । तदीया कीर्तिः दिने दिने वर्धमाना आसीत् । जनाः वदन्ति स्म यत् एतादृशः उत्तमः वैद्यः अस्माभिः इतः पूर्वं न दृष्टः एव इति । जडनाथस्य

औषधं शक्यम् अपि उज्जीवयितुम् अर्हति इति ते प्रशंसन्ति स्म । दूरप्रदेशेभ्यः अपि जनाः चिकित्सार्थं तत्समीपम् आगच्छन्ति स्म । अतः तदीया सम्पत्तिः प्रवृद्धा ।

“भवता दत्तं धनम् उपयुज्य एव जडनाथः वैद्यविद्याम् अभ्यस्तवान् । अद्य च सः भवत्पुत्रस्य मम प्रतिस्पर्धी सन् मम आयस्य हानिं कल्पयति । मम श्रमः व्यर्थः जायमानः अस्ति” इति पितरम् अवदत् गुणदीपः ।

“वत्स ! भवतः आयः न क्षीणः । वैद्यवृत्तिः सेवाप्रधाना । भवान् स्ववृत्त्या जनानां साहाय्यं करोतु । तदा जनाः भवन्तं श्रेष्ठं भावयन्ति । भवति आदरं च प्रदर्शयन्ति । भवान् जीवने अभावभावं यत् अनुभवति तत् तु भ्रममूलम् एव” इति पुत्रं बोधितवान् धनदीपः ।

किन्तु गुणदीपस्य समग्रा दृष्टिः धनसम्पादने एव । महतः प्रयासस्य अनन्तरम् अपि तदीयः आयः विशेषतः न प्रवृद्धः ।

तस्मिन् एव नगरे महासेनः नाम कश्चन तण्डुलवणिक् निवसति स्म । रत्नमाला तस्य एकमात्रपुत्री । प्राप्तवयस्कायाः तस्याः निमित्तं योग्यस्य वरस्य अन्वेषणे मग्नः आसीत् सः । स्वस्य जामातरं गृहे एव स्थापयित्वा तस्मै वाणिज्यव्यवहारं समर्पयितुम् इच्छति स्म सः ।

एतदभ्यन्तरे गुणदीपे तस्य दृष्टिः पतिता । कदाचित् सः गुणदीपेन मिलित्वा अवदत् - “वत्स ! भवतः परिवारम् अहं सम्यक् जानामि । भवत्पूर्वजाः दाने शूराः । तैः

महती सम्पत्तिः अपि अर्जिता आसीत् । लक्ष्मीदेव्याः कृपादृष्टिः भवत्पूर्वजेषु विशेषतः आसीत् । किन्तु भवतः मतापितरौ मन्दभाग्यौ । ताभ्यां सह भवान् निवसति चेत् भवतः स्थितिः कदापि उत्तमा न भवेत् । प्रत्युत भवान् अपि कदाचित् अकिञ्चनः भवेत् । अतः भवान् मम पुत्रीं परिणीय मम गृहे एव वसतु । भवतः मातापितरौ पार्थक्येन वसतां नाम” इति ।

एषः एव अंशः विविधैः प्रकारैः पुनः पुनः बोधितः तेन । गुणदीपे एतस्य वचनस्य विशेषपरिणामः जातः । रत्नमालायाः सौन्दर्यम् अपि तदीयं चित्तम् आकर्षति स्म ।

गुणदीपः रत्नमालां परिणीय श्वशुरगृहे एव वासम् आरब्धवान् । अत्रान्तरे जडनाथेन मणिदीपस्य गृहस्य दुरवस्था श्रुता । सः मणिदीपस्य समीपं यदा गतः तदा

मणिदीपः अवदत् - “आवाम् अत्र सुखेन स्वः । आवयोः पुत्रः इच्छति यत् आवाभ्यां तस्य गृहे वासः करणीयः इति । किन्तु तदीयश्चशुरगृहे वासं न इच्छावः आवाम् । एतस्मात् गृहात् अन्यत्र वासः अस्मभ्यं न रोचते । अतः इतः गन्तुं न इच्छावः आवाम्” इति ।

जडनाथः किञ्चित्कालं विचिन्त्य अवदत् - “अहं कञ्चित् स्वार्थं मनसि निधाय अत्र आगतः । भवतोः गृहस्य पृष्ठतः कश्चन वृक्षः अस्ति । तस्य नाम किम् इति कोऽपि न जानाति । तस्य वृक्षस्य फलात् अपूर्वम् औषधं निर्मातुं शक्यम् । एतत् रहस्यम् एषु दिनेषु मया ज्ञातम् अस्ति । एषः वृक्षः आवर्षं फलं ददाति । एकैकस्य फलस्य मूल्यं दश सुवर्णनाणकात्मकं स्यात् । किन्तु तावत् मूल्यम् अहं दातुं न शक्नोमि । यदि भवान्

मह्यं प्रतिदिनम् एकं फलं दद्यात् तर्हि अहं भवते प्रतिफलम् एकं सुवर्णनाणकं दास्यामि । किन्तु एतदर्थं भवता एकं पत्रं दातव्यं यत् एतानि फलानि अन्यस्मै न विक्रीयन्ते, दिने एकं फलं च मह्यं दास्यते इति” इति ।

मणिदीपः क्षणकालं विचिन्त्य अवदत् - “यावत् भवान् न उक्तवान् तावत् एतस्य वृक्षस्य फलानां महत्त्वम् अहम् एव न जानामि स्म । भवता सूचितेन मूल्येन फलानि दातुम् अहं सिद्धः अस्मि । किन्तु एतदर्थं पत्रं किमर्थं दातव्यम् इति तु न ज्ञातं मया” इति ।

“महोदय ! एतेषां फलानां महत्त्वं ज्ञातं चेत् महान् अपायः सम्भवेत् । बहवः तेषां क्रयणे मतिं कुर्युः । यदि तेषां फलानाम् उपयोगः योग्येन क्रमेण क्रियते तर्हि एतानि लाभाय भवेयुः । अनुचितेन क्रमेण उपयोगः कृतः चेत् तानि प्राणहराणि अपि भवेयुः । मादृशस्य हस्तं गतानाम् तेषां दुरुपयोगः न भवेत् । यदि भवान् एतेषाम् अधिकारं लिखितरूपेण मह्यं दद्यात् तर्हि अग्रे कोऽपि तं प्राप्तुं भवन्तं न पीडयेत् । अतः मया तथा उक्तम्” इति अवदत् जडनाथः ।

मणिदीपः जडनाथस्य वचनं पालयन् फलानाम् उपयोगाधिकारं पत्रदानपुरस्सरं जडनाथाय समर्पितवान् । तस्मात् दिनात् मणिदीपस्य आर्थिकस्थितौ विशेषपरिवर्तनं जातम् । सः सुखेन जीवनम् आरब्धवान् । यथाशक्ति परोपकारम् अपि कृतवान् ।

पितुः आर्थिकस्थितिः उत्तमा जाता अस्ति इति वार्ता गुणदीपेन श्रुता । किन्तु

एतस्य कारणं किम् इति तेन न ज्ञातम् । अतः सः पित्रा मिलित्वा स्वभागं प्रार्थितवान् । तदा मणिदीपः फलानां विषयम् उक्तवान् अनन्यगतिकतया । एतत् श्रुत्वा गुणदीपः धावन् वृक्षस्य समीपं गतवान् । वृक्षे असंख्यानि फलानि आसन् । सः पितरं क्रोधेन उक्तवान् - “भवता एतस्य वृक्षस्य रहस्यं गोपितम् । मम अनुमतिम् अप्राप्य एव फलानाम् उपयोगाधिकारः कस्मैचित् लेख-पुरस्सरं प्रदत्तः भवता । एतत् तु महत् अन्याय्यम् । स्वभागं प्राप्तुम् अहम् उच्चाधिकारिणः समीपम् अभियोगं नेष्यामि” इति ।

मणिदीपः एतादृशं विवादं न इच्छति स्म । अतः सः जडनाथाय वार्तां प्रेषितवान् । प्रवृत्तं सर्वं श्रुत्वा जडनाथः अवदत् - “गुणदीपस्य कथनं सयुक्तिकम् अस्ति । अहम् एकं परिहारोपायं सूचयामि । एतस्य वृक्षस्य चतुस्सहस्रं फलानि अहं स्वीकरिष्यामि । प्रतिफलरूपेण अहं भवते प्रतिदिनम् एकं सुवर्णनाणकं दास्यामि यावत् सः जीवति तावत् । वृक्षस्य सर्वाधिकार-प्राप्त्यर्थं गुणदीपः मह्यं द्वादशसहस्रं सुवर्ण-नाणकानि दद्यात्” इति ।

गुणदीपः एतं प्रस्तावम् अङ्गीकृतवान् । ततः सः तस्य वृक्षस्य फलानां विक्रयणाय प्रयासं कृतवान् । तत् फलं परीक्ष्य वैद्याः उक्तवन्तः यत् एतस्मिन् फले औषधीयगुणः कोऽपि नास्ति इति । एतत् श्रुत्वा गुणदीपः नितरां निराशः जातः । सः जडनाथसमीपं गत्वा अवदत् - “यावत् मूल्यं भवान् दातुम्

इच्छति तावत् दत्त्वा एतानि सर्वाणि फलानि भवान् एव नयतु” इति ।

तदा जडनाथः हसन् उक्तवान् - “एतानि प्रयोजनरहितानि फलानि स्वीकृत्य मया किं वा करणीयम् ?” इति ।

“एतानि निष्प्रयोजकानि कथं स्युः ? भवान् एव एतेषु एकैकस्मै फलाय एकैकं सुवर्णनाणकं खलु ददाति स्म ?” इति अवदत् गुणदीपः ।

“भवतः पितृपादेभ्यः क्रीतानि एव तानि मूल्यम् अर्हन्ति । भवतः गृहस्य पुष्टतः विद्यमानः वृक्षः नाणकफलकः वृद्धिवृक्षः । भवतः पित्रा कृतः उपकारः एव एतस्य मूलधनम् । तस्य वृद्धिरूपेण प्राप्यन्ते नाणकानि” इति अवदत् जडनाथः ।

तदीयानि गूढार्थगर्भितानि वचनानि श्रुतवतः गुणदीपस्य मुखं विवर्णं जातम् ।

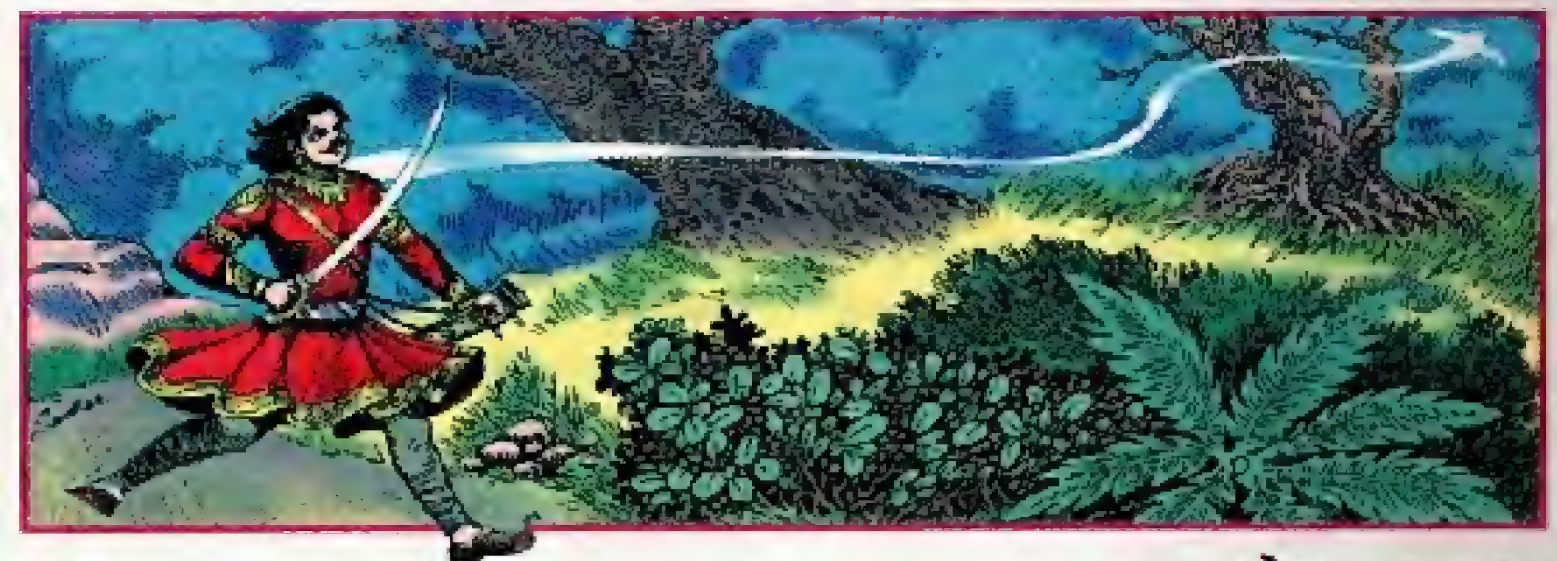
सः शिरः अवनमय्य ततः निर्गतवान् ।

वेतालः एवं कथां समाप्य अवदत् -
“राजन् ! वैद्यविद्यां समाप्य प्रत्यागतवतः
जडदीपस्य व्यवहारः मणिदीपपरिवारविषये
विलक्षणः आसीत् । सः जानाति स्म यत्
गुणदीपः मातापित्रोः विषये आदरवान् न
आसीत्, ताभ्यां सह वासम् अपि सः न
इच्छति इति । तथापि तस्य परिष्काराय
किमर्थं प्रयत्नः न कृतः तेन ? मणिदीप-
कारणतः सः वैद्यः जातः । तथापि तस्य
विषये न्याय्यः व्यवहारः तेन न कृतः इति
भाति । एवं ननु ? तस्य वृक्षस्य फलानि
वस्तुतः न औषधीयगुणोपेतानि । तथापि
तानि विशिष्टानि इति किमर्थम् उक्तवान्
जडनाथः ? जडनाथस्य सर्वोऽपि व्यवहारः
विलक्षणः निगूढः च खलु ? मम एतेषां
प्रश्नानां समाधानं जानन् अपि यदि भवान् न
वदेत् तर्हि भवतः शिरः सहस्रधा भग्नं
भवेत्” इति ।

तदा त्रिविक्रमः अवदत् - “जडनाथस्य
व्यवहारे विलक्षणता निगूढता वा कापि
नास्ति । सः लोकज्ञानवान् विवेकी । केन
सह कथं व्यवहरणीयम् इति सः जानाति ।

यद्यपि गुणदीपः मातापितरौ परित्यज्य
श्वशुरगृहे वासम् आरब्धवान्, तथापि पुत्रस्य
अगौरवं कल्पयितुम् अनिच्छन्तौ तौ उक्तवन्तौ
यत् सः आवां स्वसमीपे वासाय निमन्त्रयते,
किन्तु आवाम् एव तत्र न गतौ इति । एतत्
जडनाथेन अवगतम् । धनं दत्तं चेत्
अभिमानधनौ तौ न स्वीकुरुतः इति सः
जानाति स्म । अतः सः फलानां महत्त्वम्
अस्ति इति वदन् धनदानम् आरब्धवान् । एवं
तेन उपकृतवतः प्रत्युपकारः कृतः । किन्तु
गुणदीपेन यदा उक्तं यत् यावत् इच्छति तावत्
मूल्यं दत्त्वा भवान् एव एतानि फलानि
क्रीणातु इति, तदा जडनाथेन उक्तम् -
‘भवतः पितृतः स्वीकरणात् एव तेषां
मूल्यम्, अन्यथा न’ इति । एतत् अर्थगर्भितं
वचनं श्रुत्वा वास्तविकताम् अवगतवान्
गुणदीपः - ‘मातापित्रोः परोपकारस्य कियत्
मूल्यम् अस्ति’ इति । तस्मात् सः मौनेन
प्रतिगतवान्” इति ।

एवं वदता त्रिविक्रमेण मौनभङ्गः कृतः
आसीत् । अतः शवान्तर्गतः वेतालः ततः
अदृश्यः भूत्वा यथापूर्वं वृक्षस्य शाखाम्
अवलम्बितवान् ।

अतिविशालं भित्तिचित्रम्

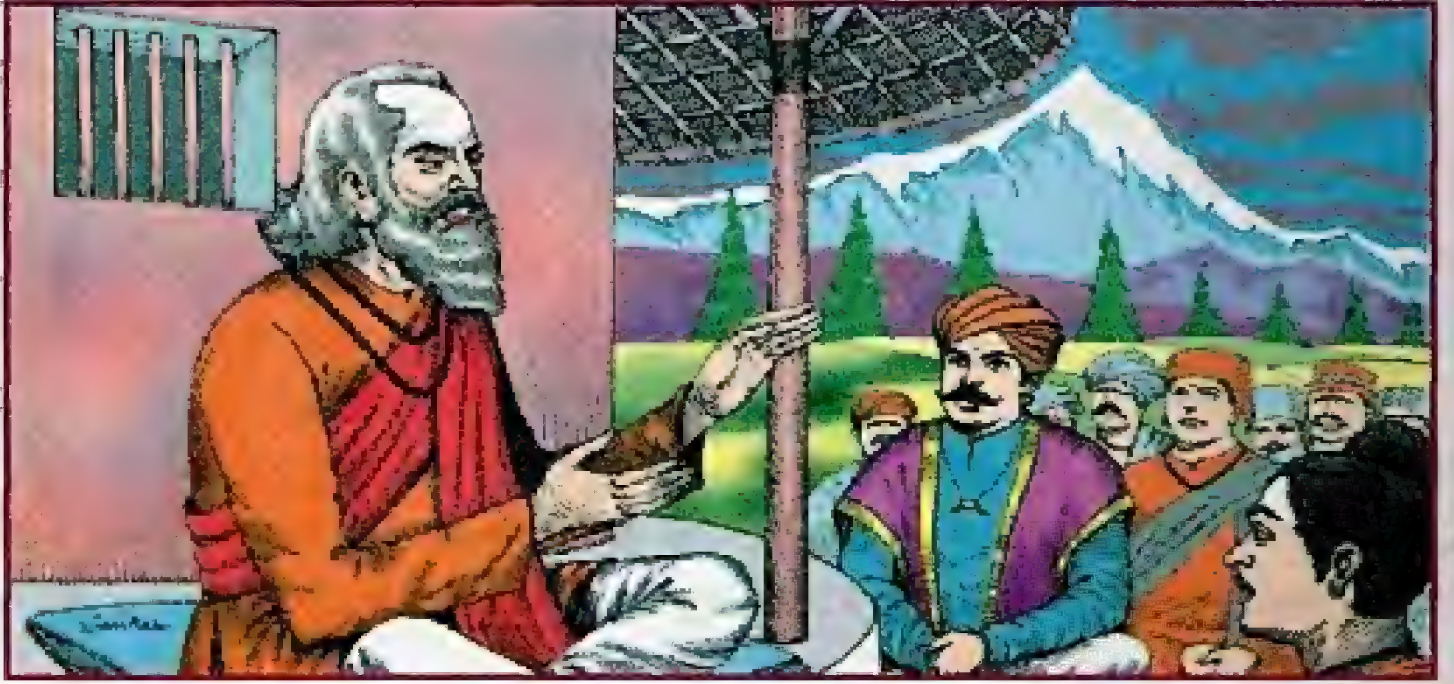
केरलराज्ये त्रिशूरजनपदे कालडीक्षेत्रे स्थितस्य श्रीशङ्करविश्वविद्यालयस्य १२०० पाददैर्घ्ययुता भित्तिः चित्रैः अलङ्कृतः अस्ति । पञ्चपादौन्नत्ययुते तस्मिन् चित्रे गुरुः शिष्यं सत्य-त्रेता-द्वापर-कलियुगानि क्रमेण दर्शयति । तत्र रामायणं, महाभारतं, शाकुन्तलं, रघुवंशः, मेघसन्देशः, भरतस्य १०८ करणानि, आदिशङ्करस्य जीवनम् इत्यादयः चित्ररूपेण निरूपिताः सन्ति । वर्षत्रयात्मकस्य परिश्रमस्य अनन्तरं तच्च चित्रं १९९८ तमे वर्षे पूर्णतां गतम् । गिन्नीसूपुस्तके एतत् कार्यम् उल्लेखं प्राप्तवत् अस्ति ।

ग्रामस्थाः सर्वे शाकाहारिणः

तस्मिन् ग्रामे इदानीं सर्वे अपि शाकाहारिणः एव । ओरिस्साराज्ये अस्ति तत् । तस्मिन् ग्रामे न कोऽपि परिवारः मीनं मांसं वा खादति । ते सर्वे शाकाहारिणः सञ्जाताः सन्ति । पूर्व-ओरिस्साराज्ये थेहानलुतः ५० कि.मी. दूरे स्थितः 'बेण्टासालिया' एव सः ग्रामः । सामान्यदर्शनेन अत्र न किमपि वैशिष्ट्यं दृश्यते । अत्रत्याः सर्वे वैष्णव-मतानुयायिनः । संन्यासिनः अच्युतानन्दस्य भक्ताः । आ बहोः कालतः ते सन्ति वैष्णवाः । ते शान्ति-जीवनं यापयन्तः सन्ति । ते दीर्घकालं जीवितुम् इच्छन्ति । प्राकृतिकपीडायाः पात्रतां न गताः ते । मानवाः पशवः च शान्तिमयं जीवनं यापयन्तः सन्ति तत्र ।

प्रवाहविरुद्धं गमनम्

आ बहोः कालात् हिमालयस्य मूलभागे स्थितं हरिद्वारं पवित्रतीर्थक्षेत्रत्वेन परिगणितम् अस्ति । तत्र बहवः योगिनः गुरवः च निवसन्ति । तेषां बहूनाम् आश्रमः अपि अस्ति तत्र ।

कञ्चन धनसम्पन्नः वणिक् एतत् क्षेत्रं प्रति तदा तदा आगच्छति स्म । सः कञ्चित् वृद्धं योगिनं स्वगुरुत्वेन स्वीकृतवान् आसीत् । सः वृद्धः योगी महाबुद्धिमत्त्वेन ख्यातः आसीत् । यदा वाणिज्ये हानिः सम्भवति, यदा वाणिज्य-सहभागिषु मतिभेदः उत्पद्यते, केनचित् कारणेन पत्नीपुत्रादयः यदा असन्तुष्टाः

भवन्ति, तदा सर्वदा सः वणिक् हरिद्वारं प्रति धावति स्म । गुरुः तं प्रीत्या स्वागतीकरोति स्म । तस्मिन् आश्रमे, गुरोः उपस्थितौ सः वणिक् शान्तिं प्राप्नोति स्म ।

गुरुः यदा भक्तान् उपदिशति तदा तस्य पार्श्वे उपवेशनं वणिजे विशेषतः रोचते स्म । गुरोः उपदेशवाक्यानां श्रवणं तस्य प्रियम् आसीत् । गुरुः यद्यत् वदति तत्सर्वं वणिजा अवगम्यन्ते स्म इति न । यत् अवगतं तद्विषये अपि क्वचित् तस्य विप्रतिपत्तयः आसन् एव ।

यदा वणिक् स्वसमस्यां निवेदयति तदा गुरुः वदति स्म - “वत्स ! यदि भवान्

मनसः शान्तिम् इच्छति तर्हि भगवन्तं पूर्णतः शरणं गच्छेत्” इति ।

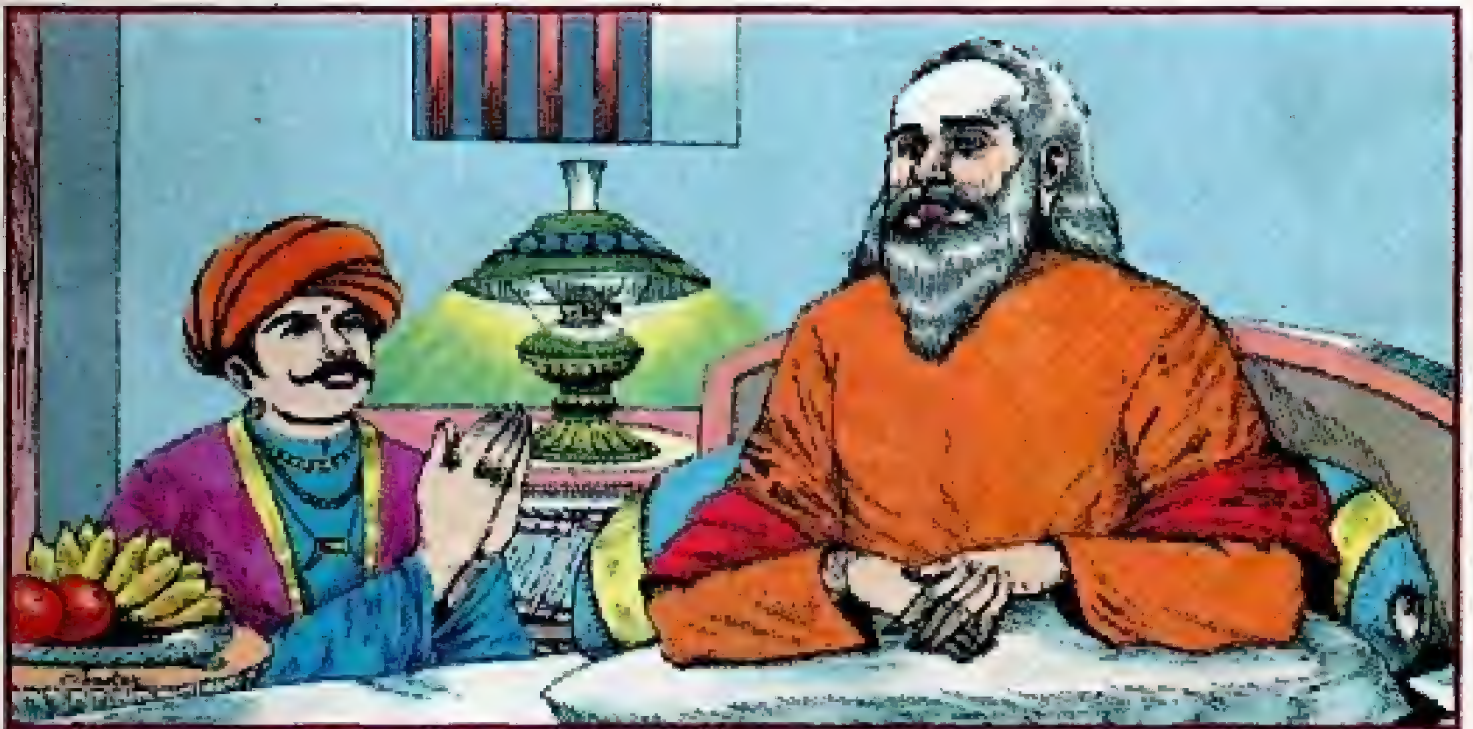
किन्तु वणिजः प्रश्नः आसीत् - ‘मम वाणिज्यव्यवहारस्य भगवतः शरणागतेः च कः सम्बन्धः ? यदि मम वस्तूनि कदाचित् चोरितानि भवेयुः तर्हि किं शरणागतिः माम् उपकुर्यात् ?’ इति ।

“यदा कश्चित् मां पीडयति तदा मया आरक्षकालयः न्यायालयः वा गन्तव्यः, उत भगवान् प्रार्थनीयः ? एतदृशेषु विषयेषु किं भगवान् मम साहाय्यं करोति ?” इति गुरुं पृच्छति स्म सः । एषः एव प्रश्नः विभिन्नैः प्रकारैः पृच्छ्यते स्म वणिजा । गुरोः उत्तरम् अपि यथापूर्वं तदेव भवति स्म । क्वचित् उत्तरकथनप्रकारः अन्यः भवति स्म ।

गुरोः कथनम् आसीत् - ‘ये भवतः वस्तूनि अपहृतवन्तः, ये वा भवन्तं पीडितवन्तः, तेषां दण्डनं कारयेत् भवान् आरक्षकालयं,

न्यायालयं वा शरणं गच्छन् । नष्टं वस्तु भवता प्रतिप्राप्येत अपि । किन्तु एतावता भवता मनश्शान्तिः न प्राप्यते । अन्या काचित् लघुः समस्या उद्भवन्ती भवतः मनः पीडयेत् एव । अतः आवश्यकतानुगुणं भवान् वाणिज्यं करोतु न्याय्येन मार्गेण । किन्तु मानसिकी शान्तिः एव यदि इष्यते तर्हि भवता भगवान् शरणं गन्तव्यः एव । पूर्णा शरणागतिः न सिद्धा चेदपि तदर्थं प्रयासः तु लाभाय एव । किम् उत्तमं, किम् अनुत्तमम् इति ज्ञानं भवति ततः । एतत् लाभकरम् एव खलु भवतः ?” इति ।

कदाचित् रात्रौ गुरुणा सह एतद्विषये सुदीर्घा चर्चा कृतवान् वणिक् । गुरोः सहना कदापि नष्टा न भवति स्म । किन्तु वणिजा सह प्रवृत्तया चर्चया सः अवगतवान् यत् वणिजं तत्त्वम् अवगमयितुं न शक्यम् इति । अतः सः मौनम् आश्रितवान् । तावता मध्यरात्रः आसन्नः आसीत् । मत्कारणतः गुरोः निद्रानाशः जातः

इति चिन्तयन् वणिक् गुरुं क्षमां सम्प्रार्थ्य शयनाय स्वशय्यां प्रति गतवान् ।

उपःकाले गुरुः वणिजम् उत्थापितवान्, 'मया सह आगच्छतु' इति सूचितवान् च । वणिक् प्रतिवचनं किमपि अवदन् गुरुम् अनुसृतवान् । गतेषु केषुचित् दिनेषु निरन्तरवृष्टिः आसीत् । तस्मिन् दिने अपि लघुः वृष्टिः आसीत् एव । सर्वं शान्तम् आसीत् । गुरुः वणिक् च गङ्गातीरं प्राप्तवन्तौ । गङ्गायाः प्रवाहः महता वेगेन आसीत् । प्रवाहशब्दः भयं जनयति स्म इव ।

'गुरुः माम् अत्र आनीय किं वा कर्तुम् इच्छति' इति वणिजा न अवगतम् ।

गङ्गायां कश्चन महागजः प्रवाहेण नीयमानः आसीत् । सः गजः तीरं प्रति आगन्तुं महान्तं प्रयासं कुर्वन् आसीत् । किन्तु न शक्नोति स्म सः तथा कर्तुम् । यतः प्रवाहः तम् अग्रे अग्रे नयति स्म । तं गजं प्रदर्शयन् गुरुः अवदत् - "तत्र पश्यतु तावत्" इति ।

ततः "अत्र पश्यतु" इति वदन् गुरुः हस्त-सङ्केतेन कश्चन मीनं प्रदर्शितवान् । सः मीनः प्रवाहविरुद्धम् अनुतीरं सुखेन सञ्चरति स्म ।

"एतयोः उभयोः दर्शनात् किम् अवगतं भवता ? सः महाकारकः गजः प्रवाहविरुद्धं गन्तुम् अशक्नुवन् अनिच्छन् अपि प्रवाहेण नीयमानः अस्ति । किन्तु अयं लघुः जीवी मीनः प्रवाहे लीलया सञ्चरति । यतः एषः प्रवाहीयः एव जातः अस्ति । महाप्रवाहः अपि एतं न पीडयति । यदा भवान् भगवन्तं पूर्णतः शरणं गच्छति तदा भवान् तस्मिन् अन्तर्भूतः भवति । यदा भवान् भगवतः शान्तिं न नाशयति तदा भवतः अपि शान्तिनाशः न भवति । एषः एव मनःशान्तेः उपायः" इति वदन् गुरुः वणिजः स्कन्धे प्रीत्या हस्तं स्थापितवान् ।

"मया इदानीं शान्तितत्त्वम् अवगतं श्रीमन् । अहम् अनुगृहीतः अस्मि" इति शान्तेन स्वरेण अवदत् वणिक् ।

वार्ताविशेषः

मेडोनायाः पुस्तकानि बालेभ्यः

पाप्सद्गीतीया प्रसिद्धा गायिका मेडेना बाल-साहित्यनिर्मातृणां गणम् एषु दिनेषु प्रविष्टा अस्ति । तया पञ्च पुस्तकानि लिख्यमानानि सन्ति । तस्याः प्रथमस्य पुस्तकस्य नाम 'इंग्लीष् रोसस्' इति । सप्टम्बर्मासे तस्य लोकार्पणम् । तस्य प्रकाशनसंस्था पेंगुयन् वदति यत् विविधसंस्कृतियुक्तैः बालैः एतत् निश्चयेन प्रशस्यते, तथैव इदानीं यानि जनप्रियाणि सन्ति तानि हेरीपाटर्सरणीयानि पुस्तकानि अपि अतिशेते इति । मेडोनायाः पुस्तकानि ऊनसप्तवर्षीयान् मनसि निधाय रचितानि । प्रपञ्चस्य विविधभागीयैः चित्रकारैः एतस्य पुस्तकस्य निमित्तं चित्राणि रचितानि ।

भारते ज्यूजनाः नावशिष्टाः

भारतस्थः ज्यूजातीयः अन्तिमः परिवारः एषु दिनेषु भारतं परित्यज्य जातिबान्धवभूमिम् इस्त्रेल्देशं प्रति गतः । जोसेफ्सिमोनः, तस्य पत्नी यहुदिता, बालौ साम्-सुसनौ च षट्शतवर्षेभ्यः पूर्वं निर्मितस्य प्राचीनस्य 'सिनेगाग्' भवनस्य पुरतः क्षणकालं स्थितवन्तः, ततः परिवृत्य कार्यान् आरुह्य गताः च । केरले परवूरुनगरे अस्ति तत् सिनेगाग् । यदा सः परिवारः ततः प्रस्थितः तदा तेन परिवारेण सह आ ५० वर्षेभ्यः वासं कृतवन्तः जनाः विषण्णवदनाः सन्तः

शुभप्रयाणम् आशंसितवन्तः । यदा अन्ये ज्यू-परिवाराः एकैकशः निर्गताः तदा जोसेफ्परिवारः एकलः जातः । उत्सवदिनेषु पारस्परिकाणाम् आचाराणाम् समाचरणाय अन्ये न लभ्यन्ते स्म । बालौ अपि समानाचारवतां बालानां सहवासेन वञ्चितौ स्तः इति मातापितृभ्याम् अवगतम् । अतः तौ स्वजातिबान्धवैः सह वासाय ततः निर्गतौ बालाभ्यां सह । इदानीं तत्रत्यं 'सिनेगाग्' भवनं राष्ट्रियस्मारकत्वेन परिगणितम् अस्ति ।

उत्तराञ्चलराज्याया जानपदकथा

उत्तराञ्चलं भारते नूतनतया निर्मितेषु राज्येषु अन्यतमम् । एतस्य राजधानी डेहराडून् । उत्तरप्रदेशस्य १३ जनपदानि पृथक् कृत्वा २००० तमवर्षस्य सप्टम्बर्मासे एतत् राज्यं निर्मितम् ।

अत्रत्या भूमिः पर्वतमयी । नैसर्गिकसौन्दर्यं प्रशान्तवातावरणं च अत्र प्रभूतम् अस्ति । एषः प्रदेशः देवभूमिः इत्येव प्रख्यातः अस्ति । यतः अत्र देवानां यात्रास्थानानां च आधिक्यम् अस्ति । अत्रत्यानि यात्रास्थानानि यथा - केदारनाथः, बदरीनाथः, गङ्गोत्री, यमुनोत्री इत्यादयः ।

एतस्य राज्यस्य पूर्वभागे नेपालदेशः अस्ति । हिमालयपर्वताः उत्तरभागे चीना-देशम् उत्तराञ्चलतः पृथक् कुर्वन्ति । हरियाणाहिमाचलप्रदेशराज्ये अनुक्रमेण एतस्य राज्यस्य पश्चिमे पश्चिमोत्तरे च स्तः । एतस्य राज्यस्य बहुभागः पर्वतमयः असमः च । १० प्रतिशतमात्रभागः समभूमिः अस्ति अत्र । गङ्गा-यमुना-भागीरथी-अलकानन्द-प्रभृतयः बह्व्यः नद्यः अस्मिन् राज्ये एव उद्भूताः ।

एतस्य राज्यस्य विस्तीर्णता ५५,८४५ कि.मीटर्मिता । अत्रत्या जनसंख्या ८,४७९,५६२ मिता । हिन्दी, गढवाली, कुमाँवी च अत्रत्याः प्रधानाः भाषाः ।

सर्वं मार्जारकारणतः

पौरीसमीपस्थायाम् उपत्यकायाम् एकस्मिन् लघुनि कुटीरे वृद्धदम्पती निवसतः स्म । तयोः नेगिनामकः एकः पुत्रः आसीत् । नेगिः चतुरः बालकः न । सः अतीव मुग्धः । मुग्धतायाः कारणतः तस्य व्यवहारः अत्यन्तं मृदुः भवति स्म । तस्य व्यवहारेण आकर्षकनेत्राभ्यां च सर्वेऽपि आकृष्टाः भवन्ति स्म ।

तस्य गृहस्य समीपे काचित् लघुनदी प्रवहति स्म । नेगिः बहुधा तस्याः तीरे उपविश्य

वेणुवादने निरतः भवति स्म । पार्श्वे मेषाः
चरन्ति स्म । सूर्यप्रकाशकारणतः मत्स्याः
रजतवर्णेन प्रकाशन्ते स्म । तत्रत्यप्राणिनां
पक्षिणां च नेगेः उपस्थितेः अभ्यासः जातः
आसीत् । अतः ते तस्मात् भीताः न भवन्ति
स्म ।

वृद्धदम्पती नेगेः विषये बहु चिन्तयतः
स्म । 'आवयोः मरणानन्तरं नेगिः स्वस्य
योगक्षेमनिर्वहणे स्वावलम्बी न स्यात्' इति
तयोः चिन्ता आसीत् ।

कदाचित् कुक्कुटानाम् आवासतः
अण्डानि सङ्गृह्णती वृद्धा पतिम् उद्दिश्य—
"अग्रे नेगिः कथं भवेत् ? तस्य योगक्षेमं
कः पश्येत् ?" इति पृष्ठवती ।

तस्याः पतिः अजानां दोहनं कुर्वन्
आसीत् । सः पत्न्याः वचनं श्रुत्वा अपि
किमपि उत्तरं न दत्तवान् । खिन्नस्य तस्य
ललाटे चिन्तारेखाः दृष्टाः । हिमाच्छादित-
पर्वतानां दिशि सः दृष्टिं प्रसारितवान् । बहु-
दूरतः खातेभ्यः शीतलवायुः वाति स्म । तेन
नेगेः वेणोः नादः अपि श्रुतः ।

तद्दिने रात्रौ वृद्धः निद्रां न प्राप्तवान् ।
पुनः पुनः सः पार्श्वपरिवर्तनं करोति स्म । सः
उषसि एव उत्थाय शयानं पुत्रम् उत्थापयन्—
"नेगे, उत्तिष्ठतु । भवान् किञ्चित् वक्तव्यः
अस्ति मया" इति उक्तवान् ।

नेगिः उत्थाय निद्रायाः निवारणार्थं नेत्रे
सम्यक् मार्जितवान् । सूर्योदयः जायमानः
आसीत् । पर्वतेषु जीवसञ्चारः आरब्धः
आसीत् । कुक्कुटस्य रवेण सह वृक्षेषु पक्षिणां
कलरवः अपि आरब्धः ।

नेगिः पितरम् अनुसरन् मेषाणाम् आवासं
प्राप्तवान् । वृद्धः एकां मेषां, भूतियनामकं
मेषपालकशुनकं च बहिः आनीतवान् । नेगिः
मेषां दृष्टवान् । सा तु तस्य मातुः प्रिया
बुलबुलामेषा आसीत् । बुलबुलामेषायाः
कण्ठे लघुघण्टा आसीत् । सा सुन्दरी चटुला
च । नेगेः माता तस्यै स्वादूनि खाद्यानि
स्वहस्तेन एव ददाति स्म ।

"पुत्र ! भवान् एतां बुलबुलामेषां नीत्वा
भाग्यपरीक्षणं करोतु । किन्तु एकः नियमः
अस्ति । भवता एतस्याः विक्रयणं न
करणीयम् । मारयित्वा मांसस्यापि विक्रयणं
न करणीयम् । अन्यच्च, यदा भवान्
प्रत्यागमिष्यति तदा भवतः हस्ते किञ्चित् धनं
स्यात्" इति उक्तवान् ।

नेगिः अङ्गीकारपूर्वकं शिरः चालितवान् ।
अनन्तरं मातापितरौ प्रणम्य सः मेषां स्वीकृत्य
गृहात् निर्गतवान् । लघुपर्वतम् आरुह्य खातम्

भवन्मांसस्य वा विक्रयणम् अकृत्वा कथं वा अहं धनं सम्पादयानि ?" इति स्वगतम् इव उक्तवान् ।

नेगिः प्रीत्या भूतियं शिरसि ताडितवान् । यतः भूतियः जिह्वां प्रसार्य स्वस्य लालनम् इच्छन् नेगेः हस्तं लेद्वि स्म । 'यदि शक्यं अहम् अपि भवतः हस्तं लिङ्गाम्' इति सूचनार्थम् इव बुलबुला अपि 'ब्याऽऽ' इति शब्दं कृतवती ।

नेगिः भूतिय-बुलबुलयोः मध्ये स्थलं कल्पयित्वा तृणानाम् उपरि शयितवान् । रात्रेः शैत्ये अधिके सत्यपि तेन तत्रैव शयनं करणीयम् आसीत् । परेद्यवि प्रातः पक्षिणां कलरवैः सः जागरितः अभवत् । यदा सः नेत्रे उद्धाट्य दृष्टवान् तदा भूतियः वृक्षे उपविष्टवन्तं मार्जारं भाययन् आसीत् ।

मार्जारः करुणस्वरेण 'मियाँव्' इति क्रन्दति स्म । तदा अधः भूतियः पुच्छचालने निरतः आसीत् । नेगिः कुतूहलेन अग्रे किं भवेत् इति अवलोकनं करोति स्म । तदा एव वृक्षाणां पृष्ठभागतः सम्भाषमाणे द्वे युवती तत्र आगते ।

नेगिः आश्चर्येण ते दृष्टवान् । ते युवती अपि तम् आश्चर्येण दृष्टवत्यौ । तस्मिन् समये ते कमपि न निरीक्षितवत्यौ आस्ताम् इत्यतः आश्चर्येण तत्रैव स्थितवत्यौ । तावति काले कनीयसी युवतिः वृक्षस्थं मार्जारं दृष्ट्वा तस्यां दिशि धावितवती ।

यदा सा त्वरया गत्वा मार्जारं गृहीतवती तदा नेगिः अपि त्वरया स्वस्य शुनकम् आकृष्य गृहीतवान् ।

अतिक्रान्तवान् । रसमयानि पर्णाणि आस्वद-
माना बुलबुला तम् अनुसृतवती । भूतियः
तां रक्षन् अग्रे चलितुं प्रेरयति स्म ।

आदिनं नेगिः पर्वतमार्गम् आश्रित्य गच्छन्
आसीत् । यदा बुभुक्षा भवति तदा सः
अरण्यस्थानि फलानि अवचित्य खादति स्म ।
पिपासा भवति चेत् पर्वतस्थेभ्यः जल-
स्रोतोभ्यः शीतलं जलं पिबति स्म ।

सायङ्कालसमये पर्वतः अतिक्रान्तप्रायः
आसीत् । सूर्यास्तः जायमानः आसीत् । नेगिः
कस्यचित् देवदारुवृक्षस्य काण्डम् आलम्ब्य
विश्रान्तिम् अनुभवन् उपविष्टवान् । सः पार्श्वे
उपविष्टां बुलबुलां दृष्टवान् । सा रोमन्थनं
कुर्वती आसीत् । तां पश्यन् नेगिः - "पित्रा
उक्तं विचित्रं खलु । अहं तस्य कथनस्य
तात्पर्यम् एव न अवगतवान् । भवत्याः,

ज्येष्ठा शुनकस्य समीपं गत्वा तस्य शिरः प्रीत्या आमृष्टवती । “अत्र कोऽपि भवेत् इति आवां न निरीक्षितवत्यौ । भवान् अत्र एकाकी तिष्ठति किम् ?” इति पृष्टवती सा ।

तदा नेगिः - “न, मया सह बुलूबुला भूतियः च स्तः” इति उक्तवान् ।

पुनः सा - “भवतः नाम किम् ?” इति पृष्टवती ।

नेगिः स्वस्य नाम उक्तवान् ।

तन्मध्ये नेगिः ते यवती पश्यन् आसीत् । उभे अपि सुन्दरौ । नेगिः दर्शनेनैव ज्येष्ठाम् इष्टवान् । यत् सा हसति स्म, सः हासः विशिष्टः भवति स्म । तस्याः कपोलद्वयेऽपि द्वौ कपोलोर्मौ भवतः स्म । “मम नाम शमा” इति उक्तवती सा । अनन्तरम् अनुजां प्रदर्श्य सा उक्तवती - “एषा नीरजा” इति ।

‘शमा नाम सहना, नीरजा नाम कमलम् ।

उभयोः अपि युक्तं नाम’ इति नेगिः चिन्तितवान् ।

नेगिः ताभ्यां सह तयोः गृहं गतवान् । ततः एकं पात्रं स्वीकृत्य नेगिः मेषायाः दोहनं कृतवान् । अनन्तरं त्रयः अपि अल्पाहारं कर्तुम् उपविष्टवन्तः । अल्पाहारार्थम् आलुकरोटिका क्षीरं च आसीत् ।

कालः अतीतः । अत्र अधिककालं यावत् स्थातुं न शक्यते इति नेगिः ज्ञातवान् । यतः तेन धनसम्पादनस्य मार्गः अन्वेष्टव्यः एव आसीत् । सः खिन्नः अभवत् । खिन्नतायाः भावः तस्य मुखे स्फुटं दृश्यते स्म । ‘एषः दुःखितः अस्ति’ इति शमा इदिति अवगतवती ।

“भोः नेगिवर्य ! भवान् किमर्थं खिन्नः अस्ति ?” इति पृष्टवती सा ।

नेगिः अविलम्बेन स्वस्य समस्याम् उक्त-

जिम्कार्बेट् राष्ट्रीयोद्यानम्

भारतस्य प्रथमं राष्ट्रियोद्यानं कार्बेट्-उद्यानम् । विंशत्यधिकपञ्चशतवर्गकीलोमीट्रप्रदेशे एतत् उद्यानं प्रसृतम् अस्ति । १९३५तमे वर्षे तदानीन्तनस्य उत्तरप्रदेशस्य भूतपूर्वराज्यपालस्य नाम्ना हैलैराष्ट्रियोद्यानं संस्थापितम् । अनन्तरं १९५७तमे वर्षे एतस्य उद्यानस्य जिम्कार्बेट् राष्ट्रियोद्यानम् इति पुनर्नामकरणं कृतम् । जिम्कार्बेट् कश्चित् प्रख्यातः मृगयानुभवलेखकः ।

एतत् उद्यानं पौरीगढवाल्-नैनितालमण्डलयोः व्याप्तम् अस्ति । रामगङ्गानद्याः तीरे प्रसृतम् अस्ति एतत् उद्यानम् । नद्याः कृते निर्मितस्य जलबन्धस्य कारणतः अत्र कृतकसरोवरः कश्चन निर्मितः अभवत् । अस्मिन् राष्ट्रियोद्याने विपुलं जीववैविध्यं द्रष्टुं शक्यम् । अत्र व्याघ्राः, गजाः, विशिष्टजातीयाः हरिणाः, साम्बार् इत्यादयः प्राणिनः विशेषरूपेण संरक्षिताः सन्ति । एतदतिरिच्य ११० विधानि सस्यानि, ६०० विधाः पक्षिणः च अत्र सन्ति । व्याघ्राणां संरक्षणयोजनायाः प्रथमः कार्यक्रमः १९७३ तमे वर्षे इतः एव आरब्धः ।

वान् । पितुः नियमम् अपि श्रावितवान् । शमा शान्ततया सर्वं श्रुतवती । नेगिः यदा कथां समापितवान् तदा सा शिरश्चालनपूर्वकं मनसा हसितवती । बुलबुलायाः शिरः स्पृशन्ती सा उक्तवती - “एतदर्थं किमर्थं क्लेशः ? धनार्जनं सरलम् एव । एतस्याः ऊर्णानि कर्तयित्वा विक्रीयताम् । क्रेता ऊर्णेन स्वेदकानि कटान् वा निर्माय विक्रयणं कुर्यात्” इति ।

एतं सरलं परिहारं श्रुत्वा नेगिः स्तब्धः अभवत् । ‘पितुः नियमं पालयितुम् एषः युक्तः उपायः’ इति सः अचिन्तयत् ।

सः आनन्देन कुर्दनं कुर्वन् - “धन्यवादाः शमे । धन्यवादाः” इति उक्तवान् । ‘एषः उपायः पूर्वं मम मनसि न स्फुरितः एव खलु’ इति सः अचिन्तयत् ।

तद्दिने एव नेगिः मेषां समीपग्रामं प्रति नीत्वा तस्याः रोमाणि कर्तितवान् । सर्वाणि रोमाणि एकस्यां गोण्यां संगृह्य ऊर्णक्रितुः समीपं गत्वा तोलनं कारयित्वा विक्रीतवान् । बुलबुलारोमाणि सम्यक् कङ्कतेन प्रसाधितानि इव आसन् । मृदूनि अपि आसन् । तस्मात् ग्रन्थिमयता निवारणीया न आसीत् । अतः ऊर्णक्रेता आनन्देन उत्तमं मूल्यं दत्तवान् ।

परेद्यवि नेगिः शुनकं मेषां च स्वीकृत्य पर्वतम् अतिक्रम्य गृहं प्रति प्रत्यागतवान् । गृहस्य प्राप्तेः समनन्तरं सः मातापितरौ प्रीत्या आलिङ्गितवान् । अनन्तरं सः जागरूकतया एकं लघुबन्धम् उद्घाटितवान् । तत्र कतिचन रूप्यकाणि नाणकानि च आसन् ।

‘एतावच्छीघ्रम् एषः पुत्रः धनार्जनं कृत्वा

प्रत्यागतवान्’ इत्यतः मातापित्रोः आनन्दः द्विगुणितः अभवत् ।

पिता पुत्रं पृष्ठवान् - “समस्यायाः परिहारं भवान् स्वयं चिन्तितवान्, उत केनचित् साहाय्यं कृतम् ?” इति ।

“शमानामिका काचित् युवतिः साहाय्यं कृतवती । सा स्वभगिन्या सह पर्वतस्य उपरि वसति” इति उक्तवान् नेगिः । दम्पती सूच्यरूपेण परस्परं दृष्टवन्तौ ।

नेगेः माता - “सा शमा बुद्धिमती इति भाति । सा नेगेः कृते योग्या स्यात् । आवयोः अनन्तरं सा एव मम पुत्रस्य योगक्षेमं निर्वोदुं समर्था” इति आनन्देन पतिम् उक्तवती ।

अतः परेद्यवि नेगेः पिता पुत्रेण अनुसृतं मार्गम् अनुसरन् शमायाः गृहं गतवान् । शमया सह पुत्रस्य विवाहं निश्चितवान् । नेगिशमयोः विवाहः सम्पन्नः । तौ सुखेन जीवनं यापयतः स्म । तौ स्वपुत्रान् उद्दिश्य - ‘आवयोः मेलने मार्जारस्य, शुनकस्य, मेषायाः च पात्रं कथम् आसीत्’ इत्येतं विषयं सहासं वदतः स्म ।

सकृद्बुद्धिक्षायाचकः

पावनः अत्यन्तं कृपणः आसीत् । अग्रिम-
वंशीयैः सन्तोषेण, विना कष्टं जीवनं
यापयितुं यावत् आवश्यकं तावती सम्पत्तिः
तस्य आसीत् । तथापि आलस्यजीवनेन तस्याः
सम्पत्तेः रक्षणम् अशक्यम् इति जानन् सः
कदापि अलसः सन् न उपविशति स्म । सः
अल्पम् एव खादति स्म । यतः अधिक-
खादनेन अधिकव्ययः इति भीतिः तस्य ।

यद्यपि सः अतीव कृपणः, तथापि तस्य
बुद्धिः तु सुतीक्ष्णा आसीत् । सः कार्यकरणात्
पूर्वं सम्यक् विचिन्त्य एव करोति स्म । पूर्वं
विवाहे तस्य आसक्तिः न आसीत् । यतः
विवाहकरणात् पत्न्याः पालनपोषणं करणीयं
भवति, तस्मात् अधिकव्ययः भवति इति ।
गृहकार्यार्थं काञ्चित् कर्मकरीं नियुक्तवान्
आसीत् सः । परन्तु सा समीचीनतया कार्यं
न करोति स्म । प्रतिमासं वेतनदानसमये

पावनस्य बहु खेदः भवति स्म । इदानीं सः
एवं चिन्तयति - 'यदि अहं काञ्चित्
परिणेष्यामि तर्हि पत्नी एव सर्वाणि गृहकार्याणि
करिष्यति । वेतन-दानस्य आवश्यकता न
भवति । आजीवनं सा गृहे एव तिष्ठन्ती
सर्वकार्यभारं निर्वक्ष्यति' इति । अतः सः
विवाहे मतिं कृतवान् ।

सर्वे सम्यक् एव जानन्ति स्म यत् पावनः
परमकृपणः इति । तथापि बहवः तस्मै स्वपुत्रीं
दातुम् उत्सुकाः आसन्, यतः तस्य समीपे
महती सम्पत्तिः आसीत् । ते अधिकाधिकां
वरदक्षिणां दातुमपि सिद्धाः आसन् । पावनः
अस्मिन् विषये गभीरचिन्तनं कृतवान् ।

निर्धनबालिकायाः परिणयः एव वरम् इति
सः चिन्तितवान् । 'धनिककुलीया परिणीता
चेत् समस्याः स्वागतीकृताः भवन्ति । विवाहः
अपि सवैभवं करणीयः भवति । धनिक-

कुलीया सुखेन उपवेष्टुम् इच्छति, गृहकार्याय सेवकान् नियोजयिष्यति च । अतः मया धनिककुलीया कदाचिदपि न परिणेतव्या' इति । एवं विचिन्त्य सः निर्धनकुलीयां पवित्रा-नामिकां कन्यां परिणीतवान् ।

पवित्रा सुन्दरी । विवाहात् पूर्वं तस्याः चिन्तनम् आसीत् - 'धनिकः मम पतिः कौशेयशाटिकाः आनीय दास्यति । अनेकानि आभरणानि अपि कारयिष्यति । सेवकाः बहवः सेवार्थं भविष्यन्ति' इति । किन्तु विवाहानन्तरम् एतादृशं सौभाग्यं किमपि न प्राप्तं तया ।

पवित्रायाः कण्ठे मातापितृभ्यां दत्तः कश्चन सुवर्णहारः आसीत् । कदाचित् पावनः - 'यदि आभरणानि शरीरे भवन्ति तर्हि सुवर्णांशः विनक्ष्यति । विवाहादिषु शुभावसरे

एतं हारं भवती धरतु' इति उक्त्वा तं हारं पेटिकायां स्थापितवान् आसीत् ।

पावनः पत्न्याः निमित्तं याः शाटिकाः क्रीतवान् ताः अल्पमुल्यस्य, रूक्षाः च । तादृशी शाटिका निर्धनस्यापि पितुः गृहे विवाहात् पूर्वं कदाचिदपि न धृतवती आसीत् पवित्रा ।

पावनः पत्न्याः प्रशंसां तु सदा करोति स्म - 'भवती अतिसामान्यं वस्त्रं धरति चेदपि सुन्दरी एव भासते । आभरणैः विना अपि भवत्याः सहजसौन्दर्यं शोभते' इति ।

पवित्रा स्वभावेन एव नम्रा । पत्युः प्रशंसापूर्णानि वचनानि तां तोषयन्ति स्म । किन्तु भोजनविषये तस्याः पतिः महतीं कृपणतां दर्शयति स्म एव ।

पावनः भोजनाय अधिकं व्ययं कर्तुं न इच्छति स्म । उत्तमं भोजनं सेवितं चेत् स्वास्थ्यं विनश्यति इति वदति स्म सः । अतः आरोग्यकरम् आहारम् अधिकृत्य विषयसङ्ग्रहं कृतवान् सः । अल्पमुल्येन के के शाकाः लभ्यन्ते इति तेन आवली कृता । ततः तैः एव शाकैः पाकः करणीयः इति पत्नीं निर्दिष्टवान् सः । स च पाकः तस्मै तु रोचते स्म । पवित्रा तु तं कष्टेन एव खादति स्म ।

पवित्रा चिन्तयति स्म - 'मम पत्युः मनसः परिवर्तनाय कोऽपि देवः यदि साहाय्यं कुर्यात् तर्हि वरं भवेत्' इति । अतः रात्रौ स्वप्ने तया देवाः दृश्यन्ते स्म । किन्तु रात्रौ दृष्टः स्वप्नः दिने न स्मर्यते स्म ।

एकदा बहिः गत्वा प्रत्यागतः पावनः पत्नीम् उक्तवान् - 'शीघ्रं परिवेषयतु' इति । पवित्रा

पूर्वदिने रात्रौ दृष्टं स्वप्नं स्मरन्ती तस्मै भोजनं परिवेषितवती ।

स्वस्य भोजनस्य अनन्तरं पावनः पत्नीम् अवदत् - “भवती अपि भोजनं करोतु” इति ।

तदा पवित्रा उक्तवती - “ह्यः रात्रौ स्वप्ने मया पार्वती दृष्टा । सा सूचितवती यत् कस्मैचित् भिक्षुकाय अद्य भोजनं दत्तं चेत् सौभाग्यं सेत्स्यति, आयश्च वर्ध्निष्यते इति । एतस्य अन्नदानस्य निमित्तं धनव्ययः न भवेत् इत्यतः अहम् उपवासकरणं निश्चितवती । मन्निमित्तं कृतं भोजनं भिक्षुकाय दीयताम्” इति ।

पावनः पत्न्याः बद्धिमत्तां पूर्णेन मनसा अश्लाघत, भिक्षुकस्य अन्वेषणाय गृहात् निर्गतः च । गृहात् अनतिदूरे गुल्मस्य पार्श्वे भूमौ शयानः दीनावस्थाम् आपन्नः कक्षेन भिक्षुकः दृष्टः तेन । सः भिक्षुकः आसीत् सकृद्भिक्षायाचकः ।

सकृद्भिक्षायाचकस्य विषये ग्रामे विविधाः कथाः श्रूयते स्म । सः दिने एकवारम् एव भोजनं सेवते स्म । तदर्थम् एकस्यैव गृहस्य पुरतः स्थित्वा भिक्षां याचते स्म । धनादिकं कदापि न स्वीकरोति स्म सः । अतः यस्य गृहस्य पुरतः स्थित्वा सः भिक्षां याचते तस्य गृहस्य जनाः तस्मै पूर्णोदरं भोजनं यच्छन्ति स्म । बहूनां विश्वासः आसीत् यत् सः यस्य गृहस्य भिक्षां सेवते तस्य गृहस्य हितं भविष्यति इति । सः दिने सकृत् एव भिक्षां स्वीकरोति स्म इत्यतः ग्रामजनाः तं निर्दिशन्ति स्म - ‘सकृद्भिक्षायाचकः’ इति ।

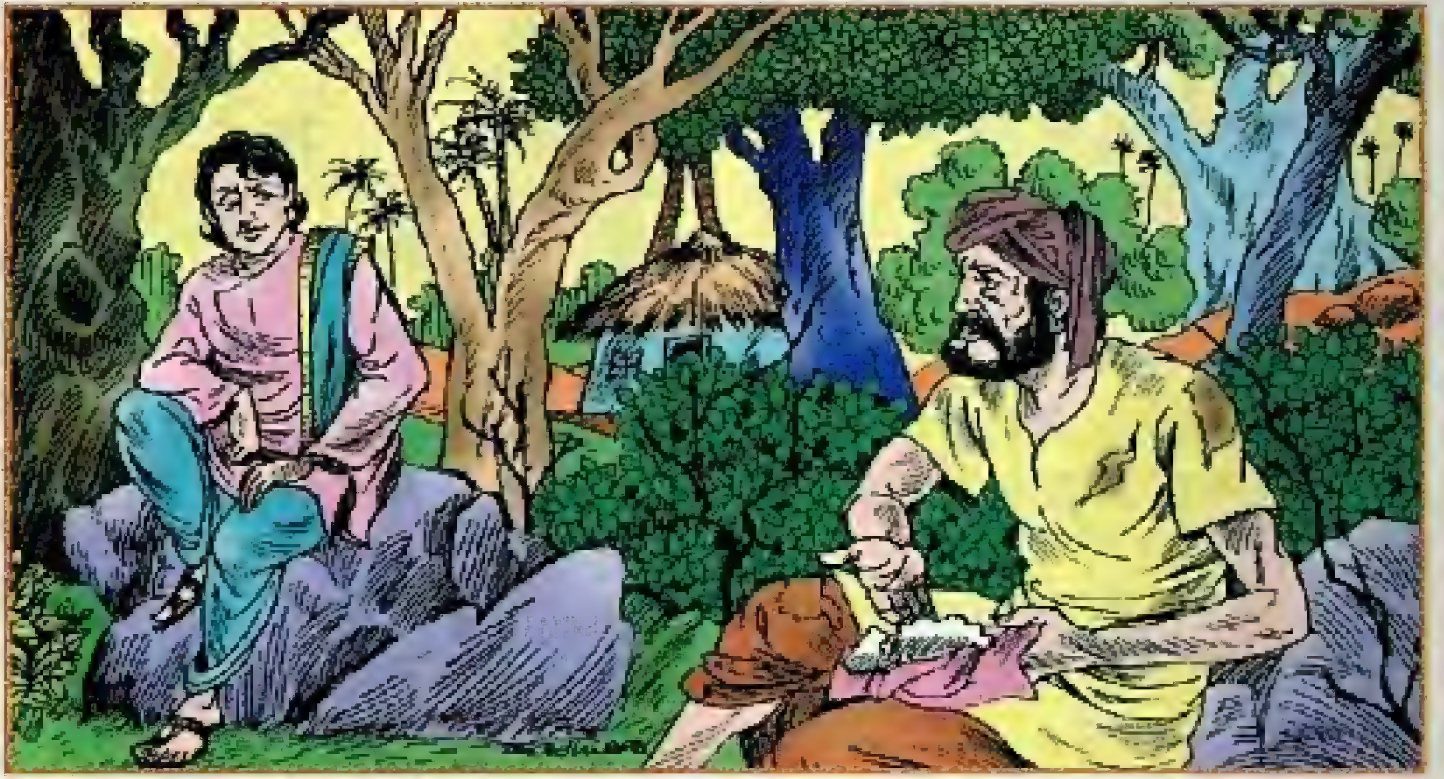

सः कस्मिन् दिने कस्मिन् गृहे भिक्षां याचते इति जनाः ज्ञातुं न शक्नुवन्ति स्म । अद्यावधि सः पावनस्य गृहं प्रति तु न आगतवान् आसीत् भिक्षायाचनाय ।

तस्मिन् दिने मार्गे गच्छतः तस्य भिक्षुकस्य उत्तरीयं वायुना नीतम् आसीत् । तत् ग्रहीतुं गतेन तेन पतितम् आसीत् । तस्मात् पादे व्रणः जातः आसीत् । उत्थातुम् अशक्नुवन् सः वेदनाम् अनुभवति स्म । तस्मिन् समये पावनः तत्र आगतः ।

पावनं दृष्ट्वा सः भिक्षुकः दीनस्वरेण अवदत् - “श्रीमन् ! भवत्समीपे खादनयोग्यं यदि किमपि स्यात् तर्हि दीयताम् । तत् खादित्वा शक्तिं प्राप्य उत्थाय अहं दण्डसाहाय्येन इतः गमिष्यामि” इति ।

पावनः भिक्षुकस्य एतत् वचनं श्रुत्वा नितरां सन्तुष्टः । पत्न्याः स्वप्नः साकारतां गच्छन्

अस्ति इति चिन्तयन् सः झटिति गृहं गत्वा भोजनम् आनीय दत्तवान् ।

भिक्षुकः त्वरया द्वित्राणि कवलानि खादित्वा मुखं वक्रीकुर्वन् पावनम् अवदत् - “श्रीमन् ! बुभुक्षितेन रुचिः न ज्ञायते इति वचनं लोके श्रूयते । मम प्राणाः तु बुभुक्षया गच्छन्तः सन्ति । एवं स्थिते अपि एतत् भोजनं विषायते इव । कैः शाकैः एतत् भोजनं सज्जीकृतम् ?” इति ।

पावनः सर्वं विवरणम् उक्तवान् । तत् श्रुत्वा भिक्षुकः अवदत् - “मानवः नूतनां रुचिं प्राप्तुं विविधान् उपायान् अन्विष्यति । भवता एषः पाकक्रमः केन वा उद्देशेन आश्रितः ?” इति ।

“एषः पाकक्रमः स्वास्थ्याय । एतस्य निर्माणार्थं व्ययः अपि अल्पः” इति अवदत् पावनः ।

“भिक्षुकेण मया अपि एतादृशं भोजनं कदापि न खादितम् आसीत् । भवता प्रतिदिनम् एतत् कथं सेव्यते ?” इति आश्चर्येण पृष्ठवान् भिक्षुकः ।

“किं करवाणि ? मम भाग्ये एतत् एव लिखितम् अस्ति !” इति विषादेन उक्तवान् पावनः ।

परिविष्टः आहारः न क्षेप्तव्यः इति तु भिक्षुकस्य नियमः । अतः सः पावनेन दत्तम् आहारं महता कष्टेन सेवितवान् । अनन्तरं कष्टेन कथञ्चित् उत्थाय खञ्जन् मन्दगत्या ततः निर्गतवान् ।

अनन्तरदिने पवित्रा स्वादुभोजनं सज्जीकृत्य पावनाय परिविष्टवती । तत् दृष्ट्वा पावनः आश्चर्येण अपृच्छत् - “एतस्य पाकस्य निमित्तं ये पदार्थाः उपयुक्ताः ते कुतः प्राप्ताः भवत्या ? भवत्याः मातृगृहतः आगताः किम् ?” इति ।

“ततः तु न आगताः । सकृद्विक्षायाचकः
आनीय दत्तवान् एतान् । मया निषिध्यमानः
अपि सः वस्तूनि स्थापयित्वा गतवान् । मया
चिन्तितम् - एतत्सर्वं मम स्वप्नस्य फलरूपेण
प्राप्तम् अस्ति इति । अतः एतान् उपयुज्य
पाकः कृतः मया” इति ।

सकृद्विक्षायाचकं यः भोजयति तस्य हितं
भविष्यति इति पावनेन अपि श्रुतम् आसीत्
एव । एतत् दृढीकर्तुं सः प्रतिवेशिनः एतद्विषये
पृष्ठवान् ।

तदा कश्चित् अवदत् - “सः भिक्षुकः
इदानीं सकृद्विक्षायाचनव्रतं परित्यक्तवान्
अस्ति । बहुभ्यः गृहेभ्यः भिक्षां स्वीकरोति
सः । धनम् अपि गृहेभ्यः स्वीकुर्वन् अस्ति
सः” इति ।

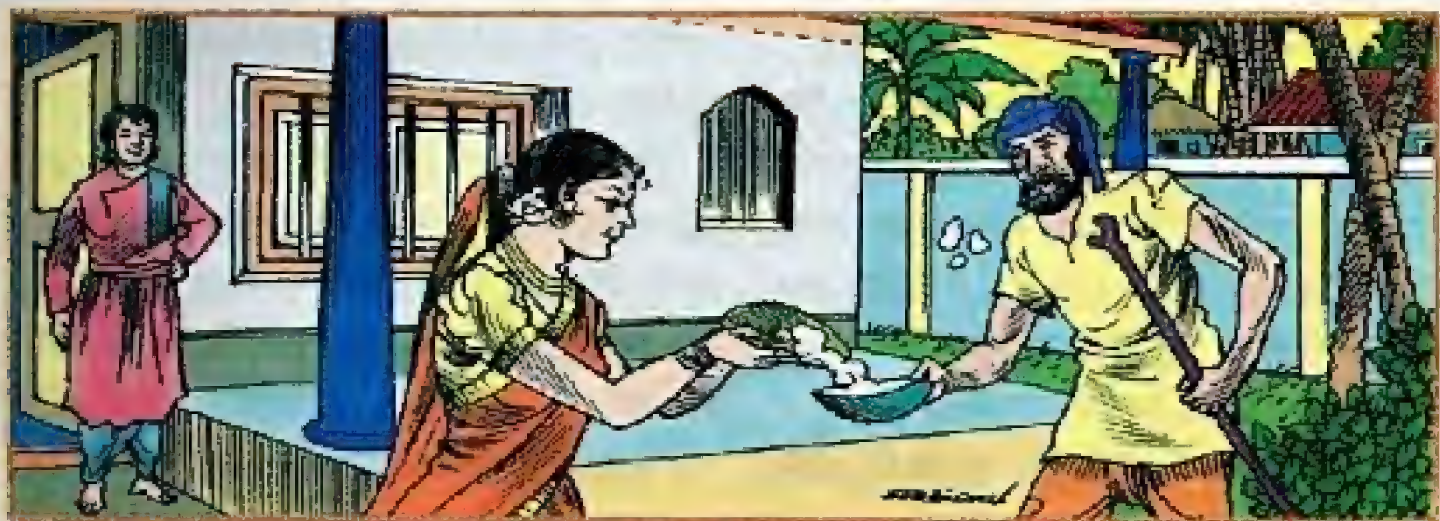
भिक्षुके जातस्य एतस्य आकस्मिक-
परिवर्तनस्य विषये पावने अपि कुतूहलम्
उत्पन्नम् । सः तस्य भिक्षुकस्य अन्वेषणाय
गृहात् निर्गतः ।

ग्रामात् बहिः तन्निषीवृक्षस्य अधः
उपविष्टः सः भिक्षुकः तेन दृष्टः । पावनः तं
व्रतपरित्यागस्य कारणं पृष्ठवान् ।

तदा सः भिक्षुकः अवदत् - “यदा अहं
बुभुक्षितः आसं तदा भोजनदानेन भवता
अहम् उपकृतः । एतद्विषये अहं कृतज्ञः
अस्मि । किन्तु भवता यत् भोजनं सेव्यते तत्
दृष्टवति मयि करुणा उत्पन्ना । अतः अहं
बहुभ्यः गृहेभ्यः भिक्षारूपेण धनं प्राप्य वस्तूनि
क्रीत्वा भवतः पत्न्यै दत्तवान् । भवतः गृहे
स्वादुपाकः भवेत् इति एका एव इच्छा मम”
इति ।

भिक्षुकस्य वचनं श्रुतवतः पावनस्य शिरः
लज्जया अवनतं जातम् । “एषः भिक्षुकः
मत्तः एकवारं भिक्षां प्राप्य प्रतिफलं दातुम्
इच्छति । भिक्षया यत् धनं प्राप्यते तदेव मह्यं
दातुं प्रयतते एषः । मत्समीपे तु धनस्य राशिः
एव अस्ति । किन्तु किं तेन ? किं मया
अद्यावधि कस्यापि साहाय्यं कृतम् ? धिक्
मम हीनजीवितम्” इति अचिन्तयत् सः ।

तस्मात् दिनात् पावनस्य व्यवहारे परि-
वर्तनम् आगतम् । सकृद्विक्षायाचकः पुनरपि
सकृद्विक्षायाचनव्रतम् एव आरब्धवान् । इदानीं
सः पावनस्य गृहस्य पुरतः स्थित्वा अपि भिक्षां
याचते ।

नमस्कारशीलः नरेशः

नरेशः भूस्वामिनः कार्यालये उद्योगी ।

एषः उद्योगः दशरथस्य साहाय्यात् प्राप्तः आसीत् तेन । दशरथः कश्चन दूरबन्धुः तस्य ।

दशरथः नरेशम् उक्तवान् आसीत् -
“भवतः स्वभावः उत्तमः एव । किन्तु भवान् अन्येषु आदरप्रदर्शनं सम्यक् न जानाति । भवतः भूस्वामी नमस्कारप्रियः । अतः यदा यदा सः दृश्यते तदा तदा तस्य नमस्कारः करणीयः भवता । कदाचिदपि एतत् न विस्मर्तव्यम्” इति ।

एतत् वचनं दृढतया स्थितम् आसीत् नरेशस्य मनसि । ऐदम्प्राथम्येन भूस्वामी यदा दृष्टः तदा नमस्कृतं तेन । एतस्मात् भूस्वामिनः मुखे मन्दहासः दृष्टः । परितः स्थितैः सह वार्तालापं कुर्वन् भूस्वामी नरेशम् अपश्यत् । तदा अपि नरेशेन नमस्कारः कृतः ।

नरेशस्य विनयेन सन्तुष्टः भूस्वामी तस्मै

किमपि कार्यं दत्तवान् । कार्यं समाप्य आगतः नरेशः भूस्वामिनं नमस्कृत्य कृतं सर्वं निवेदितवान् । एवं भूस्वामी यदा यदा दृश्यते स्म तदा तदा नमस्कारं करोति स्म नरेशः । गच्छता कालेन भूस्वामिने नमस्कारसमर्पणं नरेशस्य प्रवृत्तिः जाता ।

नरेशस्य व्यवहारेण सन्तुष्टः भूस्वामी तम् अङ्गरक्षकं कृतवान् । तस्मात् नरेशः सदापि भूस्वामिनः पृष्ठतः तिष्ठति स्म । यदि कदाचित् किमपि वक्तुं भूस्वामी मुखपरिवर्तनं करोति तर्हि झटिति करौ योजयित्वा नमस्कारं करोति स्म नरेशः ।

चिन्तनसमये भूस्वामी इतस्ततः अटति स्म सर्वदा । एषः तस्य स्वभावः । तत्समये पार्श्वे तिष्ठति स्म नरेशः । यदा भूस्वामी स्वसमीपम् आगच्छति तदा झटिति नमस्करोति स्म सः ।

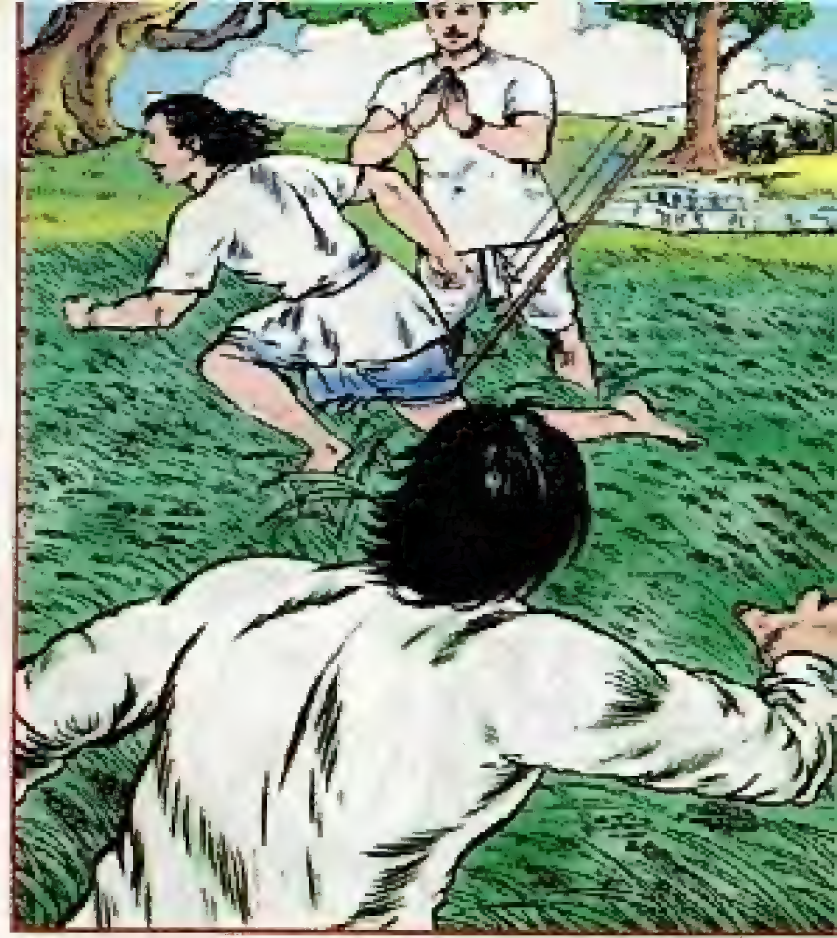
कदाचित् भूस्वामिनः कण्ठे काचित् वेदना

उत्पन्ना । वैद्यः तं परीक्ष्य उक्तवान् यत् वामतः दक्षिणतः च मुखं पौनःपुन्येन चालनीयम् इति । भूस्वामी तथैव कर्तुम् आरब्धवान् । तस्य वामभागे भवति स्म नरेशः । यदा यदा भूस्वामी वामभागे स्वमुखम् आनयति तदा नमस्करोति स्म नरेशः । नरेशस्य एतां नमस्कारप्रवृत्तिं दृष्ट्वा अन्ये कर्मकराः सर्वे मनसि एव हसितवन्तः ।

कदाचित् भूस्वामी स्वक्षेत्रं प्रति गच्छन् आसीत् । नरेशः तम् अनुसृतवान् । मध्येमार्गे कश्चन चोरः आगत्य नरेशं घट्टनात् पातितवान् । अग्रे गत्वा सः भूस्वामिनः कण्ठात् सुवर्णहारम् आकृष्य स्वीकृतवान् । चकितः भूस्वामी परिवृत्य दृष्टवान् । तेन भूमौ पतितः नरेशः दृष्टः । नरेशः भूस्वामिनं दृष्ट्वा करौ उन्नय्य नमस्कारं कृतवान् ।

नरेशः उत्थानस्थितौ नास्ति इति जानन् भूस्वामी 'चोरः' 'चोरः' इति उच्चैः वदन् चोरम् अनुसृतवान् । नरेशः अपि उत्थाय चोरम् अनुसृतवान् । नरेशः चोरसमीपं गत्वा तस्य ग्रहणाय हस्तं प्रसारितवान् । चोरः हस्तलभ्यः एव आसीत् । तावता नरेशेन भूस्वामी दृष्टः पार्श्वे । अतः सः भूस्वामिनं नमस्कृतवान् । तावता चोरः अवसरं प्राप्य पलायितवान् आसीत् ।

हस्तलभ्यम् अपि चोरं नरेशः त्यक्तवान् इत्यतः कुपितः भूस्वामी तं सम्यक् तर्जितवान् । तदा नरेशः करौ योजयित्वा अवदत् - "श्रीमन् ! भवन्तं दृष्ट्वापि नमस्कारम् अकृत्वा स्थातुं न अर्हामि अहम् । तथा यदा नमस्कारः कृतः तदा चोरः पलायितः । किं

मम नमस्कारः एव अनुचितः ? एवं तर्हि अहं मम व्यवहारं परिष्करिष्यामि" इति ।

"भवतः नमस्कारकारणतः मम सुवर्णहारः विनष्टः जातः" इति क्रोधेन खेदेन च अवदत् भूस्वामी ।

तदा नरेशः अवदत् - "मया चोरस्य मुखं दृष्टम् अस्ति । सः अस्मन्नगरस्य एव । तस्य नाम न जानामि अहम् । पुनः सः दृष्टः चेत् मया अभिज्ञायेत एव । अतः भवान् उद्घोषणं कारयतु यत् नरेशेन चोरस्य मुखं दृष्टम् अस्ति, चोरः स्वयमेव सुवर्णहारं प्रत्यर्पयति चेत् एतत् प्रकरणम् अत्रैव समापयिष्यते, अन्यथा चोरम् अन्विष्य कठोरं दण्डनं दास्यते इति । तदा भवतः हारः प्राप्यते एव" इति ।

भूस्वामी तदनुगुणम् एव उद्घोषणं कारित-

वान् । अनन्तरदिने एव सुवर्णहारः भूस्वामिनः मञ्चस्य उपरि प्राप्तः ।

भूस्वामी नरेशं प्रशंसन् अवदत् - "मम सुवर्णहारः मया मञ्चे प्राप्तः इत्यतः स्पष्टं यत् मम भवनस्य कोऽपि कर्मकरः चोरस्य बन्धुः मित्रं वा स्यात् इति । तत् आस्तां नाम, सुवर्णहारः प्राप्तः इत्यतः अहं नितरां सन्तुष्टः अस्मि" इति ।

तदा नरेशः सङ्कोचमिश्रितेन स्वरेण अवदत् - "श्रीमान् ! मया एकम् असत्यम् उक्तम् आसीत् । वस्तुतः तु मया चोरस्य मुखं न दृष्टम् एव आसीत् । भवते नमस्कार-समर्पणभाग्यं मम न भवेत् इति विचिन्त्य मया उद्घोषणोपायः सूचितः । चोरः प्रत्यक्षम् आगतः चेदपि तम् अभिज्ञातुम् अहं न शक्नुयाम् एव । किन्तु चोरः एतत् न

जानाति स्म । अतः भीतः सः हारं प्रत्यर्पितवान्" इति ।

"भवान् नमस्कारे यथा तथैव उपायचिन्तने अपि निपुणः एव । चोरं सम्यक् अदृष्टवान् भवान् किमर्थं मां तम् अंशं न उक्तवान् ?" इति अपृच्छत् भूस्वामी ।

"श्रीमान् ! भवान् मयि अप्रसन्नः आसीत् । तत्समये यदि मया चोरः न दृष्टः इति अहं वदेयं तर्हि भवान् निश्चयेन क्रुद्धः अभविष्यत् । अतः मया चोरः दृष्टः इति न उक्तम् । तस्मात् उद्घोषणं कारितं भवता । ततः हारः प्राप्तः । यद्यहम् एवं न अकरिष्यं तर्हि भवान् मम वचने विश्वासं न अकरिष्यत्" इति अवदत् नरेशः ।

भूस्वामी तस्य बुद्धिमत्तायाः विषये सन्तोषं प्रकटयन् अवदत् - "अद्य अहं भवद्विषये सन्तुष्टः अस्मि । भवान् पाकशालां गत्वा पाचकं वदतु यद् द्विविधं मधुरं सज्जीकरणीयम् इति" इति ।

नरेशः पाकशालां गत्वा पाचकम् एतम् अंशम् उक्तवान् । पाचकः एतत् अङ्गीकुर्वन् उक्तवान् - "मया एतावता जामूनखाद्यं कुण्डलिकाः च निर्मिताः एव । एतेषां रुचिं पश्यतु किञ्चित्" इति ।

ततः पाचकेन एका कुण्डलिका तस्मै दत्ता । नरेशः तत् अखादत् । तत् स्वादु आसीत् । तादृशः स्वादः तेन इतः पूर्वं न आस्वादितः आसीत् । अन्यत् एकं सः खादितुम् ऐच्छत् । किन्तु सङ्कोचवशात् सः न अयाचत ।

तस्य प्रत्यागमनस्य अनन्तरम् अल्पे एव

काले भूस्वामी पुनरपि तं पाकशालां प्रति प्रेषितवान् । पाचकः एतदवसरे अपि तस्मै कुण्डलिकां दत्तवान् ।

तस्मिन् दिने भूस्वामी नरेशं पुनः पुनः पाकशालां प्रति प्रेषयति स्म । यदा यदा सः पाकशालाम् आगच्छति तदा पाचकः तस्मै कुण्डलिकां ददाति स्म । दशाधिकवारं खादनानन्तरं कुण्डलिकानां विषये नरेशस्य अनादरः उत्पन्नः । अतः सः कुण्डलिका-खादनं निराकृतवान् ।

“एतेषां निराकरणं न करणीयम् । एषा भूस्वामिनः आज्ञा” इति तम् अवदत् पाचकः ।

“अद्य मया निरन्तरं कुण्डलिकाः एव खादिताः । अतः अन्यत् किमपि स्वादु खाद्यम् अस्ति चेत् दीयताम्” इति पाचकम् अवदत् नरेशः ।

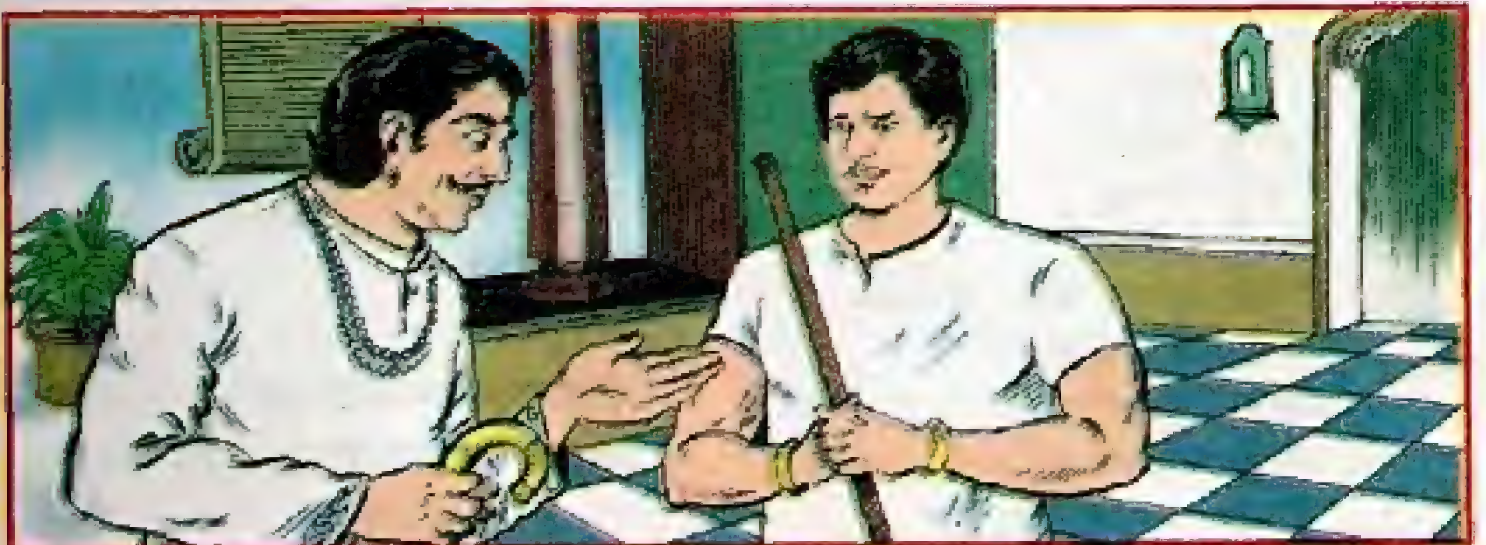
“भूस्वामिनः आदेशः अस्ति यत् भवते कुण्डलिकाः एव दातव्याः इति । अन्यत् खाद्यं किमपि अपेक्षितं चेत् भूस्वामिनः अनुज्ञा प्रार्थनीया भवता” इति अवदत् पाचकः ।

नरेशः एतम् अंशं भूस्वामिनम् अवदत् । तदा भूस्वामी अपृच्छत् - “किं कुण्डलिकाः भवतः प्रियाः न ?” इति ।

“कुण्डलिकाः मम प्रियाः एव । किन्तु एकस्मिन् एव दिने बहुवारं तासां खादनात् मम मनः विमुखं जातम् अस्ति” इति उक्तवान् नरेशः ।

एतत् श्रुत्वा हसन् अवदत् भूस्वामी - “मां तोषयितुं भवान् निरन्तरं नमस्कारं कुर्वन् भवति खलु । यतः नमस्काराः मम प्रियाः इति भवान् जानाति । एवमेव अहं भवतः तोषणाय कुण्डलिकाः दत्तवान् । यतः कुण्डलिकाः भवतः प्रियाः इति अहं जानामि । प्रियमपि वस्तु यदा अत्यधिकप्रमाणेन दीयते तदा तत् अप्रियं भवति । तस्मात् अस्माकं मनः विमुखं भवति । किम् एतत् अवगतं भवता ?” इति ।

इदानीं नरेशेन वस्तुस्थितिः अवगता । तस्मात् दिनात् सः भूस्वामिनं द्वित्रवारम् एव नमस्करोति स्म, न अधिकवारम् । किन्तु जनाः तु तं ‘नमस्कारशीलः नरेशः’ इत्येव निर्दिशन्ति स्म ।

भारतम् अवगम्यताम्

१. भारतस्य राज्येषु एषः अन्यतमः ।
एतस्य मुद्रणसमये दक्षिणोत्तरादयः
दिशः न निर्दिष्टाः । एतस्य राज्यस्य
नाम किम् ? एतस्य राजधानी च का
अस्ति ?

२. इदानीम् अस्माकं देशे विशालतमं राज्यं
किम् ?
(अ) उत्तरप्रदेशः
(आ) मध्यप्रदेशः
(इ) राजस्थानम्
(ई) आन्ध्रप्रदेशः
३. यदा कलकत्तास्थं राजधानीत्वं देहल्या
प्राप्तं तदा भारते राजप्रतिनिधिः
(Viceroy) कः आसीत् ?
(अ) लार्ड कर्जन
(आ) लार्ड हर्डिङ्ग
(इ) लार्ड वावेल्
(ई) लार्ड डलहौसी
४. 'चिक्को'-आन्दोलनं केन आरब्धम् ?
(अ) मेनकागान्धिवर्यया
(आ) अरुन्धतीरायवर्यया
(इ) मेधापाटकरवर्यया
(ई) सुन्दरलालबहुगुणवर्येण

५. हैदराबादनगरेण आन्ध्रप्रदेशस्य राज-
धानीत्वं यत् प्राप्तं ततः पूर्वं किं नगरं
तस्य राज्यस्य राजधानी आसीत् ?
(अ) नेल्लुरु
(आ) कर्नूल
(इ) विजयवाडा
(ई) विशाखपत्तनम्
६. जलियन्वालाबागीयायाः दुर्घटनायाः
कारणतः रवीन्द्रनाथठागोरवर्यः
ब्रिटिश्सर्वकारेण प्रदत्तं 'नैटहुड्' बिरुदं
प्रत्यर्पितवान् । सा च घटना कदा
प्रवृत्ता ?
(अ) १९२९ (आ) १९२२
(इ) १९२४ (ई) १९२७

(उत्तराणि अग्रिमे मासे)

'सप्टम्बर्' मासस्य प्रश्नानाम् उत्तराणि

१. इ - १, अ - २, आ - ३
२. न्यायवादिवृत्तिः ।
३. व्यङ्ग्यचित्रकारः शङ्करः ।
४. रशियादेशे ।
५. ४९ वर्षीया ।
६. सूचनाप्रसारमन्त्रालयस्य ।
७. वित्तकोषाणां राष्ट्रियीकरणम् ।
८. १९८० तमे वर्षे ।

विद्येश्वरः

अम्बा कदाचित् फलपूर्णेः वृक्षैः युक्तेन मार्गेण गच्छन्ती आसीत् । तदा वृक्षस्य उपरि उपविष्टः सुन्दरः बालकः तया दृष्टः । एषः बालकः कोपनीयः, एतेन सह वार्तालापः करणीयः च इति तस्याः मनसि इच्छा उत्पन्ना । सा तम् अवदत् - “वत्स ! मह्यम् अपि एकं फलं ददातु” इति ।

तदा बालकः मन्दहासपूर्वकम् अवदत् - “अम्बा ! कीदृशं फलं इष्यते भवत्या ? एतस्मिन् वृक्षे विविधानि फलानि सन्ति । वार्धकनिवारकं फलं ददानि, उत मृत्युं जेतुम् उपकारकम् ? अथवा धनप्रापकं फलम् एव यच्छानि ?” इति ।

अम्बा अवगतवती यत् एषः बालकः सुब्रह्मण्येश्वरः इति । सा तं प्रणम्य अवदत् - “देव ! मह्यं तादृशं ज्ञानं ददातु, यच्च अन्येभ्यः

बहुधा वितीर्यते चेदपि क्षीणं न भवेत्” इति । अनन्तरक्षणे सुब्रह्मण्यस्वामी मयूरवाहनः सन् प्रत्यक्षः जातः । हस्ते स्थितस्य अङ्गुशस्य अग्रेण अम्बायाः शिरः स्पृष्ट्वा ताम् अनुगृहीतवान् सः । तस्मात् अम्बाया ओङ्कारतत्त्वस्य, ब्रह्मज्ञानस्य, जीवन्मुक्तिमार्गस्य च बोधः प्राप्तः । सुब्रह्मण्येश्वरः ताम् आशिषा अनुगृह्य ततः अदृश्यः जातः ।

अम्बा पादाभ्याम् एव सञ्चरन्ती गृहं गृहं गत्वा ज्ञानस्य, भक्तेः, धर्मस्य च प्रसारं कृतवती । अम्बायाः मुखात् निर्गतानि मधुराणि वचनानि गीतरूपेण जनानां मध्ये प्रसारं प्राप्नुवन् । कदाचित् देशाटनं कृत्वा अम्बा सन्ध्यासमये अरण्यमार्गं प्राप्तवती ।

आकाशः मेघैः आच्छन्नः आसीत् । सर्वत्र अन्धकारः प्रसृतः आसीत् । विद्युतः स्फुरन्ति

स्म । जलबिन्दुनां पतनम् अपि आरब्धम् ।
शिलायाः घट्टनं प्राप्य अम्बा पतितवती ।
तस्मात् तस्याः हस्तस्थः दण्डः दूरे पतितः ।

तावता अम्बाया कस्यचित् पादध्वनिः
श्रुतः । अम्बा मुखम् उन्नीय दृष्टवती । तत्समये
विद्युत् स्फुरिता । विद्युतः प्रकाशे तया सुन्दरः
तुन्दिलः कश्चन बालः दृष्टः । सः उत्थानाय
अम्बायाः साहाय्यं कृतवान् । यदा अम्बा
उत्थितवती तदा तस्यै दण्डम् आनीय दत्त्वा
सः अपृच्छत् - “अम्ब ! कुत्र गम्यते
भवत्या ? किं तीर्थं सेवितुम् इष्यते ?” इति ।

“वत्स ! मम दृष्ट्या एतत् विश्वम् एव
किञ्चन दिव्यं क्षेत्रम् । किन्तु यत् क्षेत्रं मया
प्राप्तव्यं तत्र गमनाय मार्गः न दृश्यते । मया
भवतः परिचयः न प्राप्तः । भवान् अल्प-
वयस्कः बालः इव दृश्यते । एतस्मिन्
अन्धकारे किमर्थम् अत्र आगतं भवता ?”

इति अपृच्छत् अम्बा ।

“अम्ब ! भवत्याः बाल्यमित्रम् अहम् ।
आ जन्मनः मां जानाति भवती । अन्धकार-
कारणतः भवत्या अहं न अभिज्ञातः । तदस्तु,
भवती किं क्षेत्रं प्राप्तुम् इच्छति ?” इति
अपृच्छत् सः बालकः ।

“भवन्तं कथयामि चेत् किं प्रयोजनम् ?
मया तु शिवसान्निध्यरूपं महाक्षेत्रं प्राप्तव्यम्
अस्ति” इति उक्तवती अम्बा ।

“किम् एतत् कष्टकरं मम ? सर्वथा न ।
मम हस्तं गृह्णातु । गच्छाव तावत्” इति उक्त्वा
सः बालकः अम्बायाः हस्तं गृहीत्वा प्रस्थानम्
आरब्धवान् । तावता पुनरपि विद्युत् स्फुरिता ।
तत्प्रकाशे तया दृष्टं यत् विघ्नेश्वरः एव
शुण्डया हस्तं गृहीत्वा नयन् अस्ति इति ।

अम्बा नेत्रे निमील्य उक्तवती - “हे देव !
आ बाल्यात् भवान् एव माम् अग्रे नयन्
अस्ति” इति ।

किञ्चिद्दूरं गमनस्य अनन्तरं विघ्नेश्वरः
अवदत् - “अम्ब ! आवां शिवसान्निध्यस्थलं
प्राप्तवन्तौ स्वः” इति । एतत् श्रुत्वा अम्बा
नेत्रे उन्मीलितवती ।

तत्र तया प्रकाशमात्रं दृष्टं, न अन्यत् ।
तया अधः दृष्टिः प्रसारिता । तत्र नक्षत्रमण्डलं
दृष्टिगोचरं जातम् । धूमकेतवः, वेगेन भ्रमन्ति
ज्योतीषि, प्रकाशचक्रम् इव शोभमानानि
तेजोमण्डलानि इत्यादिभिः युक्तम् अनन्तं विश्वम्
एव स्वपादयोः अधः शोभमानं दृष्टं तया ।

विघ्नेश्वरः अम्बायाः हस्तं मुञ्चन् अवदत्
- “अम्ब ! भवत्या शिवस्य सान्निध्यं प्राप्तम्
अस्ति । अत्र ‘काल’ नामकं वस्तु नास्ति ।

अतः नाशः अपि अत्र नास्ति । सृष्टिस्थिति-
लयातीतं शिवसान्निध्यम् एतत् । वास्तविकः
कैलासः एषः एव" इति । ततः सः अन्तर्हितः
जातः ।

अम्बा आमूलचूडं समानतया व्याप्तं
किञ्चन ज्योतिः दृष्टवती । तत्र विश्वेश्वरः
शिवः तथा दृष्टः । तम् उभयतः विघ्नेश्वरः,
पार्वती, कुमारस्वामी, नन्दी च आसन् ।
अम्बया शिवसाक्षात्कारः प्राप्तः । शिवः
ताम् अनुग्रहपात्रं कृतवान् ।

पावनमिश्रः तादृशं कञ्चित् कृषकं दृष्टवान्,
यश्च एकं भित्तिचित्रं निर्निमेषं पश्यन् आसीत् ।
तत्र इक्षुदण्डं हस्तेन गृहीत्वा स्थितः विघ्नेश्वरः
दृश्यते स्म । एतत् दृष्टवान् पावनमिश्रः तच्चित्र-
सम्बद्धां कथाम् आरब्धवान् -

पूर्वं कश्चन भूस्वामी प्रतिवर्षं गणेशोत्सवं
महता वैभवेन सञ्चालयति स्म । जनाः तं
'गणेशभक्तशिरोमणिः' इति वदन्ति स्म ।
भूस्वामिनः आधीन्ये अपारा कृषिभूमिः
आसीत् । एकं विशालम् इक्षुद्यानम् अपि
आसीत् तस्य । तस्य इक्षुद्यानस्य पालकः
कश्चन कर्मकरः आसीत् । सः अपि गणेश-
भक्तः एव । सः सर्वदा गणेशं स्मरन् मनसि
एव प्रार्थयति स्म - "गणेश्वर ! एतदवसरे
इक्षुद्याने समृद्धिः अधिकाधिकतया यथा भवेत्
तथा अनुग्रहं करोतु" इति ।

सः इक्षुद्याने परिश्रमपुरस्सरं कार्यं करोति
स्म । तेन सह तस्य पत्नी पुत्री चापि परिश्रमं
कुरुतः स्म । किन्तु भूस्वामी तस्मै कुटुम्बाय
योग्यं वेतनं न ददाति स्म । यत् अल्पं वेतनं
दीयते तदपि समये न दीयते स्म । तथापि सः

कर्मकरः तु कमपि न दूषयति स्म, यतः
यावत् प्राप्यते तावता एव सन्तोषेण स्थितिः
तस्य स्वभावः आसीत् ।

भूस्वामिनः पत्नी उत्तमस्वभावेन युक्ता
आसीत् । यत्रकुत्रचिदपि अन्याय्यं दृष्टं चेत्
सा गणेशं निवेदयति स्म । पतिः कर्मकराय
अल्पं वेतनं ददाति इति ज्ञात्वा सा अवदत् -
"वराकाः ते । परिश्रमेण कार्यं कृत्वा अपि
योग्यं वेतनं न प्राप्नुवन्ति । तेभ्यः योग्यं वेतनं
किमर्थं न दीयते भवता ?" इति ।

"अहो ! कीदृशं वचनं भवत्याः ?
एतद्विषये भवत्याः मार्गदर्शनं केन वा
प्रार्थितम् ?" इति वदन् भूस्वामी पत्नीं तर्जित-
वान् । एतत् श्रुत्वा भूस्वामिनः पत्नी मनसि
एव अचिन्तयत् - 'ये परिश्रमं कुर्वन्ति तेभ्यः
वेतनम् अदत्त्वा उत्सवाचरणं क्रियते चेत् किं
वा प्रयोजनम् ? हे भगवन् ! मम आर्यपुत्राय

सद्बुद्धिं ददातु” इति ।

इक्षुदण्डः यदा सम्यक् प्रवृद्धः तदा ते शकटेषु आरोप्य भूस्वामिनः गृहं प्रति नीताः । तेषां समृद्धिं दृष्ट्वा भूस्वामी अवदत् - “एतस्मिन् वर्षे गणेशस्य कृपया उत्तमा समृद्धिः दृश्यते क्षेत्रे । मया गणेशस्य पूजा या क्रियते तस्याः फलम् एतत्” इति ।

“एवं तर्हि अस्माकं कर्मकराणां परिश्रमस्य किं किमपि फलं नास्ति ?” इति अपृच्छत् भूस्वामिनः पत्नी ।

“अये ! किमेतत् कर्मकराणां समर्थनं भवत्याः ? यदि एवं कर्मकराणां पक्षः एव समर्थ्येत तर्हि अस्माभिः भिक्षापात्रं ग्रहीतव्यं भवेत् । भगवतः गणेशस्य कृपया एव फल-समृद्धिः प्राप्ता अस्माभिः । कर्मकराणां किं वा पात्रमस्ति अत्र ?” इति अवदत् भूस्वामी ।

कर्मकरस्य पुत्रः अपि गणेशस्य महाभक्तः

आसीत् । विनायकचतुर्थीदिने सः उद्यान-सरोवरादिकं गत्वा श्वेतकुमुदं, रक्तकमलं, विविधानि पुष्पाणि, पर्णानि च आनयति स्म ।

विनायकचतुर्थी सम्प्राप्ता आसीत् । तस्मिन् दिने इक्षुदण्डबन्धान् भूस्वामिगृहं नयन्तं पितरम् अवदत् सः - “तात ! एतस्मिन् वर्षे वयमपि गणेशाय इक्षुदण्डम् अर्पयाम । किम् अहम् इतः एकम् इक्षुदण्डं गृहं नयेयम् ?” इति ।

कर्मकरः इक्षुदण्डबन्धात् एकम् इक्षुदण्डम् अपनीय पुत्राय दत्तवान् । तस्मिन् एव समये तत्र आगतः भूस्वामी एतत् अपश्यत् । सः महान्तं क्रोधं प्राप्य अवदत् - “अये दुष्ट ! किं भवान् सर्वान् इक्षुदण्डान् स्वगृहं नयन् अस्ति ?” इति ।

सः कशां स्वीकृत्य तं कर्मकरं बहुधा अताडयत् अपि । ग्रामीणाः सर्वे एतत् दृश्यं दृष्टवन्तः एव । किन्तु कोऽपि तस्य कर्मकरस्य रक्षणाय प्रयासं न कृतवान् । भूस्वामिनः विरुद्धं व्यवहर्तुं तेषु कस्यापि धैर्यं न आसीत् ।

कशाप्रहारान् सोढुम् अशक्नुवन् सः कर्मकरः धैर्येण अवदत् - “श्रीमन् ! अद्य गणेश-चतुर्थी । भगवतः नैवेद्याय मया एकः एव इक्षुदण्डः पुत्रस्य हस्ते अर्पितः । यदि मम वचने भवतः विश्वासः नास्ति तर्हि मम गृहं गत्वा भवान् एव परीक्षां करोतु” इति ।

“किम् उक्तं भवता ? नीचकुले जातस्य भवतः पूजाधिकारः किम् अस्ति ? भवता अपि गणेशस्य कृपा किम् इष्यते ?” इति उपहासपूर्वकं पृष्ठवान् भूस्वामी ।

“श्रीमन् ! अहं नीचकुलीयः स्याम् । किं तेन ? किम् अस्मासु भगवद्विषयिणी भक्तिः

न भवेत् ?" इति अपृच्छत् कर्मकरः ।

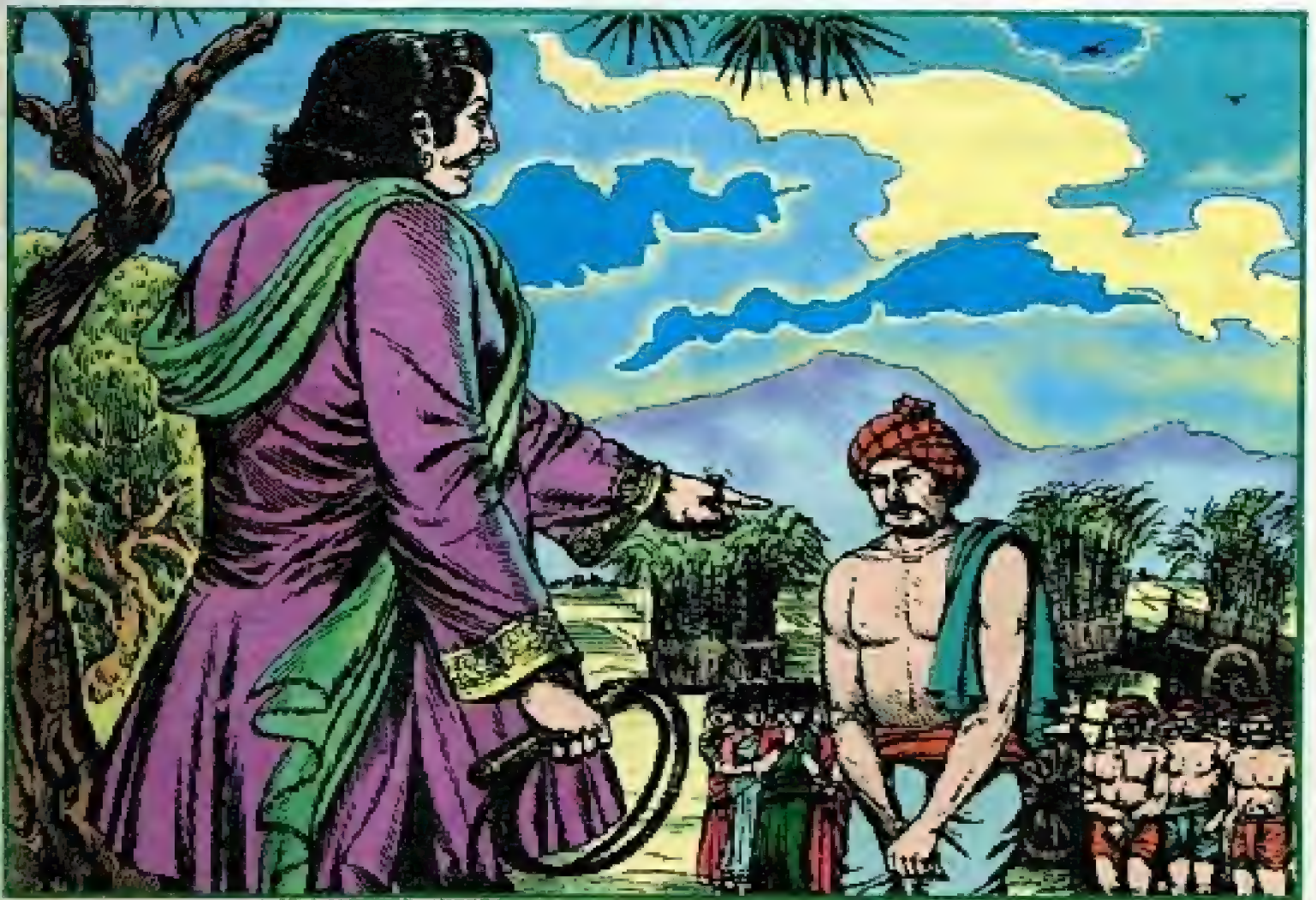
भूस्वामी पुनरपि उपहासपूर्वकम् उक्तवान् - "अये, भवतः मुखम् एव वदति भवदीयां योग्यताम् । भवान् भक्तः कथं वा भवेत् ? भवतः भगवतः च तावत् एव अन्तरं यावत् आकाशपातालयोः स्यात् । गच्छतु, गृहतः इक्षुदण्डम् आनयतु" इति ।

कर्मकरः प्रत्युत्तरम् अवदत् - "श्रीमन् ! एकस्य इक्षुदण्डस्य निमित्तम् एतावान् खेदः किमर्थम् ? तत् नास्ति चेत् किं वा नश्येत् भवतः ? अनेकशकटमितान् इक्षुदण्डान् वयं भवद्गृहं प्रापितवन्तः स्मः । एकम् इक्षुदण्डं प्राप्य किं भवनं निर्मायते भवता ?" इति ।

कर्मकरस्य वचनं श्रुत्वा धनिकः कोपेन

गर्जन् अवदत् - "सत्यम्, एकस्य दण्डस्य अप्राप्त्या मम न काऽपि हानिः । न एकस्य, अपि तु सहस्रकस्य अप्राप्त्या अपि न हानिः मम । सहस्रकम् अपि तृणसमानं मम । तत् आस्तां तावत् । एतावान् वादः क्रियते खलु भवता । अतः श्वः प्रातःकालाभ्यन्तरे सहस्रम् इक्षुदण्डाः खादनीयाः भवता । श्वः प्रातः तेषां रसहीनभागस्य राशिः दर्शनीयः । यदि एवं कर्तुं न शक्यते तर्हि सहस्रं कशाप्रहाराः प्राप्तव्याः" इति ।

एतदन्तरं सः सेवकानां द्वारा तस्य हस्तौ बद्ध्वा तं विशाले कस्मिंश्चित् धान्यागारे स्थापयित्वा तस्य पुरतः सहस्रेण इक्षुदण्डैः युक्तं राशिम् अपातयत् । सः तस्य धान्यागारस्य

रक्षणाय सेवकान् अपि नियोजितवान् ।

भूस्वामिनः पत्नी एतत्सर्वं दृष्टवती एव ।
सा एतत् अन्याय्यं न असहत । सा गणेशं
प्रार्थितवती - “विघ्नेश्वर ! असहायः अस्माकं
कर्मकरः निष्कपटः । यदि सः तेषां सर्वेषाम्
इक्षुदण्डानां खादने प्रवृत्तः भवेत् तर्हि मृतः
भवेत् । यदि सः तान् न खादिष्यति तर्हि मम
पतिः तं मारयेत् । अतः भवता एव सः
रक्षणीयः” इति ।

किं करणीयम् इति कर्मकरः न जानाति
स्म । किङ्कर्तव्यताविमूढः सः विघ्नेश्वरं स्मरन्
सायङ्कालपर्यन्तं मौनेन उपविष्टवान् । तत्रैव
तेन निद्रा प्राप्ता ।

प्रातःकाले भूस्वामी धान्यागारं गत्वा परि-
शीलितवान् । कर्मकरस्य पुरतः निष्कासित-
रसानां श्वेतवर्णीयानाम् इक्षुदण्डानां राशिः एव
दृश्यते स्म । एतत् दृष्ट्वा भूस्वामी नितराम्
आश्चर्यचकितः ।

भूस्वामिनः उच्चध्वनिं श्रुत्वा तदीया पत्नी
धावन्ती तत्र आगतवती । भूस्वामी ताम् अवदत्
- “अस्माकं सर्वनाशः जातः । धान्यागारे
एकः अपि इक्षुदण्डः सरसः न दृश्यते । सर्वे

रसहीनाः एव । सः कर्मकरः न, अपि तु
पिशाचः एव स्यात् । इतः गच्छाव शीघ्रम् ।
अन्यथा सः आवाम् अपि खादेत्” इति ।

तदा भूस्वामिनः पत्नी तम् उक्तवती -
“अस्माकं कर्मकरः न पिशाचः । इक्षुदण्डाः
तेन न खादिताः अपि । उषःकाले मया गजस्य
लघुः घीड्वारः श्रुतः । तस्मात् जागरिता अहं
बहिः दृष्टिं प्रसारितवती । तदा कश्चन महागजः
इक्षुदण्डान् खादन् दृष्टः मया । अल्पे एव
काले सः अदृश्यतां गतः अपि” इति ।

“किं एतत् वदति भवती ? इतः समीपे
कूत्रापि गजः नास्ति एव । कुतः आगतः
सः ?” इति आश्चर्येण अवदत् भूस्वामी ।

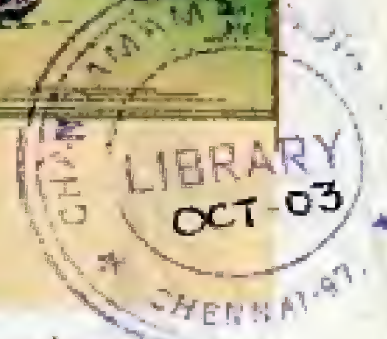
भूस्वामी एवं पत्नीं यावत् वदन् आसीत्
तावता केचन गणेशोत्सवमण्डपात् धावन्तः
आगत्य अवदन् - “महोदय ! वयं गणेश-
मण्डपे यां मूर्तिं स्थापितवन्तः आस्म सा
गतरात्रितः न दृश्यते । सर्वत्र अन्वेषणं कृतम्
अस्माभिः । किन्तु मूर्तिः तु न प्राप्ता” इति ।

तावता धान्यागारे दृष्टिं प्रसारितवन्तः केचन
- “अहो, सा मूर्तिः अत्र दृश्यते” इति वदन्तः
मूर्तेः दिशि धावितवन्तः ।

वरद्वयम्

पुरा सत्यकीर्तिनामकः कश्चन तरुणः आसीत् । बाल्ये एव मातापितरौ मृतौ इति कारणात् तं सत्यकीर्तिं पितामही एव पालितवती ।

कानिचन वर्षाणि अतीतानि । कदाचित् अस्वस्था सा पितामही बहूनि दिनानि शय्यामेव आश्रितवती । मरणसमये तया चित्रद्वयं सत्यकीर्तिहस्ते दत्त्वा उक्तम् - “वत्स ! श्रद्धया अनयोः पूजाकरणं भवते शुभं दद्यात्” इति ।

पितामह्याः मरणस्य अनन्तरं तत्रैव स्थातुम् अनिच्छन् सः सत्यकीर्तिः ततः निर्गतः । अरण्यमार्गेण अपि किञ्चिद्दूरं तेन गन्तव्यम् आसीत् । एवं गमनसमये तस्मिन् वने एकं गृहं दृष्टं तेन । तत्र काचित् महिला आसीत् । गृहसमीपं गत्वा ताम् आश्रयदानं प्रार्थितवान् सत्यकीर्तिः ।

सा महिला अस्य याचनां तिरस्कुर्वती उक्तवती - “इतः पूर्वस्थां दिशि गच्छतु । तत्र

एकं शिखरं दृश्यते । तत्र अनेके वृक्षाः सन्ति फलानि दातुम् । तत्र किञ्चन गृहमपि अस्ति । सः प्रवेशः भवतः वासाय योग्यः अस्ति” इति ।

सत्यकीर्तिः ततः गत्वा तत् शिखरं प्राप्तवान् । महिलाया यथा उक्तं तथा तत्र एकं गृहम् आसीत् । शिखरं परितः फलैः पूर्णाः वृक्षाः अपि आसन् । तैः फलैः उदरं पूरयन् सत्यकीर्तिः पितमह्या दत्तं चित्रद्वयं श्रद्धया पूजयन् तस्मिन् गृहे एव वासं कृतवान् ।

कानिचन दिनानि अतीतानि । एकस्मिन् दिने काचन देवी प्रत्यक्षीभूय - “भवतः पूजया अहं सन्तुष्टा अस्मि । का इच्छा भवतः ?” इति पृष्ठवती सत्यकीर्तिम् ।

“अम्ब ! भवती कीदृशी देवी ?” इति तां पृष्ठवान् सत्यकीर्तिः ।

“अहं ‘स्वार्थदेवी’ अस्मि । भवता यतः वरः पृच्छ्यते तत्र स्वार्थाशः भवेत् एव ।

एतम् अंशं मनसि निधाय वरं पृच्छतु” इति उक्तवती सा देवी ।

“भवती एतावच्छीघ्रं प्रत्यक्षा भवति इति नाहं ज्ञातवान् । अतः कृपया श्वः पुनः दर्शनं ददातु भवती । तदा मया पृष्टं वरं ददातु” इति सत्यकीर्तिः देवीम् उक्तवान् ।

स्वार्थदेवी ‘अस्तु’ इति अङ्गीकृत्य ततः अदृश्या अभवत् ।

सत्यकीर्तिः स्वार्थः नाम कः इति न ज्ञातवान् । अतः सः गृहतः प्रस्थाय पूर्वं या महिला दृष्टा आसीत् ताम् एतं विषयम् उक्त्वा पृष्टवान् - “स्वार्थः नाम कः ?” इति ।

तस्य वचनं श्रुत्वा सा महिला तम् अन्तः आहूय तस्मै खाद्यादिकं दत्त्वा, काञ्चित् कन्याम् आनीय तस्य पुरतः संस्थाप्य पृष्टवती - “एषा कन्या कथम् अस्ति ?” इति ।

सत्यकीर्तिमुखात् ‘अपूर्वा’ इति शब्दः निस्सृतः । यतः सः एतावत्पर्यन्तं तादृशीं सुन्दरीं न दृष्टवान् आसीत् एव ।

“वत्स ! एषा मम पुत्री । एषा सुन्दरी अस्ति, किन्तु मूका । अतः मम पुत्री वचन-समर्था यथा भवेत् तथा स्वार्थदेवीं वरं पृच्छतु भवान् । यदि भवान् एवं करिष्यति तर्हि अहं भवतः विवाहम् अनया सह कारयिष्यामि” इति उक्तवती सा महिला ।

सत्यकीर्तिः स्वगृहं प्रति गतः । अनन्तरदिने सः पूजायां यदा मग्नः आसीत् तदा सा स्वार्थदेवी प्रत्यक्षा अभूत् । तां दृष्ट्वा सत्यकीर्तिः - “अम्ब ! अहं काञ्चन कन्यां परिणेतुम् इच्छामि । किन्तु सा वक्तुम् असमर्था । अतः कृपया तस्यै वाक्शक्तिः दीयताम्” इति उक्तवान् ।

सा देवी तस्मै तादृशमेव वरं दत्त्वा अन्तर्हिता अभूत् । सत्यकीर्तिः पुनः तस्याः महिलायाः गृहम् आगतः । तत्र तेन ज्ञातं यत् तस्याः पुत्री इदानीं वक्तुं समर्था अस्ति इति ।

एतत् दृष्ट्वा सत्यकीर्तिः - “दत्तस्य वचनस्य अनुगुणम् इदानीं भवती स्वपुत्र्या सह मम विवाहं कारयेत्” इति ताम् उक्तवान् ।

“भोः, कीदृशः मूर्खः भवान् ! मम पुत्री अतीव सुन्दरी । इदानीं सा तु मूका अपि न । एतादृशीं कोऽपि महाराजः एव स्वयम् आगत्य परिणयेत्” इति उक्तवती सा महिला ।

सत्यकीर्तिः दुःखेन पृष्टवान् - “एतत् उचितं किम् ?” इति ।

तदा सा महिला तम् उपहसन्ती उक्तवती - “एतदेव उचितम् । यतः स्वार्थशब्दस्य अर्थः

कः इति भवान् मां पृष्ठवान् । एषः एव स्वार्थशब्दस्य अर्थः । मम पुत्र्याः विवाहं भवता सह अकृत्वा केनचित् महाराजेन सह करणीयः इति यत् मया चिन्तितम्, एषः एव स्वार्थः नाम” इति ।

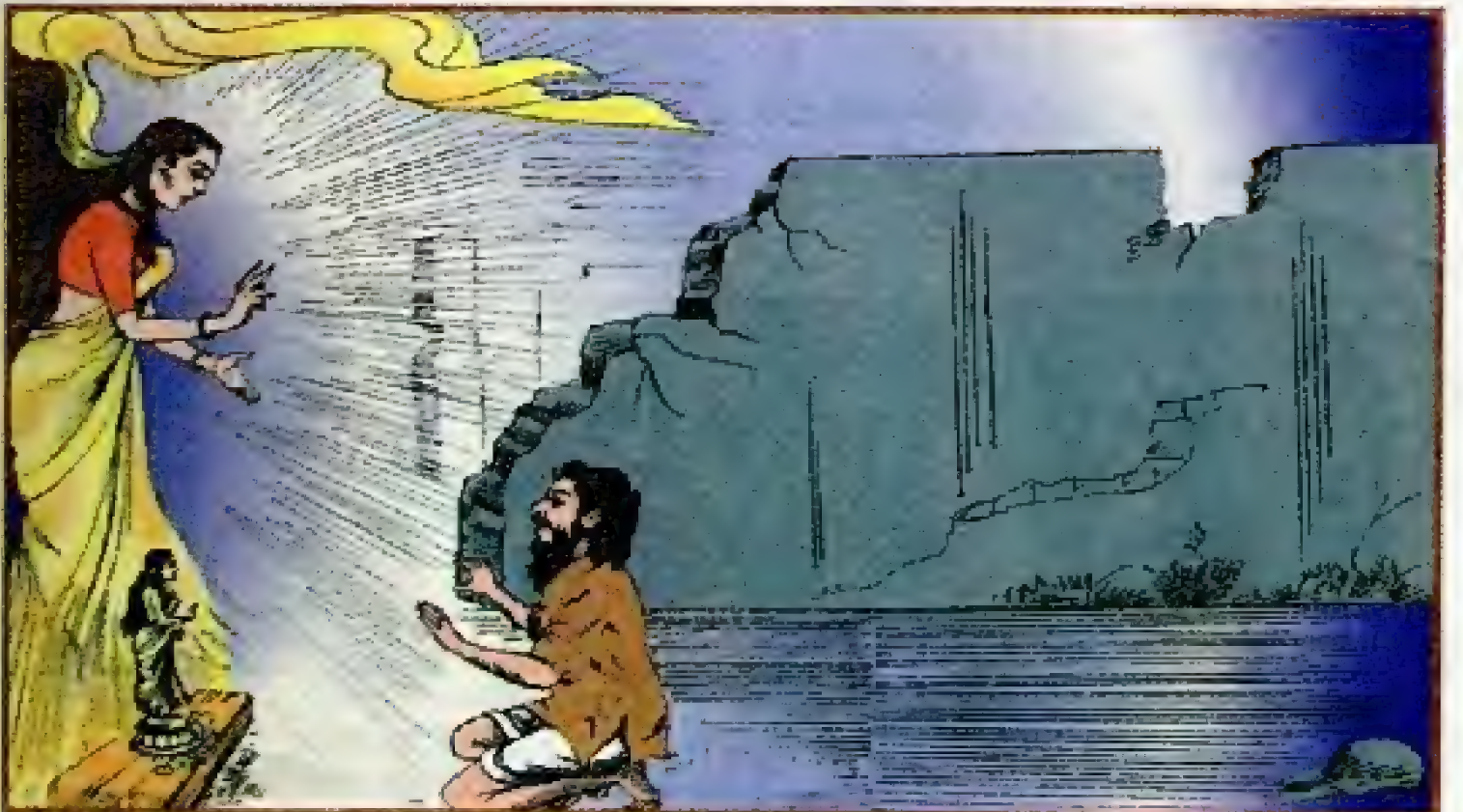
सत्यकीर्तिः एतादृशं स्वार्थं न इष्टवान् । गुहं गत्वा सः अपरां देवीं पूजयितुम् उद्युक्तः । अनेकानि वर्षाणि अतीतानि । किन्तु सा देवी न प्रत्यक्षा जाता । सः एकाग्रचित्तः सन् पूजां कुर्वन् वृद्धः सञ्जातः । अन्ते एकस्मिन् दिने सा देवी प्रत्यक्षीभूय ‘वरं प्रार्थयतु’ इति तम् उक्तवती । सत्यकीर्तिः भक्त्या तां प्रणम्य - “अम्ब ! भवती का ?” इति पृष्ठवान् ।

“अहं निस्स्वार्थदेवी अस्मि । मम वरात् यदि भवान् लाभं प्राप्तुम् इच्छति तर्हि वरे कोऽपि स्वार्थांशः न भवेत्” इति सा उक्तवती ।

सत्यकीर्तिः - “भवती श्वः आगच्छतु” इति ताम् उक्त्वा पुनः वने स्थितां तां महिलां द्रष्टुं गतः । तत्र सा महिला वृद्धा जाता आसीत् । सत्यकीर्तिः देव्याः विषयं सर्वं ताम् उक्त्वा - “निस्स्वार्थः नाम कः ?” इति पृष्ठवान् ।

तदा सा महिला हसन्ती उक्तवती - “कलिङ्गदेशस्य राजा मम पुत्रीं परिणीतवान् । तस्यां ‘वत्सला’ नामिका कन्या उत्पन्ना । अष्टादशवर्षीया सा अपि वक्तुम् असमर्था अस्ति । भवता निस्स्वार्थदेव्याः एषः वरः स्वीक्रियतां येन वरेण मम दौहित्री वक्तुम् आरभेत । यदि तथा भविष्यति तर्हि अहं तां भवते दत्त्वा विवाहं कारयिष्यामि । एषः एव निस्स्वार्थः वरः भवति” इति ।

सत्यकीर्तिः ततः निवृत्तः मार्गे एतमेव विषयं चिन्तयन् भ्रान्तः सन् कस्यचन मुनेः

आश्रमं प्राप्तवान् । मुनिः तस्य समग्रं विषयं श्रुत्वा उक्तवान् - “वत्स ! विंशतेः वर्षेभ्यः पूर्वमेव अहं तपः तप्तुम् आरब्धवान् । किन्तु अद्यावधि मम तपः फलप्रदं न अभवत् । अस्य कारणं किम् इति निस्स्वार्थदेवीं पृष्ट्वा मां सूचयतु” इति ।

सत्यकीर्तिः तस्य वचनम् अङ्गीकुर्वन् कथमपि स्ववासस्थलम् आगतः ।

परेद्यवि निस्स्वार्थदेवी प्रत्यक्षा जाता । सत्यकीर्तिः तां वत्सलायाः वचनसामर्थ्यं, मुनेः तपसः असाफल्यस्य कारणज्ञानेच्छां च वरत्वेन पृष्टवान् ।

तदा निस्स्वार्थदेवी - “वत्सला बहु शीघ्रमेव वक्तुं समर्था भविष्यति । तस्य मुनेः विषयः एवमस्ति यत् तस्य तपसः फलं सर्वं तस्य हस्ते स्थितः कमण्डलुः एव गिलति । तस्य कमण्डलौ या तपःशक्तिः अस्ति तया मुनेः किमपि प्रयोजनं नास्ति । किन्तु सा शक्तिः अन्यस्य उपयोगाय भवति । तां तपःशक्तिं सः मुनिः यदि अन्यस्मै दास्यति तर्हि स्वस्य तपसः फलं प्राप्स्यति” इति उक्त्वा सा अदृश्या सञ्जाता ।

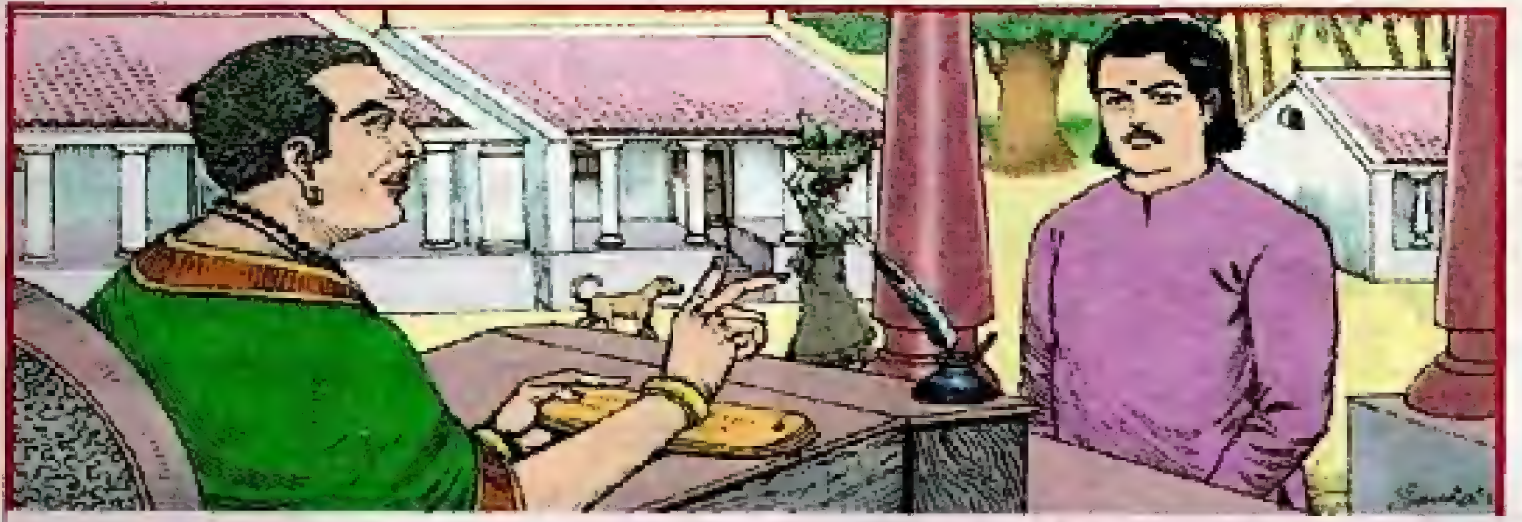
सत्यकीर्तिः पुनः मुनेः आश्रमं गत्वा देव्या उक्तं तं श्रावितवान् । मुनिः स्वस्य कमण्डलुं सत्यकीर्तये दत्तवान् । कमण्डलुं यदा सत्यकीर्तिः गृहीतवान् तत्क्षणे एव सः तपःशक्त्या तरुणः सञ्जातः । ततः प्रस्थाय सत्यकीर्तिः वने स्थितां महिलां दृष्ट्वा ताम् उक्तवान् - “देव्या उक्तं यत् भवत्या दौहित्री यदा भाविनं पतिं पश्यति तदा सा वक्तुं समर्था भविष्यति” इति ।

“समीचीनम् । मम दौहित्री ह्यः एव अत्र आगता । ताम् आनयामि” इति उक्त्वा सा महिला अन्तः प्रवेष्टुम् उद्युक्ता । तावति काले तस्याः दौहित्री राजकुमारी गृहात् बहिः आगत्य सत्यकीर्तिं दृष्ट्वा पृष्टवती - “पितामहि ! कः एषः ?” इति ।

दौहित्र्याः वचनं श्रुत्वा सा वृद्धा क्षणं यावत् निर्वचना अभूत् । ततः सा ताम् उक्तवती - “भवती वक्तुं समर्था जाता । अतः एष एव भवत्याः पतिः भविष्यति इति सिद्धम्” इति ।

सत्यकीर्तिः राजकुमारीं वत्सलां परिणीतवान् । सः कलिङ्गराजस्य जामाता जातः, तदनन्तरं तस्य देशस्य राजा अपि अभूत् ।

मूर्खः कः ?

विनायकः कश्चन सामान्यः कृषिकः ।

एषु दिनेषु तस्य जीवनं कष्टमयं जातम् आसीत् । महत्याः वृष्टेः कारणतः क्षेत्रस्थः धान्यराशिः विनष्टः जातः आसीत् । तथैव आम्रवृक्षेषु यदा मञ्जर्यः उत्पन्नाः तदा एव वातावरणं परिवृत्तम् इति कारणात् तत्रापि हानिः जाता । गृहे पुत्र्याः विवाहः निश्चितः आसीत् । सोऽपि अन्यान्यकारणात् स्थगितः ।

तस्य पुत्रः रत्नधरः । सः आत्मानं महा-बुद्धिमन्तं भावयति स्म । अतः सः गृहे जातं सर्वं दृष्ट्वा ज्योतिषिकस्य शिवशर्मणः समीपं गतः । शिवशर्मा स्वस्य शुल्कं स्वीकृत्य उक्तवान् - “एका क्षुद्रदेवता भवतः गृहं प्रविष्टा अस्ति । सप्ताहं यावत् गृहे पूजा करणीया । अन्तिमदिने एकस्मै मूर्खाय पूर्णोदरं भोजनं दातव्यम्” इति ।

“मूर्खाय भोजनं दातव्यम् ? किमर्थं तथा ?” इति रत्नधरः पृष्ठवान् ।

“भवतः गृहे सर्वेऽपि प्राज्ञाः । बुद्धिमतां

पीडनेन क्षुद्रदेवता सन्तोषं प्राप्नोति । मूर्खात् सा दूरे तिष्ठति । भवद्भिः क्रियमाणया पूजया सा तृप्ता भूत्वा भवतां गृहं त्यक्त्वा अन्यत् बुद्धिमतां गृहं प्रविशेत् । अतः कमपि मूर्खं तस्यै प्रदर्शयतु । तेन सा भवतां गृहं त्यक्त्वा गमिष्यति” इति शिवशर्मा उक्तवान् ।

रत्नधरः गृहं गत्वा मातापितरौ एतं विषयम् उक्तवान् । “मूर्खस्य आनयनं कथम् ?” इति पृष्ठवान् पिता । तदा रत्नधरः वीरभद्रं स्मृतवान् । वीरभद्रः सूरदासस्य पुत्रः । तेषां विषयेऽपि एषा एव वार्ता श्रुता आसीत् यत् एषु दिनेषु तेऽपि कष्टमय्यां परिस्थित्यां सन्ति इति । ग्रामे अनेके जनाः अस्याः परिस्थित्याः कारणीभूतः वीरभद्र एव इति वदन्तः सन्ति । वीरभद्रः आत्मानं बुद्धिमन्तं चिन्तितवान् आसीत् । वस्तुतः सः महामूर्खः । किन्तु यदि अन्ये तं मूर्खं वदन्ति तर्हि सः कुपितः भवति स्म । अतः जनाः तं सोद्देशं ‘बुद्धिमान्’ इति वदन्तः श्लाघनेन प्रोत्साहयन्ति स्म । अनेन

स्वरचितं पद्यमेकं रत्नधरं श्रावितवान् ।

“अहो कवितायाः माधुर्यम् । एवं सङ्गीते, कवितारचनायां च सामर्थ्यं सर्वेषु न भवति । भाग्यवता एव एतत् प्राप्यते । देवः भवते किञ्चित् सौन्दर्यं यदि अदास्यत् तर्हि समीचीनम् अभविष्यत्” इति उक्तवान् रत्नधरः ।

“जनाः मां सुन्दरं कथयन्ति एव” इति उक्तवान् वीरभद्रः ।

तदा रत्नधरः - “पश्यतु ! मया असत्यं न उच्यते । वस्तुस्थितिः तु एषा । भवतः कविता समीचीना अस्ति । अतः प्रशंसितं मया । भवतः कण्ठे यत् माधुर्यमस्ति तस्यापि मया प्रशंसा कृता । भवान् बुद्धिमान् इत्यपि अहं जानामि एव । किन्तु सुन्दरताविषये किञ्चित् न्यूनता दृश्यते । एतं सत्यांशं गोपयितुम् अहं न समर्थः जातः । मनसि यः विचारः उत्पन्नः सः उक्तः मया । अनेन भवान् कुरूपी इति न मम अभिप्रायः” इति उक्तवान् रत्नधरः ।

एतस्मात् वीरभद्रः नितरां सन्तुष्टः । ततः स्वस्य गृहे प्रवर्तिष्यमाणस्य भोजनस्य निमित्तं तं निमन्त्रितवान् रत्नधरः । वीरभद्रेण एतत् निमन्त्रणम् अङ्गीकृतम् ।

रत्नधरस्य गृहे शिवशर्मा सप्ताहं यावत् पूजां कृतवान् । पूजासमाप्त्यनन्तरं वीरभद्राय पुण्योदरं भोजनं परिवेषितम् ।

ततः विनायकस्य परिस्थितिः सुसम्पन्ना अभवत् । तस्य बन्धुः कोऽपि मृतः । ‘मम सम्पत्तेः स्वामी एषः विनायकः एव’ इति तेन बन्धुना लिखितम् आसीत् । अस्मिन् वर्षे कृषिरपि अत्यन्तं समीचीना जाता । पुत्र्याः विवाहोऽपि उत्तमेन वरेण सह जातः । एवं

वीरभद्रः सन्तुष्टः भवति स्म ।

रत्नधरः पितरं वीरभद्रस्य विषयम् उक्तवान् । तदा पिता - “एतत् युक्तम् एव । किन्तु तस्य आनयनोपायः कः ? ‘मूर्खः भवान् अस्माकं गृहं भोजनाय आगच्छतु’ इति कथं वदेम तम् ?” इति पृष्ठवान् ।

तदा रत्नधरः - “चिन्ता मास्तु । मया उपायः चिन्तितः अस्ति । केन प्रकारेण सः आह्वातव्यः इति अहं जानामि । अतः एतत् कार्यं मया एव क्रियते” इति उक्तवान् ।

पिता ‘अस्तु’ इत्युक्त्वा गतः । रत्नधरः वीरभद्रं द्रष्टुं गतः । वीरभद्रेण सह वार्तालापं कुर्वन् सः - “भवतः कण्ठे कियत् माधुर्यम् अस्ति । भवान् सङ्गीताभ्यासं कुर्वन्नस्ति किम् ?” इति पृष्ठवान् ।

“सत्यम् । सङ्गीताभ्यासेन सह कविता-रचनामपि करोमि” इति वदन् वीरभद्रः

सर्वाः समस्याः समाप्ताः ।

कदाचित् मुकुन्दनामकः दुरबन्धुः रत्न-
धरस्य गृहम् आगतः । रत्नधरस्य बुद्धिमत्तां
प्रशंसन् सः - “आगामिनि शुक्लपक्षे
अस्माकं गृहे भोजनार्थम् आगच्छतु” इति
तस्मै आह्वानं दत्तवान् ।

रत्नधरः भीतः सन् - “भवतः आह्वानं
विचित्रमिव भासते । भवता अपि क्षुद्र-
देवतायाः पूजा क्रियमाणा अस्ति किम् ?”
इति मुकुन्दं पृष्ठवान् ।

“सत्यम् । भवता कथं ज्ञातम् एतत् ?”
इति पृष्ठवान् मुकुन्दः ।

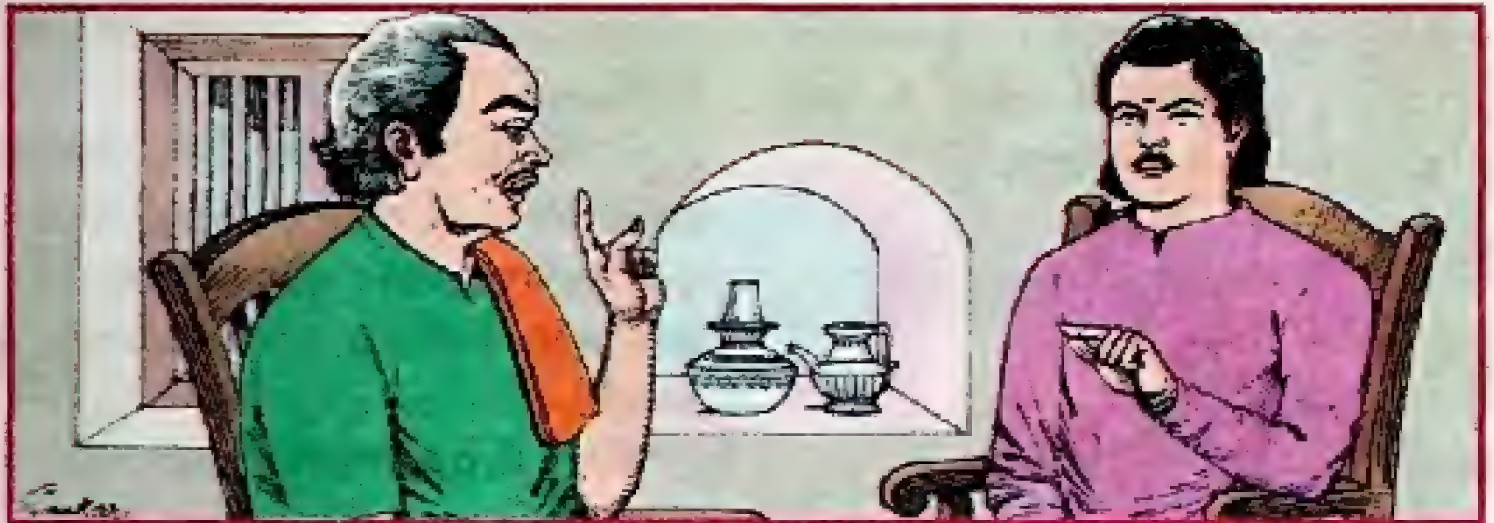
तदा रत्नधरः स्वगृहे प्रवृत्तं सर्वं मुकुन्दम्
उक्त्वा - “अस्याः पूजायाः समाप्त्यनन्तरं
कस्मैचित् मुखाय भोजनं दातव्यम्, न तु
अस्मादृशाय बुद्धिमते । सूरदासस्य पुत्रः मया
भोजनाय आहूतः । तदनन्तरम् अस्माकं गृहस्य
आर्थिकपरिस्थितौ महत् परिवर्तनं जातम् ।
अनेन एतत् ज्ञातं यत् वीरभद्रः महान् मूर्खः
इति । अतः भवता सः वीरभद्रः एव भोजनाय
निमन्त्रयितव्यः । एतदर्थं स एव योग्यः” इति
तं बोधितवान् रत्नधरः ।

“एतदर्थमेव अहमपि तं वीरभद्रम् एव
आह्वातुं गतः । तेन स्पष्टम् उक्तं यत् ‘एतत्
सर्वं न विश्वासाहम् । महत् मौर्ख्यम् एतत् ।
पूजां विनापि अस्माकं गृहे महत् परिवर्तनं
सञ्जातम् अस्ति । इदानीं वयमपि सुखेन शान्त्या
च निवसामः’ इति । किन्तु भवतः विषये सः
किमपि न उक्तवान् । भवन्तम् अपमानितं कर्तुं
न इच्छति सः” इति उक्तवान् मुकुन्दः ।

“तर्हि किमर्थं वा भवान् मम समीपम्
आगतः ? भवान् मां मूर्खं भावयति किम् ?”
इति कोपेन पृष्ठवान् रत्नधरः ।

“भवान् मूर्खः इति अहं किमर्थं वा
वदेयम् ? भवते आह्वानं दातव्यम् इति
ज्योतिषिकः शिवशर्मा मां सूचितवान् । तस्य
सूचनया अहं भवते आह्वानं दातुम् आगतः”
इति विवरणं दत्तवान् मुकुन्दः ।

येन क्षुद्रदेवतायाः पूजा करणीया इति मह्यं
सूचना दत्ता तस्य शिवशर्मणः मनसि मम
विषये कीदृशः अभिप्रायः अस्ति इति रत्नधरेण
इदानीं स्पष्टतया ज्ञातम् । तस्य शिरः लज्जया
अवनतम् । किमपि वक्तुम् अशक्नुवन् सः
तूष्णीं स्थितः ।

जगद्धिर्माणं कथम् अभूत् ?

सहस्राधिकेभ्यः वर्षेभ्यः पूर्वं जगत्
एवं न आसीत् । भूमिः, सूर्यः, चन्द्रः,
नक्षत्राणि वा न आसन् । केवलजलमयम्
आसीत् तत् । उपरि आकाशः तु आसीत् ।

समुद्रस्य राजा आसीत् भगवान्
मगुवायनः । कप्ताननामकः आकाशस्य
राजा आसीत् । मगुवायनस्य पुत्री
लिङागतानामिका । (जलनिधिः इति तस्य
पदस्य अर्थः ।) कप्तानस्य पुत्रः लिहाङ्गिनः
इति । (पवनः इति तस्य पदस्य अर्थः ।)

कदाचित् कप्तानः पुत्रं लिहाङ्गिनम्
उक्तवान् - “मगुवायनस्य पुत्री कुतः भवता
न परिणेतव्या ?” इति । लिहाङ्गिनः एतं
प्रस्तावम् अङ्गीकृतवान् । मगुवायनोऽपि
अनेन विचारेण सन्तुष्टः । एवम् उभयोः
अपि सहमत्या स च विवाहः सम्पन्नः । ततः
जलनिधिपवनौ दम्पती जातौ ।

तयोः त्रयः पुत्राः, एका पुत्री च
अभवन् । पुत्राणां नामानि - लिका-
लिबूतनः, लियादलावः
लिबूलनः चेति । पुत्र्याः
नाम लिसुगा इति ।

लिकालिबूतनस्य शरीरं शिलया
निर्मितम् आसीत् । सः बलवान् शूरश्च ।
द्वितीयपुत्रस्य शरीरं कनकमयम् आसीत् ।
सः सर्वदा सन्तोषेण तिष्ठति स्म । तृतीयस्य
पुत्रस्य शरीरं ताम्रमयम् आसीत् । एषः
दुर्बलः आसीत् ।

पुत्री लिसुगा रजतमयशरीरयुक्ता,
मधुरा, भद्रा च आसीत् । एतेषु सर्वेषु अपि
मातापितरौ समानप्रीतिमन्तौ आस्ताम् । ते
सर्वेऽपि सुखेन आनन्देन च जीवन्ति स्म ।

गते काले लिहाङ्गिनः मृतः । तस्य
मरणानन्तरं ज्येष्ठपुत्रः वायूनाम् आधिपतिः
सञ्जातः । लिङागता अपि मृता ।

ज्येष्ठः वायुप्रदेशे अधिकारं प्राप्य
अहङ्कारी सन् ‘इतोऽपि अधिका शक्तिः
मया सम्पादनीया’ इति अचिन्तयत् । ‘वायु-
प्रदेशे मम अधिकारः अस्ति । किन्तु एतत् न
पर्याप्तम् । मम इतोऽपि अधिकशक्तिः
आवश्यकी । अतः अहं कप्तानम् आक्रम्य
आकाशमपि स्वाधीनं करिष्यामि’ इति सः
निर्णीतवान् ।

सः स्वस्य अनुजद्वयम् अपि साहाय्यं
प्रार्थितवान् । तौ एतत् न अङ्गीकृतवन्तौ ।
परम् उपायेन तयोरपि साहाय्यं लब्धं तेन ।
त्रयः अपि मिलित्वा आकाशे आक्रमणं
कृतवन्तः ।

ज्येष्ठः प्रचण्डमारुतेन झञ्झावातेन च

आकाशस्य द्वाराणि चूर्णीकर्तुम् आरब्ध-
वान् । द्वाराणि ध्वस्तानि जातानि । ततः त्रयः
अपि आकाशस्य अन्तः प्रविष्टाः । किन्तु
क्रोधेन रक्तचक्षुः कप्तानः तत्र आगतः । सः
त्रीणि वज्राणि तेषाम् उपरि क्षिप्तवान् ।

प्रथमं वज्रं ताम्रमयशरीरवन्तं तृतीयपुत्रं
कन्दुकरूपेण पर्यवर्तयत् । द्वितीयस्य वज्रस्य
कारणतः सुवर्णशरीरी द्वितीयः द्रुतः जातः ।

तृतीयं वज्रं ज्येष्ठपुत्रस्य शिलामयं शरीरं
चूर्णीकुर्वत् समुद्रे पातितवत् । ज्येष्ठपुत्रस्य
चूर्णीकृतस्य शरीरस्य एकैकः भागः अपि
विशालः आसीत् । अतः एकैकः अपि
भागः जलस्य स्तरम् अतिरिच्य उपरि
आगतः । स एव पृथिवी इति उच्यते ।

एतदभ्यन्तरे लिसुगा भ्रातृन् अन्विष्यन्ती
आकाशं प्रति गता । तस्याः उपरि अपि
कप्तानः वज्रमेकं क्षिप्तवान् । तेन तस्याः
मृदुशरीरं सहस्रधा भग्नम् अभवत् ।

कप्तानः आकाशात् अद्यः आगत्य समुद्रं
विदारयन् मगुवायनम् आहूतवान् ।
आकाशस्य उपरि आक्रमणस्य कारणं
पृष्टवान् । मगुवायनः उक्तवान् - "आकाशे
जातम् आक्रमणम् अहं न जानामि एव ।
अहं गभीरे समुद्रे निद्रितः आसम्" इति ।

तस्य महता प्रयत्नेन कप्तानस्य कोपः
शान्तः अभवत् । तौ उभौ अपि स्वपौत्र-
दौहित्राणां मरणेन दुःखितौ अभूताम् ।
विशेषेण पौत्र्याः लिसुगायाः मरणम्
अधिकदुःखम् अजनयत् । तौ केनापि
प्रकारेण तेषां पुनरुज्जीवनं कर्तुम् असमर्थौ ।
अतः तौ तेषां सर्वेषां शरीराणां भागस्य

सुन्दरं रूपं दातव्यम् इति निश्चितवन्तौ ।

एवं निर्णीय तौ द्वितीयपुत्रस्य शरीरभागं
सूर्य, तृतीयपुत्रस्य शरीरभागं चन्द्रं च
कृतवन्तौ । रजतमयशरीरयुक्तायाः
लिसुगायाः शरीरस्य सहस्रं भागाः
नक्षत्राणि अभवन् । तौ दुष्टाय प्रथमपुत्राय
कमपि प्रकाशं न दत्तवन्तौ । किन्तु तस्य
शरीरस्य भागं मनुष्याणाम् आधारभूतं कर्तुं
तौ निश्चितवन्तौ । अतः कप्तानः मगुवायनाय
एकं बीजं दत्तवान् । तच्च मगुवायनः भूमौ
उत्तवान् । तच्च बीजं लिकातिबूतनस्य
विशालशरीरस्य भागः आसीत् ।

अचिरादेव तस्मात् बीजात् वंशवृक्षः
एकः उद्भूतः । तस्य वृक्षस्य शाखायाः
अग्रभागात् काचन स्त्री, कश्चित् पुरुषश्च
उत्पन्नौ । पुरुषस्य नाम सिकालकः, स्त्रियः
नाम सिकाबा इति । एतौ मानवानां पूर्वजौ ।
एवं सूर्यचन्द्रनक्षत्राणाम् उत्पत्तिः जाता ।
पृथिव्यां मानवजातेः जीवनं च आरब्धम् ।

2

राजकुमारस्य अज्ञातं
रहस्यम्

चित्रम् - गान्धी अख्यः

राजा स्वस्य प्रकोष्ठम्
आगच्छति ।

केनचित् कृद्धेन क्रियमाणं
द्वारताडनशब्दं शृणोति
राजा ।

राजा गुप्तरन्ध्रेण बहिः
दृष्टिं प्रसारयति ।

मम प्रतीक्षा न
करणीया । एषः
गुप्तमार्गः भवतीं पुत्रं च
सुरक्षितं स्थलं प्रति
प्रापयति ।

कः एवं
कुर्वन् स्यात् ?

बीरसिंहस्य जनः !

केचन सुहृदेन दारुखण्डेन द्वारभङ्गनं कर्तुं प्रयत्नं कुर्वन्ति ।

राजा हठात्
द्वारस्य
उद्घाटनं
करोति ।

आक्रमणकाराः सर्वे भूमौ पतन्ति ।

स्वस्य खड्गं चालयति
राजा ।...

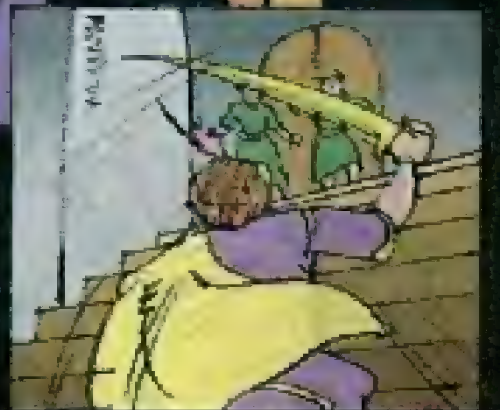
तेन केचन मारिताः भवन्ति ।

राजकुमारस्य जन्मदिनोत्सवाचरणं महता
वैभवेन प्रचलति । सामान्यजनानां महान्
सम्पर्दः । प्रासादस्य अन्तः किं प्रचलति
इति ते न जानन्ति ।

वीर -
सिंहः !

राजा अपायात् रक्षितः भवति ।

.. सः सोपानेषु स्थितान्
शत्रून् सम्मुखीकरोति ।

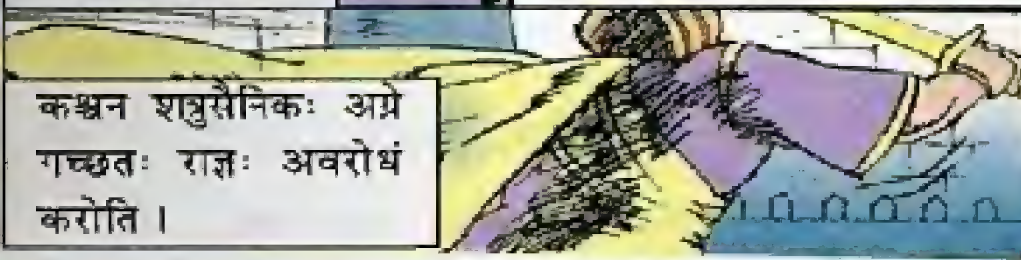
वशीकर्तुम् आगतानां
तेषां योजनां विफली-
करोति राजा ।

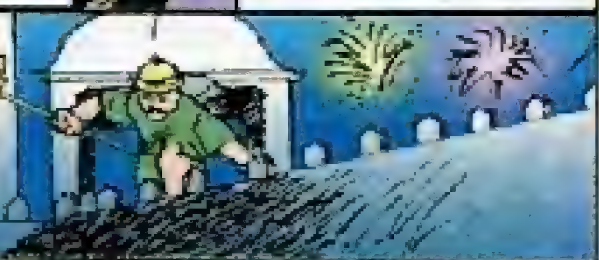
सः वीरसिंहं सम्मुखीकरोति । एतदवसरे
वीरसिंहस्य कर्णः कर्तितः भवति ।

राजा कथमपि छदेः
ऊर्ध्वभागं प्राप्नोति ।

कश्चन शत्रुसैनिकः अग्रे
गच्छतः राज्ञः अवरोधं
करोति ।

किन्तु राजा तं भित्तिः
अघः पातयति ।

शत्रवः बहवः भवनस्य
आरोहणाय प्रयत्नरताः
सन्ति यत् तत् पश्यति
राजा ।

(अनुवर्तते)

कालोऽयं

विनोदस्य

अत्रास्ति एकम् अरण्यदृश्यम् । अत्र
सन्ति बहूनि विनोदस्थानानि । अङ्गूनीं स्वीकृत्य
सञ्जाः भवन्तः ।

१. वर्णैः अलङ्किततां चित्रम्

मण्डूकरायः विहारार्थं प्रस्थितः अस्ति ।
भवन्तः तं वर्णैः विभूषयन्तु । तस्य विहारयात्रायाः
शोभां वर्धयन्तु च ।

२. उपक्रियतां लिण्डा

‘लिण्डा’ नामिका इन्द्रगोपिका नितरां खिन्ना अस्ति ।
तस्याः भगिनी वृक्षकाण्डस्य अन्तः निबद्धा अस्ति ।
तस्याः समीपं गमनाय लिण्डायाः साहाय्यं कुर्वन्तु
मार्गं निर्दिशन्तः । सा कीटेन स्पृष्टा यथा स्यात्
तथा जागृतकता भवतु ।

1

३. अन्येभ्यः भिन्नः कः ?

कर्तनशीलेन कोषकीटेन बहूनि पर्णानि
कर्तितानि । तदवसरे तेन कश्चन पुष्पाकारः
रचितः तत्र । तेषु कश्चन आकारः अन्येभ्यः
भिन्नः । सः कः स्यात् ?

४. ज्ञायतां कोऽहम् ?

पुष्पाणां मध्ये अस्ति
कश्चन कीटविशेषः ।
किं तम् अभिज्ञातुं
शक्नुयुः भवन्तः ?

(उत्तराणि ६६ तमे पृष्ठे)

VICKY MANOHAR

SOURMA

उपरितनं चित्रद्वयं दृष्ट्वा परस्परसम्बन्धिवाक्यद्वयेन चित्रशीर्षिकां
किं भवन्तः प्रेषयितुं शक्नुयुः ?

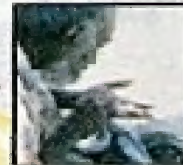
समपत्रे लिखिता चित्रशीर्षिका अधस्तनसङ्केताय प्रेषणीया -

चन्दमामा (संस्कृतम्) 'अक्षरम्' ८ उपमार्गः, गिरिनगरम्, बेङ्गलूरु - ५६००८५

युक्ता शीर्षिका एतन्मासस्य २५ तः पूर्व प्रेषणीया । सर्वश्रेष्ठायै शीर्षिकायै रु. १००/- पुरस्काररूपेण दास्यन्ते ।

पुरस्कृता शीर्षिका मासद्वयानन्तरं प्रकाशयिष्यते ।

पुरस्कृता शीर्षिका

अभिजिह्वान्ति

'अगस्त' मासस्य चित्रशीर्षिकाप्रेषिका -

श्रीमती मीरा रामनाथ

३४/६, आस्पिरिन् गार्डन्, १ स्ट्रीट, किल्पाक

चेन्नै - ६०० ०१०

कणशः सङ्गृहीतं परीक्ष्यते ।

क्षणशः ग्राहकः प्रतीक्ष्यते ।

मनोविनोदस्य
उत्तराणि -
(पृ. ६४, ६५)

३. अन्येभ्यः भिन्नः कः ?

'डि' चित्रम् इतरेभ्यः भिन्नम् अस्ति ।

४. ज्ञायतां कोऽहम् ?

'बि' पुष्पस्य अन्तः अस्ति कीटः ।

FOR MOTHERS A CONTEST WITH A DIFFERENCE !

Theme : A true incident
in the early years
(6-9) of her child
(in 250 - 300 words)

Prize : Educational endowment in the name of the
child in the form of National Savings Certificate

One First
Prize :
Endowment for
Rs. 10,000

Two Second
Prizes :
Endowment
for Rs. 5,000
each

Look for entry form and more details in

JUNIOR
CHANDAMAMA

October 2003 issue

Sweet Greetings for DIWALI

Celebrate
the Festival of Lights to bring
Happiness & Prosperity
with Nutrine Sweets

India's largest selling sweets and toffees.